

Fons Salvador Espriu de l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià: epistolari i altres documents*

FRANCESC FOGUET I BOREU

Universitat Autònoma de Barcelona

1. L'estiu de 1968, Josep Tarradellas i Joan (1899–1988), president de la Generalitat de Catalunya a l'exili, va fer arribar al poeta Salvador Espriu (1913–1985), com a altres personalitats significades de la vida cultural i política de l'interior i de la diàspora, un dossier «confidencial» en què atacava durament Òmnium Cultural, una entitat constituïda el 1961 amb el propòsit de «protegir la cultura catalana, en forma de societat civil» (FAULÍ 2005: 15).¹ Òmnium Cultural s'havia convertit en el punt de mira de les dures investides que Tarradellas, de Saint-Martin-le-Beau estant, prodigà a tort i a dret contra totes aquelles iniciatives, organismes, entitats, partits o individualitats que possessin en qüestió o que poguessin fer ombra a la seva legitimitat institucional com a president de la Generalitat a l'exili. El contacte amb Espriu formava part de l'especial “batalla epistolar” que duia a cap Tarradellas per defensar-la.

Dins dels paràmetres de l'acció política de Tarradellas, Espriu podia ser un escriptor representatiu de l'exili interior, de la resistència cultural

* Aquest article s'inscriu en el Projecte de Recerca *Salvador Espriu: estudi genètic i inter-artístic de la seva obra* (FFI2011–25037). Tots els documents que hi editem —inclosos els de l'annex— es troben dipositats a l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià del Monestir de Santa Maria de Poblet [a partir d'ara AMTM]. Agraïm a Judith Poblet, bibliotecària d'aquest arxiu, les atencions dispensades en la consulta de la documentació, i a Montserrat Catalán, que n'és la directora, la generositat exquisida amb què, com sempre, ha atès les nostres nombroses consultes.

¹ El president Tarradellas acostumava a fer enviar plects temàtics de «cartes confidencials» a diversos interlocutors de l'exili o de l'interior per defensar les seves tesis polítiques. Espriu va rebre el dossier dedicat a Òmnium Cultural, amb la reproducció de les epístoles en què atacava els dirigents d'aquesta entitat, especialment Fèlix Millet, Lluís Carulla i Joan B. Cendrós, amb la requisitòria que s'immiscuïen en afers polítics en detriment o al marge de la Generalitat de Catalunya i del seu president a l'exili.

i de les lletres catalanes més notòries —no devia pas passar-li per alt l’impacte de *La pell de brau* (1960), especialment de l’edició bilingüe de Ruedo Ibérico de 1963— que participés de la xarxa de complicitats, d’aliats potencials, que el president a l’exili intentava de teixir per fer valer les seves tesis polítiques.² Tal com denota l’epistolari creuat —del 1968 al 1984— que es conserva a l’Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià del Monestir de Santa Maria de Poblet, Espriu es va deixar festejar, certament, però no va voler implicar-s’hi de ple. Si més no, en termes polítics. A partir del 1976, la coneixença personal amb Tarradellas suposà, com veurem, un punt d’inflexió en la relació entre tots dos, que esdevingué més entranyable. Espriu sempre es mostrà respectuós i fins adulator i tot amb el paper institucional que representava el president Tarradellas, però hi mantingué una distància cautelosa per evitar qualsevol intent d’instrumentalització política.

Abans d’escriure directament a Tarradellas, Espriu va adreçar una carta, el 19 de setembre de 1968, a Lluís Gausachs, el secretari personal del president, en què li agraiïa la remesa d’aquesta documentació (que segurament li devia fer arribar per via de Francesc Bonet, el cunyat del poeta)³ i en què, de bell antuvi, s’apressava a deixar clares les seves posicions en els termes següents:

[ELAIA, S. A.
Tapineria, n.º 10, 2.º, puerta 9
Barcelona-2]

Barcelona, 19 de setembre de 1968.

Sr.
Lluís Gausachs.
Choisy-Le-Roi.

Honorable senyor,

² El president Tarradellas valorà molt especialment Espriu com un dels escriptors que tenia en més estima, de costat dels poetes Màrius Torres i Josep M. de Sagarra (UDINA 1978: 350).

³ Francesc Bonet i Ayet (1916–2007), de professió enginyer industrial, era casat amb Maria Lluïsa Espriu. Amic i confident del president des d’anys enrere, Bonet es va convertir en el mitjancer entre Espriu i Tarradellas durant el primer intercanvi epistolar, fet que va permetre d’esquivar la censura i, d’aquesta manera, garantir-ne la màxima confidencialitat.

Us acuso rebut de les còpies de les cartes que m'heu volgut trametre. Lamento vivíssimament, més enllà del que us podria dir, els fets que els documents reflecteixen i tota mena de divergències entre nosaltres.

Em sembla que és d'una elemental honestedat manifestar que, malgrat haver tractat a penes el senyor Joan B. Cendrós, les nostres superficials relacions sempre s'han mantingut en els termes de civilitzada cortesia.

Faig també avinent que no he estat mai membre de la Junta Directiva d'"Òmnium Cultural" i que vaig cessar de pertànyer a la seva Junta Consultiva ja en vida del senyor Fèlix Millet, per renúncia que em va acceptar l'esmentat senyor, aleshores President d'aquella Entitat.⁴

Quant als meus sentiments de respecte i d'adhesió a l'Honorable Senyor President de la Generalitat de Catalunya, em penso que no els he de subratllar, perquè vull creure que la meua actitud és prou coneguda.

Aprofito l'avinentesa per saludar-vos i pregar-vos alhora que vulgueu fer arribar al senyor Josep Tarradellas el testimoni de la meua respectuosa amistat, amb el desig que les tan entristidores desunions siguin aviat superades.

Salvador Espriu.⁵

Al seu torn, Tarradellas aprofità la vella amistat que mantenia amb Francesc Bonet per temptejar el terreny abans d'establir contacte amb Espriu. Sens dubte, era conscient de la importància política que podia atènyer. Tant és així que Bonet va rebre una carta de Tarradellas, datada el 19 d'octubre de 1968, en la qual el president a l'exili li confessava l'impacte i la transcendència que prenia la lletra que el poeta de Sinera havia escrit a Gausachs:

⁴ Els cinc membres fundadors d'Òmnium Cultural i integrants de la primera junta de la societat, creada el 1961, foren: Fèlix Millet, president; Lluís Carulla, vicepresident; Pau Riera, tresorer; Joan B. Cendrós, secretari, i Joan Vallvé, vicesecretari (FAULÍ 2005: 18–19). Malgrat els intents de marcar distàncies respecte a l'entitat liderada per Millet, el cert és que Espriu, a més de formar part de la primera junta consultiva d'Òmnium Cultural, constituïda l'11 febrer de 1963, amb altres figures rellevants de la vida política i cultural catalana (FAULÍ 2005: 45), havia participat també en diverses activitats organitzades per aquesta entitat durant els anys previs al primer contacte amb Tarradellas, entre les quals val la pena de destacar l'assistència a les clandestines Primeres Jornades d'Estudi sobre la situació de la cultura catalana, el 1966, i la integració del Patronat d'Honor de l'Any Fabra, el 1968. Ni ens pot passar tampoc per alt, encara dins de l'activisme cultural d'Òmnium, el fet que Espriu fos el quart a ser guardonat, el 1972, amb el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, després de Jordi Rubió i Balaguer (1969), Joan Oliver (1970) i Francesc de Borja Moll (1971). Vegeu, sobre Òmnium Cultural, les visions oposades de BENET 1992: 180–267, i MALLÓ 2003: 204–209.

⁵ Carta conservada a l'AMTM, fons Salvador Espriu. En una còpia mecanoscrita es fa constar que la carta fou «certificada per avió».

Ja saps com tota la vida m'han preocupat els problemes del nostre poble i principalment en aquests darrers trenta anys que ni en un sol instant he deixat de lluitar per tal de possibilitar, de nou, el triomf de tot allò que més estimem. Encara que no ho sembli, tinc motius per creure que el nostre país està passant un molt mal moment, primer de tot perquè pensa poc en el seu futur i, per altra banda, no veu els corcs que van afeblint cada dia més les nostres forces. El combat, doncs, esdevé més dur, cada vegada que hi ha qui vol salvar-lo del caos o de caure de nou en un règim polític, més o menys com el present.

Tasca ben difícil la meua i, en certs moments, dramàtica. Sortosament, els catalans que no tenen res per avergonyir-se no claudiquen; al contrari, m'esperonen a continuar en la meua acció. Entre tots aquests testimoniats, tal com us vaig dir, el que m'ha produït més emoció, i que tota la meua vida agrairé i no oblidaré, és el del vostre germà.⁶ Aquests dies tenia la intenció, és a dir tinc, d'escriure-li extensament per estimar-li la seva actitud de fidelitat a les nostres institucions, però també per expressar-li el perquè de la meua tosuda voluntat de no doblegar-me a certes exigències o accions que fan un gran dany al país. És evident que una carta com la que he projectat, i donada la seva personalitat, pren una certa significació, no solament per avui, sinó per al dia de demà, car estaria obligat a fer-la conèixer. Els meus parlaments, els meus missatges o cartes, ja saps que no tenen res a veure amb la fraseologia d'un antifranquisme tronat tant en voga en el país. Procuo sempre oblidar el que tothom ja sap per a recordar els deures de fidelitat que tenim i els paranys en què estem envoltats. La demagògia i l'infantilisme, no d'ara sinó de sempre, ja saps que no estan dintre les meves maneres ni de fer ni de dir. Per tant, la carta que voldria adreçar al nostre estimat Salvador estaria dintre de la meua línia de sempre. Ara bé, abans d'escriure-li i donar-li la significació de què t'he parlat, he cregut que devia dir-t'ho i, al mateix temps, demanar-te que tinguéssiu la bondat de preguntar-li si hi veu algun inconvenient. Em sembla que no puc prendre cap decisió sobre els meus propòsits sense abans conèixer el seu estat d'esperit. El meu afecte i reconeixement, sigui quina sigui la seva decisió, podeu dir-li que sempre serà més que fervorós.⁷

⁶ Era una manera de parlar. En les cartes a Bonet, Tarradellas anomenava de vegades «germà» a Espriu, tot i que de segur que tenia present que n'era el cunyat. L'autèntic germà del poeta de Sinera era el doctor Josep Espriu.

⁷ Carta de Josep Tarradellas a Francesc Bonet, datada a Saint-Martin-le-Beau, el 19 d'octubre de 1968. Més tard, en una lletra escrita a Barcelona el 30 d'octubre de 1968, Bonet comunicava a Tarradellas l'estat de la intermediació amb Espriu: «Llàstima que des de Perpinyà no m'avisessis, doncs no hauria costat gens d'aprofitar un final de setmana per tenir una xerrada. I qui sap si, en una d'aquestes ocasions, seria factible de fer seguir el poeta de la família, que sempre diu com li plauria de tenir una bona sentada amb tu. Per desgràcia, no està del tot bo i li cal cuidar-se una mica. Això fa més difícil un desplaçament fins al Clos, lluny per ell i més amb les presses que per fas o per nefas hom porta sempre. / Natu-

En la primera missiva que adreçà a Espriu, del 18 de desembre de 1968, Tarradellas no sols li agràia les paraules de respecte institucional que li havia dedicat en la lletra citada a Gausachs, sinó que sobretot buscava la seva complicitat amb un reconeixement de l'obra, la trajectòria i la conducta fidel del poeta envers el país (carta 1). Un cop resituada la tragèdia col·lectiva en una irònica dimensió més ajustada a escala (inter)planetària, la resposta d'Espriu, del 29 de desembre, reafirmava la seva adhesió al president com a garant de la continuïtat jurídica i històrica de les institucions catalanes (c. 2). Encara que Espriu dubtava del règim que s'instaurés a l'Estat espanyol, que podia tenir una clara deriva totalitària, es mostrava esperançat que la Generalitat de Catalunya seria finalment restaurada. Lamentava, tanmateix, la desunió dels catalans i advocava per «un molt meditat i molt intel·ligent front únic nacional» i per un «diàleg» fructífer

ralment, he ensenyat la teva carta al parent i està esperant la teva anunciada missiva. Amb respecte a una futura conveniència de donar publicitat a aquesta correspondència, suposo que us posaríeu d'acord.» Uns quants dies més tard, Tarradellas envià una llarga epistola a l'amic Bonet, datada a Saint-Martin-le-Beau el 21 de desembre de 1968, en la qual feia esment d'Espriu en aquests termes: «Quan per primera vegada tenim un gran poeta de categoria internacional, com és Salvador Espriu, res es fa ni es vol fer per tal de fer-lo conèixer més i treballar per tal que la seva obra poètica, que té fondes ressonàncies a casa nostra, però també en pot tenir a tot arreu, sigui coneguda pels que concedeixen el premi Nobel. Però la gent de l'O. C. [Òmnium Cultural] [ha optat per] un dels seus escriptors *maison*, en Josep Carner, que no tenia cap possibilitat que li fos concedit el premi; durant quatre o cinc anys feren molts viatges i gestions destinant-hi molts diners en una causa que em sembla que la darrera vegada ja et vaig dir que era perduda per endavant.» De nou, Tarradellas tornava a carregar de valent —«à batons rompues», com reconeix ell mateix— contra Òmnium Cultural, qualificant la seva política de «neofranquista»: «Per aquesta entitat, és més interessant subvencionar els tres o quatre catalans que des de Londres fan propaganda perquè Gibraltar sigui anglès, o els Jocs Florals de l'exili que han esdevingut més carrinclons que els de la plaça de la Llana, o subvencionar les seves delegacions d'Amèrica, que l'únic que fan és dividir els catalans, o subvencionar els que propaguen que els catalans deixin d'aprendre el castellà i que el substituïxin pel francès o ajudar els monàrquics francesos del Rosselló, perquè substituïxin el francès pel català, o pagar viatges a tort i a dret per tal d'obtenir la simpatia de determinats escriptors, etcètera, etcètera. Tots aquests milions de pessetes que han destinat a la seva política neofranquista, ells ja saben que és un fracàs, tant que tingues present que ací entre exiliats i no exiliats som prop de cinquanta mil catalans, d'aquests, n'hi ha deu mil a París i a la *banlieu*, sàpigues que, després de tants anys de propaganda, solament dos en formen part, es tracta de Víctor Hurtado i l'altre és el seu gendre [Ferran Cuito]. Més fracàs no pot ser, però ells persisteixen, és a dir, en Lluís Carulla, Joan B. Cendrós i l'espantat Joan Triadú, en la seva política que ja he qualificat.» Tarradellas adjuntava en aquesta carta a Bonet la primera missiva a Espriu. (Tots els documents citats en aquest article corresponents a l'epistolari Francesc Bonet – Josep Tarradellas es troben dipositats als fons Francesc Bonet i Salvador Espriu de l'AMTM).

entre tots els sectors implicats, dues de les constants del seu ideari polític que Tarradellas podia compartir sense problemes, sempre que, naturalment, la Generalitat que personificava en fos l'eix.

Un cop enviada la primera lletra, Espriu va escriure al seu cunyat Francesc Bonet quatre ratlles, anotades en una de les seves singulars targetes de visita, amb data del 3 de gener de 1969, en què li confessava de manera irònica el propòsit que guiava el començament de l'intercanvi epistolar amb el president Tarradellas en el context de les pugnes polítiques del moment, envers les quals el poeta mirava de situar-se en l'equidistància:

Estimat Paco,

La teva carta em fa creure que has aprovat el meu escrit: gràcies per tot. —El nostre ofici és ajudar la gent perquè pensi una mica, és a dir, perquè un hom —un cert tipus anomenat Espriu i un altre tipus conegut per Joan-Baptista Cendrós Floïd i un fantasmagòric President d'una ectoplàsmica Generalitat de Catalunya— obliidi per un moment (saludable exercici) que el seu melic és el real, únic i veritable centre del món. Cal afegir que és un ofici mal pagat i encara menys agraït, la qual cosa és del tot natural. Per això... Però no vull continuar, perquè no sóc sinó un agnòstic de massa mala llengua... Comprend la teva insinuació. Que els clients piquin. —Una abraçada.

[SALVADOR ESPRIU

ADVOCAT]

./ 3-I-69

[Passeig de Gràcia, 132, 4.rt 2.^a

Telèfon 228 34 63

BARCELONA-8]

No podem obviar que Espriu, uns quants anys abans, s'havia mostrat molt crític amb l'exili polític de què el president Tarradellas feia part, de manera que no és estrany que manifestés certes reticències a l'hora d'entrar-hi en contacte o de seguir-li el joc. Un dels documents més reveladors de la seva posició respecte a la tensió entre l'exili i l'interior és la carta que adreçà a Ricard Salvat, el 7 d'agost de 1965, en què, en un autodenominat «testament polític», declarava en termes molt durs la seva crítica als exiliats:

crec que els de l'exili toquen campanes, ni fan ni deixen fer i, en general, no tenen ni la més petita autoritat moral i la varen perdre assassinant o deixant assassinar, cremar i robar del 36 al 39. I, a més, varen perdre. Per estupidesa i

per covardia: aquesta és la meva visió. Cal, políticament, fer foc nou, partir de zero, no d'en Tarradellas, en ell mateix una bona persona. I l'essència o l'ànima, o el que sigui, del país l'hem mantinguda i l'hem salvada (potser) nosaltres, és a dir, quatre intel·lectuals que ens hem quedat, que no hem claudicat i que hem treballat. I ve-li aquí. A més, per sort o per desgràcia, el món del 65 no té res a veure amb el del 39. Desitjo que aquests dissortats i culposos vells no tornin. Almenys, no com a grup. Que es vinguin a morir al país, un per un, i que callin. I que deixin fer als joves, no a nosaltres, que hem mantingut, sinó a vostès, que han de realitzar i construir. Probablement sobre premisses socialistes, com més avançades millor. Però amb diàleg i amb un absolut i autèntic respecte per al sentiment religiós. Tan intel·ligent o tan idiota és ser ateu com religiós. Tan idiota o tan intel·ligent és ser religiós com ateu. Mentre no es vegi clar en aquestes dues o tres senzilles tecles de la més elemental convivència humana —i sobretot ibèrica— som uns infectes bosquimans, i que els pobles em perdonin. Per molt Brecht, i Sartre, i Joan XXIII, i Antonioni, i la p. que els hagi parit, que hom remeni i citi. I pararem sempre, d'una faisó (Triadú) inevitable, en l'opressió, en la tirania, en la sang i fetge i ceba de porc i en el crim. I deixi que li digui que aquest és la mica de testament polític d'un cert Salom de Sinera. (ESPRIU 1995C: 114; SANTAMARIA 2011: 129–130)

Després de comprovar la freda rebuda a les Espanyes de la seva «crida» al diàleg de *La pell de brau* (1960) i després de replegar-se cap a la seva gent a *Llibre de Sinera* (1963), Espriu optà per eludir qualsevol adscripció política específica, segons podem deduir de l'entrevista que li féu Baltasar Porcel el 1966 per a *Serra d'Or*: «Els homes es divideixen en dos grans grups: romàntics i romàntics, o sigui dogmàtics i dogmàtics» (ESPRIU 1995a: 50), en una probable al·lusió irònica al predomini del marxisme entre les forces antifranquistes.⁸ Potser no es tracti, en sentit estricte, d'una «posició supraideològica» (DELOR 2006: 49), sinó més aviat d'una, diguem-ne, «actitud intel·lectual» de «ferotge independència» (CAPMANY 1989: 134). Al capdavant, l'escriptor de Sinera no s'estigué de considerar-se, sense ambigüitats, «republicà» i «demòcrata» (ESPRIU 1995a: 61 i 81). L'adscripció republicana i la prevenció envers la monarquia esdevenien diàfanes en l'entrevista de Joan Vidal i Gayolà a *Presència* el 1968, en la qual també defensà la democràcia com a sistema de govern:

⁸ Podem arribar a aquesta conjectura si tenim en compte la carta que Espriu va adreçar a Maur Maria Boix, monjo de l'Abadia de Montserrat i director de *Serra d'Or*, el dia de Sant Joan de 1970 (vegeu la nota 12 de la c. 6), en què afirmava que «en Marx era un romàntic» (BOIX 1985b: 37).

Jo sóc un home de la República del 31, i la monarquia em fa molta por. [...] No em vinguin amb monolitismes o amb dictadures, en nom del que sigui, perquè em penso que d'aquest aixarop ja n'he pres prou. Que hi hagi un socialisme tan avançat com vulguin, no em fa por, però amb oposició institucionalitzada, amb partits, amb una autèntica i lliure fiscalització popular, amb civilitzat diàleg. [...] Jo crec en allò de Churchill, cito de memòria: que la democràcia és la més dolenta de les formes de govern, excepte totes les altres, que són encara molt pitjors. (ESPRIU 1995a: 108)⁹

Són també valentes les declaracions que etzibà a Salvador Pàniker el 1966 per a *Conversaciones en Cataluña*: «El escritor catalán que no es fiel a su región está perdido. Ha vendido su primogenitura por un plato de lentejas más o menos abundante, pero de lentejas al fin» (ESPRIU 1995a: 84). O les asseveracions que féu a Josep Maria Huertas Claveria el 1967 per a *21 entre nosaltres*: «Jo voldria trobar un Prat de la Riba jove, però demòcrata i esquerrà; amb la plena dedicació a Catalunya que en tot moment tingué aquell gran polític» (ESPRIU 1995a: 80). A més a més, Espriu acceptà el 1969 de presidir de manera honorària l'Associació Internacional de Defensa de les Llengües i Cultures Amenaçades, amb seu a Suïssa. I no cal insistir en la defensa permanent i tenaç de la llengua i la cultura catalanes de l'autor de *Primera història d'Esther*. No sorprèn tampoc, d'altra banda, que Espriu optés per una solució d'unitat o de consens entre les forces polítiques de l'interior i de l'exili, atès que l'experiència viscuda durant els anys de la guerra, traumàtica en la vida del poeta, el menava a fer una aposta per la reconciliació o la concòrdia (ESPRIU 1995a: 134 i 149).¹⁰

Informat com estava de tot el que s'esdevenia a l'interior, Tarradellas devia conèixer molt bé què pensava Espriu i tenia clar que era un referent de la resistència cultural i literària que calia tenir al seu costat. La

⁹ Espriu hi insistí també en l'entrevista que Baltasar Porcel li féu per al setmanari *Destino* el 1969: «¿Cómo, la democracia? Un pésimo sistema de gobierno. Pero los demás son todavía peores, como decía Churchill. Y como puro particular, sin ninguna vocación política, con ingenuidad, le digo que no comprendo cómo no la instauran en todas partes. Democracia quiere decir fundamentalmente diálogo y fiscalización. Allí donde esto no existe la corrupción es total y absoluta» (ESPRIU 1995a: 138).

¹⁰ Per a Espriu, la desfeta bèllica s'endugué «un país amb una projecció liberal i democràtica i de tolerància, i de diverses opinions amb respecte mutu» (ESPRIU 1995a: 180). A Antoni Batista (1985: 20), li confessà: «La guerra civil va ser atroc. Encara que jo vaig estar sempre al cantó republicà, jo la vaig patir d'una manera integral, és a dir, per als uns i per als altres. Jo desitjava que s'acabés en pacte i de seguida, però han hagut de passar quaranta anys perquè es vegi que aquesta opinió era encertada, que jo i altres teníem raó.»

vinguda de Josep Carner a Catalunya, a la primeria d'abril de 1970, convidat per l'Institut d'Estudis Catalans i Òmnium Cultural, fou un bon pretext perquè Tarradellas sondegés Espriu per portar-lo al seu terreny: sabia molt bé que, darrere de l'«operació Carner», hi havia alguns dels sectors que tenia per adversaris polítics (c. 3). El «lamentable assumpte Carner» centrà l'intercanvi epistolar més substancials d'aquesta primera etapa. Espriu el qualificà com una «enorme equivocació política» (c. 4). Sense embuts, Tarradellas aprofità l'avinentsa per criticar, novament, l'entitat Òmnium Cultural, considerant-la responsable de desacreditar Carner, per tal com, després de fer-lo venir a Barcelona, li va negar el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes de 1970, concedit a Joan Oliver per raons polítiques, i el va fer passar pel tràngol d'una rebuda que no fou tan multitudinària ni apoteòsica com se n'esperaven els organitzadors (c. 5). Tarradellas no s'estava de citar una carta a Josep Pla, la del 12 de març de 1970, en què criticava una altra de les seves bèsties negres, l'Abadia de Montserrat i, en particular, la intel·lectualitat vinculada a la revista *Serra d'Or*, i també arremetia contra Pere Quart, situant-lo com a contrapunt polític de Carner i, de retruc, de Pla i, encara, d'Espriu. L'afer Carner havia demostrat, com concloïa Tarradellas, la política nefasta que duien a terme Òmnium Cultural i l'Abadia de Montserrat, entestats com estaven —a parer seu— a «influir en el present i el futur del país, per tal de no recobrar ni les nostres llibertats ni els nostres drets».

La rèplica d'Espriu es distanciava de la interpretació hiperbòlica que Tarradellas feia del retorn de Carner com una operació per liquidar-lo políticament i, més coneixedor de les interioritats d'Òmnium, atribuïa la no concessió del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes a les divergències dins de l'entitat (c. 6). Espriu es negava a acceptar que tots els dirigents d'Òmnium fossin «uns traïdors i uns homes mancats en absolut d'escrúpols i de consciència». Qüestionava, com havia fet Tarradellas, que Oliver fos l'escriptor més indicat per a rebre el guardó esmentat, que podia atorgar-se de dret a Ferran Soldevila, Francesc de Borja Moll, Joan Coromines, Clementina Arderiu o Pere Bosch Gimpera, i llançava alguns dards enverinats contra els seus col·legues de ploma, especialment Josep Vicenç Foix i Josep Pla. Abjurava, de més a més, del «progressisme catòlic», en al·lusió indirecta a *Serra d'Or*; reconeixia el respecte absolut que li mereixia Jesús de Natzaret, i, fins i tot, feia les delícies del seu interlocutor malparlant de l'abat Aureli M. Escarré. Espriu posà encara un epíleg a l'afer Carner amb unes polèmiques declaracions publicades a la premsa amb motiu

de la mort del poeta, en què suggeria que l'havia precipitada el fracàs del seu retorn (c. 8).

A banda de les missives o telegrams circumstancials de felicitació i d'agraïment per la concessió del premi Montaigne (c. 7 i 8), pel premi Taurus atorgat a Josep Maria Castellet (c. 9 i 10) o simplement pel Nadal i l'Any Nou (c. 13), Espriu envià una lletra, datada el 13 de desembre de 1973, en la qual, després de felicitar el fill del president amb motiu del seu casament, li expressà el suport per la «llició» que Tarradellas havia donat a José María de Areilza, un dels artífexs de l'anomenada «Transició democràtica», bo i sortint en defensa dels drets polítics de Catalunya, malgrat que fos «predicar en el desert» (c. 12). A pesar de mostrar-se pessimista amb l'evolució del món, que considerava sota la fèrula d'una nova «Santa Aliança» (Xina, Rússia i EUA), manifestava que continuava fidel a una conducta ètica i insistia, de nou, en l'adhesió a la seva persona i a la Generalitat de Catalunya.

De fet, Espriu esdevenia coherent amb la seva posició política. Com Tarradellas, no era marxista, a despit dels aires que es respiraven en determinats cercles intel·lectuals, tal com declarava en una carta a Ricard Salvat, datada a Barcelona el 12 de maig de 1965: «no sóc marxista ni ho seré mai, per escepticisme i altrament perquè estic tip de pedanteries, dogmes, exclusivismes, de colors únics i de la gent que sap les coses de bona tinta, sense dubtes, ni humor, ni potser bondat» (SANTAMARIA 2011: 124). Amb motiu de la polèmica Joan Ferraté – Joan Fuster a les planes de *Serra d'Or* del 1969, Espriu escrivia a l'homenot de Sueca, el 3 de març de 1969, que començava a «tenir els nassos plens d'aquesta estúpida i absurda comèdia de l'esquerranismo-marxisme de tothom, inclosos tots —o gairebé tots— els frares, els capellans i els esquifidets i arnats multimilionaris del país» (FUSTER 1997: 204–205). O parlant de temes teatrals, per exemple, expressava, en una entrevista publicada a *Canigó* el 1973, la seva preferència pel teatre èpic de Bertolt Brecht i el respecte per la seva ideologia, per bé que no la compartís (ESPRIU 1995a: 183).¹¹

¹¹ O, encara, afirmava a Xosé Lois García el 1974 per a *El Progreso* de Lugo: «No me gustaría que o marxismo triunfase por entero. O mundo necesita diálogo; non me interesa primordialmente a economía. As grandes preocupaciós do mundo deben estar basadas no diálogo; isto non aconteceu en tempos de Stalin. Superada a etapa de Stalin estóu en favor dos actuales dirixentes soviéticos. Non estóu en favor das criticas que se fan contra Fidel Castro, é máis importante a sua obra e a sua personalidade que a de todos os seu detratadores. Cando se fai unha revolución hay que axudala non entorpecela» (ESPRIU 1995b:

D'altra banda, en l'entrevista que li féu Josep-Miquel Servià el 1973 per a *La Vanguardia*, exposà que la «fórmula federativa» esdevenia el seu ideal polític i que continuava essent republicà; si no havia emprès el camí de l'exili era perquè va creure que calia resistir, a l'interior, al servei de la cultura i la llengua catalanes: «Mis razones son éticas, no sentimentales», apuntà (ESPRIU 1995a: 201–202). L'autor d'*Antígona* ja no mirava cap a la «pell de brau», sinó cap a Europa. En la intervui que Agustí Pons publicà a *Destino* el 1975, aclaria que estava a favor d'«una Europa unificada por vía federativa, en la cual todos nos podamos sentir cómodos y sin renunciar ninguno de los pueblos que la constituyan, a sus peculiaridades históricas, culturales, sentimentales, religiosas, etcétera»; en el context europeu, l'Estat espanyol havia d'organitzar-se, al seu entendre, de manera federal: «Yo no sé qué extraño miedo produce al Estado español, sea cual sea el régimen político imperante, la palabra y el concepto de federación. Vale la pena recordar que el antiguo Imperio Germánico y la actual República Federal Alemana admitía y admite una pluralidad de Estados e, incluso, en el viejo Imperio Germánico, la existencia de muchas ciudades libres» (ESPRIU 1995b: 22–23).

Seguí com vulguí, en aquesta primera etapa de la relació epistolar el nombre de cartes conservades no permet de concloure que el vincle entre Espriu i Tarradellas fos ni gaire intens, ni gaire regular. No va atènyer tampoc el grau de confiança que va arribar a tenir amb Antoni Comas, Joan Fuster o Ricard Salvat, posem per cas. Espriu es captenia amb el president amb una educació exquisida, per bé que, a despit d'alguns desfogaments, semblava que volia guardar-hi les distàncies. És molt probable que, atenent al zel d'independència personal, d'objectivitat, el poeta de Sinera volgués limitar-se a un intercanvi més formal per evitar qualsevol mena d'instrumentalització política. Ni pels uns ni pels altres. En un moment determinat, d'altra banda, la intermitència de la relació pot explicar-se per la salut precària que afectà el president Tarradellas l'estiu de 1970 i per la dificultat d'atendre la nombrosíssima correspondència que mantenia (CONTE

14). Posteriorment, encara hi insistiria en les converses amb Antoni Batista (1985: 24): «jo no sóc marxista», assegurava rotundament, però afegia tot seguit que respectava els qui, com el seu amic Xavier Folch, n'eren: «Hem de buscar molt el que ens uneix, i no el que ens separa. Tot el que sigui conciliació, no sortir del to, reflexió, parlar civilitzadament, és el que m'agrada. Sóc liberal, demòcrata en l'ampli sentit de la paraula.» En aquest punt, la posició pública d'Espriu coincidia també amb la de Tarradellas.

2011).¹² No cal tampoc menystenir la sempre delicada salut d'Espriu, que era motiu d'inquietud i preocupació de la família, com posen de manifest algunes de les cartes que, entre el 1970 i el 1971, Bonet adreçà a Tarradellas.¹³

2. La trobada entre Tarradellas i Espriu, a Canet de Rosselló, «un dia de la tardor de 1976», va marcar un punt d'inflexió en el vincle epistolar de tots dos, iniciant una nova etapa, en què aflorà una més gran familiaritat. Espriu va visitar el president a l'exili, acompanyat de la seva germana Maria Lluïsa, amb qui mantenia una molt bona relació, el seu cunyat Francesc Bonet i la seva neboda Isabel Bonet. «Fou una experiència realment emotiva», tal com recordava Tarradellas mateix (1988: 185), al qual acomboïaven la seva dona, Antònia, i la seva filla, Montserrat:

Tant la meva esposa com jo havíem llegit i rellegit l'obra de Salvador Espriu i sempre ens havíem sentit acompanyats en el nostre exili per la seva veu, i així li ho manifestarem. Ell, per la seva banda, volia primer de tot assegurar-me la seva fidelitat absoluta i inamovible a la Generalitat, institució que jo representava, ja que estava convençut que la salvació dels mots a la qual ell havia dedicat tota la seva vida no seria mai definitiva si no es recuperaven també les nostres institucions nacionals. No cal dir que estiguérem bàsicament d'acord en tot. La trobada fou agradable i amena.¹⁴

¹² Josep Tarradellas i Macià, el fill del president, va escriure a Francesc Bonet una lletra, datada a Saint-Martin-le-Beau, el 22 d'agost de 1970, en la qual li feia saber els problemes de salut que havia tingut el seu pare i li trametia disculpes per a Espriu: «El pare també tenia intenció d'escriure llargament al senyor Espriu, cosa que tampoc no ha pogut fer, i em diu que li estimarà molt si vol dir-li que el vulgui excusar i que les seves cartes les agraeix i l'encoratja a seguir el seu camí, encara que aquest cada dia és més difícil.»

¹³ La salut d'Espriu tampoc no era gaire bona per contribuir a intensificar la relació epistolar. Des d'Arenys de Mar, Bonet manifestava al president Tarradellas en una carta del 9 de setembre de 1970, la seva inquietud sobre aquest aspecte: «La salut d'en Salvador és motiu de preocupació. L'home no sap o creu que no pot negar-se a certes peticions i és víctima d'unes fatigues i depressions tremendes. L'anada a Prada va ésser un indiscutible èxit personal, però després hagué d'estar uns dies al llit. És un home delicat de salut i extraordinàriament sensible a certes emocions, decepcions o disgustos.» Bonet hi insistí en la missiva del 5 de desembre de 1971: «El nostre germà Salvador és, per a nosaltres, motiu de preocupació. Ha estat tot l'estiu amb la seva germana a Arenys, i amb nosaltres (fills i jo) els vespres i dies de festa. No acaba d'ésser un home centrat. És objecte d'unes depressions tremendes. Es tanca en un món cada dia més reduït i evidentment no és feliç.»

¹⁴ Una fotografia conservada a l'AMTM pot fer pensar que hi hagué una segona trobada, amb el mateix acompanyament, l'1 de març de 1977, en un restaurant de Sant Cebrià de Rosselló, un dels llocs emblemàtics de l'exili de Tarradellas, on acostumava a reunir-se per establir contactes o endegar negociacions polítiques. La revista *Tiempo* publicà, en la segona part del suplement dedicat al president, la fotografia amb Espriu i Tarradellas asseguts

La represa del vincle epistolar, el 9 de gener de 1977, es limitava a agrair i retornar la felicitació nadalenca i a aplaudir les declaracions que Tarradellas havia fet a París uns dies abans, el 6 de gener, en la primera conferència de premsa com a president a l'exili, en què exposà les seves posicions polítiques (c. 14). No és fins que Tarradellas estigué a punt d'arribar a Catalunya que Espriu s'apressà a escriure-li el 19 d'octubre de 1977, per donar-li la «lleial, sincera i cordial benvinguda» (c. 15), i, més tard, el 17 de novembre del mateix any, per felicitar-lo per la seva recuperació d'una greu malaltia que l'havia afectat deu dies després de la seva apoteòsica arribada a Barcelona (c. 16). Uns quants mesos més tard, el president Tarradellas lamentà, en una lletra del 9 de març de 1978, que Espriu no pogués assistir, per raons de salut, a l'estrena d'*Una altra Fedra, si us plau*, i el felicità per la vetllada teatral de què havia gaudit amb la seva dona (c. 17). El poeta li regreugià la deferència, el 17 de març de 1978, tot excusant-se de l'«aïllament» en què es trobava per causa de la malaltia (c. 18).

Malgrat la familiaritat que palesen aquestes lletres, o les merament dedicades a felicitar-se per Nadal (c. 20), totes es mouen en els límits d'una correcció extrema. No hi ha, tampoc en aquesta segona etapa, debat d'idees. I això que públicament Espriu s'havia situat, des de l'òptica política, a l'esquerra d'Acció Catalana i a la dreta d'Esquerra Republicana de Catalunya, i havia expressat que se sentia vinculat a Tarradellas com a president de la Generalitat a l'exili; era partidari el 1976, fins i tot, d'un pacte amb la monarquia (ESPRIU 1995b: 32), un punt en què coincidia amb el seu interlocutor, que també el veia factible —per mor de la convivència—, si el poble espanyol triava aquesta forma de govern i si es respectava la restitució de la Generalitat. Sense que això suposés, és clar, que Espriu renunciés al seu republicanisme: «era republicano en el año 1931, soy republicano en el año 1976, y pienso seguir republicano hasta que me muera», assegurava en la cèlebre entrevista a Joaquín Soler Serrano en el programa *A fondo* de TVE l'any 1976 (ESPRIU 1995b: 63).

Defensor del pactisme català, com també se'n proclamava Tarradellas, el poeta de Sinera creia —així ho declarà a Mary Mérida el 1977 per a *La Hoja del Lunes*— que l'important era negociar amb el govern d'Espanya i

a la taula del restaurant de Sant Cebrià de Rosselló on van dinar aquell dia (TARRADELLAS 1986: 22). Així i tot, Isabel Bonet —neboda d'Espriu i membre de la secretaria personal del president— ens assegura que només hi hagué una trobada, la de la tardor de 1976, entre Espriu i Tarradellas (correu electrònic del 10 d'abril de 2012).

arribar a un acord per mitjà del diàleg i l'entesa mútuament generosa i, així mateix, tenia per molt digna la resolució de Tarradellas de tornar com a president de la Generalitat i, un cop en terra catalana, constituir un govern d'unitat (ESPRIU 1995b: 54). Tal com havia afirmat en les primeres lletres al president a l'exili, Espriu opinava —també en declaracions a Mérida— que Tarradellas encarnava la representació més vàlida de la legitimitat política de la Catalunya exiliada i, en conseqüència, considerava que era possible que tornés a instaurar de nou la Generalitat (ESPRIU 1995b: 55).

Altrament, en altres entrevius menys diplomàtiques del 1977, Espriu defensava la concepció, diguem-ne fusteriana, de Països Catalans amb el benentès que cada part havia de gaudir de la seva pròpia independència i, com solia fer, es posava al servei del poble català, de la llengua i de la cultura (ESPRIU 1995b: 64 i 73). En aquest punt, és important de tenir en compte l'entrevista que li féu Joaquim Ibarz el 1977 per a *Tele/Exprés*, en la qual Espriu es defensava dels atacs que havia rebut amb motiu de les seves polèmiques declaracions sobre la cooficialitat del català. Com a rèplica, el poeta s'emparava en el context de l'Estatut d'Autonomia de 1932 i es mostrava «a favor sempre de la nostra personalitat nacional catalana, de la nostra cultura i de la nostra llengua.» Al mateix temps, però, es veia obligat a tornar a explicar per què va decidir quedar-se a Catalunya el 1939, amb una resposta molt més considerada envers els exiliats,¹⁵ i sobretot a argumentar la seva visió dels Països Catalans:

Nosaltres els catalans del Principat hem de tractar aquest tema amb una extrema prudència, comprensió i generositat. És indubtable, agradi o no agradi a segons qui, que hi ha un profund comú denominador que ens uneix, que és bàsicament la llengua i les comunes tradicions històriques. Però també és

¹⁵ «Catalunya s'havia de refer des de dintre, sense menysprear l'aportació de la gent de l'exili exterior que a poc a poc ha tornat a entrar al país. Els pocs que queden fora en general són molt vells: alguns adopten aquesta actitud per una suprema dignitat, d'altres perquè han arrelat al país on varen anar a parar. Són suposicions de bastant sentit comú. Em vaig quedar aquí perquè jo patia per totes les bandes en lluita, volia una concòrdia que no es va arribar a produir. El meu pare l'any 1939 era ja moribund, i jo m'havia de fer càrrec de la família quan es morís, cosa que va succeir el 30 d'abril de 1940. Si tots haguéssim marxat, potser ara no es parlaria ja d'una Catalunya viva, perquè el propi allunyament comporta una deformació dels problemes catalans. Molta gent està aturada a l'any 1939, com si no hagués passat res fins al 1977. Nosaltres vam poder anar veient i contribuint als problemes espanyols en general i de Catalunya en particular. Vam lluitar amb les armes que cadascú tenia a la seva disposició. I quan dic "armes" em refereixo a armes espirituals, perquè sóc enemic declarat de tota violència» (IBARZ 1977).

absolutament lícit i plausible que els valencians, els de les Illes, els dels comtats (això que ara diuen Catalunya Nord), la zona catalanoaragonesa, el propi Alger i ja no parlem d'Andorra, que és un Estat sobirà, se sentin amb una personalitat pròpia, inconfusible amb la catalana del Principat, i que la reivindicuin plenament. Això ja ve dels seus orígens [...]. En una hipotètica i potser utòpica i ucronica Confederació de Països Catalans, almenys hi hauria d'haver tres o quatre capitals al mateix nivell les unes de les altres, sense que això signifiqués cap imposició de qualsevol capitalitat damunt qualsevol comarca o poble, per modestos que fossin l'una i l'altre. (IBARZ 1977)

Això no obstant, les lletres adreçades a Tarradellas fugen del debat polític. A tot estirar, Espriu hi expressà la seva adhesió admirativa al seu corresponsal, a qui arribava a designar com «el president» per antonomàsia (c. 19). I, quan estava a punt d'abandonar la presidència preautonòmica de la Generalitat, l'encimbellà hiperbòlicament als llimbs de l'eternitat: «vós sereu, en vida i enllà de la vostra mort, en la serena majestat de la Història, el nostre paradigmàtic President» (c. 21). Pocs dies abans de ser cessat en les funcions presidencials, encara li testimonià l'agraïment pels serveis prestats: «la Història ratifica d'una manera definitiva la vostra plena possessió de la més alta dignitat moral i espiritual, inamovible, de Catalunya» (c. 23). No ho va fer només en privat: també públicament Espriu va elogiar la figura de Tarradellas fins al punt de tillar-lo d'«hombre providencial», «un político nato, sutil, cauteloso y prudente», «un auténtico político» (ESPRIU 1995b: 54). Va signar el *Manifest pel restabliment de la Generalitat i el retorn immediat del seu president, Honorable Josep Tarradellas el 1977* i va mostrar en diverses avinenteses l'adhesió i la lleialtat al molt honorable, que tenia per «mig parent» seu, el 1977 i el 1978 (ESPRIU 1995b: 72 i 85).

3. L'expressió de l'agraïment per la concessió a Espriu, durant el darrer tram del govern d'unitat de Tarradellas, de la medalla d'or de la Generalitat el 1980 (c. 23) i els bons desigs per al nou cicle que començava com a expresident (c. 24) marquen el darrer tombant de l'epistolari. Com havia fet en les primeres cartes, Tarradellas tornà a situar Espriu com un model de conducta que li servia per abanderar-lo, ara, contra allò que, per a l'expresident, era la pèrdua d'autoritat moral de Catalunya en ple govern de Jordi Pujol, la seva nova bèstia negra (c. 25).¹⁶ Sense gaire esforç, però sen-

¹⁶ Vegeu, per exemple, BENET 1992: 484–500 i 510–513, MALLÓ 2003: 375–381 i CONTE 2011: 220–238, 243–248 i 281–286.

se alludir a ningú, Espriu se sumà a la crítica de la situació amb frases lapidàries com aquesta: «el nostre país és avui una “impura” vergonya» (c. 26). I, tot recuperant l'esperit d'*Assaig de càntic en el temple*, apellà a Tarradellas perquè vetllés «pel nostre xaró, mesell, envilit, covard, mesquí, dissortadíssim, neci, envejós, ignorant poble sense seny, ple de culpes i defectes, però tanmateix el nostre únic legítim sobirà» (c. 27). Al marge d'aquestes ditiràmbiques manifestacions d'adhesió a la manera espriuana, el poeta de Sinera continuava evitant, fet i fet, qualsevol al·lusió política en les cartes a Tarradellas, perquè de segur que això hauria estat, més que mai, un motiu de fricció. Eren difícils de conciliar, posem per cas, les visions que l'un i l'altre tenien sobre les figures polítiques dels presidents Jordi Pujol i Felipe González.

Durant els primers anys vuitanta, sense moure's gaire dels eixos centrals dels plantejaments polítics que havia defensat abans, dins de les coordenades d'Alfaranja-Sepharad per entendre'ns, Espriu dugué una mica més enllà la concepció que havia postulat a *La pell de brau*: insistí i concretà cada vegada més el seu federalisme ibèric, d'ascendència maragalliana, entès com una agrupació d'iguals de quatre (o cinc) nacions (la castellana, la portuguesa i/o gallega, la basca i la catalana).¹⁷ Aquest federalisme que abraçava tota la pell de brau era compatible amb la «realitat» dels Països

¹⁷ En les entrevistes de la dècada dels vuitanta, Espriu hi concretà i modulà cada vegada amb més claredat la visió del seu «hispanisme». A Joan de Sagarra (*El Noticiero Universal*), li manifestava el 1980: «Yo me siento profundamente catalán e hispánico, no español, sino hispánico, es decir englobando Portugal. Yo sigo pensando igual que en mis años universitarios: pienso en una federación de repúblicas hispánicas que a su vez entrarán a formar parte de una Unión de Estados europeos. Aunque esto hoy tal vez parezca utópico y ucrónico, lo parezca y lo sea» (ESPRIU 1995b: 112). A José Guerrero Martín (*Camp de l'Arpa*), el 1981: «Yo entiendo España como Hispania, como la entendían los romanos. Por lo tanto, comprendida Portugal, siempre salvando su historia, su personalidad y su independencia política, pero como integrante de algo superior que se llama Península Ibérica. Esto lo veo muy claro. También lo vieron Unamuno, Maragall y otros» (ESPRIU 1995b: 149). A Xavier Bru de Sala (*Espriu, Duran Farell, Rigol, Benet i el futur de Catalunya*), el 1983: «La meva concepció de la Península, el meu ideal d'organització social i política de l'Estat espanyol —que ja li dic per endavant que sé que no es convertirà mai en realitat, però que de totes maneres és el que m'atreviria a desitjar, si m'és permès—, contempla una Espanya federal composta per quatre nacions: la nació castellana, la portuguesa —i aquí caldria que els portuguesos i els gallecs aclarissin si han de ser un o han de ser dos—, la basca i la catalana, entenen per catalans els territoris de parla catalana» (ESPRIU 1995b: 210). Sobre l'iberisme d'Espriu, vegeu especialment GASSOL (2003a i 2003b) i MARTÍNEZ-GIL (2005).

Catalans, concebuts simplement com els que parlen la mateixa llengua,¹⁸ i també amb un horitzó molt més ampli, en virtut del qual Sepharad formés part de la «Federació dels Estats Units Europeus» (ESPRIU 1195b: 186). Uns plantejaments que, ben mirat, no entraven dins dels interessos polítics del darrer Tarradellas.

El poeta de Sinera no renuncià tampoc al seu republicanisme, fins i tot en uns moments —el convuls any 1981— en què semblava que «tothom» (àdhuc Tarradellas)¹⁹ era monàrquic (ESPRIU 1995b: 127), però expressà el seu escepticisme, atesos els precedents de les dues anteriors, davant de la possibilitat d'una reedició de la República espanyola «en la qual els homes visquin amb concòrdia —i que duri més de quatre dies» (ESPRIU 1995b: 211).²⁰ En tot cas, es declarà aliè a qualsevol partit i, salomònicament, respectuós amb «totes les ideologies» (ESPRIU 1995b: 127).²¹ Així mateix, en coherència amb el suport que mostrà al president Tarradellas i a la Generalitat a l'exili, en l'entrevista que li féu Salvador Escamilla per a Ràdio Miramar, el 6 de juny de 1981, féu palesa la necessitat de fer costat a la màxima institució catalana i al seu president —Jordi Pujol, sense que arribés a citar-lo— quan encara era molt recent el fatídic 23-F:

Cal que tots els catalans tinguem idea molt clara que estem passant per uns moments molt delicats i difícils, i que cal estar units i al costat de les nostres institucions, i la nostra màxima institució és la Generalitat de Catalunya, i independentment del qui ocupi el càrrec de president com a persona, que per altra banda jo crec que és molt honorable, hem d'estar al costat d'aquest pre-

¹⁸ «Idealment hi hauria una realitat. Jo crec en els Països Catalans, però d'altres no hi creuen. Els demagogs fan els possibles perquè no s'hi cregui i provoquen la destrucció d'aquesta realitat que són els Països Catalans. I entenc per Països Catalans aquells que parlen la mateixa llengua» (ESPRIU 1995b: 184).

¹⁹ Vegeu especialment CONTE 2011: 286–293 i 321–329.

²⁰ Segons Sebastià Bonet (2005: 19), Espriu «era un republicà convençut —i no es va amagar mai de ser-ho—, però tota la vida ho va ser tan sols perquè considerava la república com la forma de govern més civilitzada».

²¹ «Sempre he estat al marge dels partits. Jo he respectat totes les ideologies. He pogut parlar còmodament, tampoc m'he esforçat a fer-ho, tant amb un home d'això que en diuen d'extrema dreta, un carlí, com un home d'això que en diuen d'extrema esquerra —que hauríem d'estudiar si és veritat—, un comunista. Mentre sigui gent de bé, gent trempada, no em fa res, no miro les ideologies, he pogut conversar amb tothom. I em penso que tinc amics —no em faig gaires il·lusions sobre això de l'amistat—, però em penso que tinc amics o simpatitzants a totes bandes, o almenys no crec tenir gaires enemics» (ESPRIU 1995b: 127).

sident de la nostra Generalitat en aquest moment i li hem de fer la feina tan senzilla i còmoda com ens sigui possible, l'hem d'ajudar. (ESPRIU 1995b: 153)²²

És molt possible que aquestes paraules ressonessin en la ment de Tarradellas quan va reprendre la relació epistolar amb Espriu, interrompuda de feia mesos, sota el pretext de la felicitació de Nadal del 1981 (c. 25). Tarradellas hi aprofitava l'avinentesa, com hem apuntat, per subratllar el caràcter exemplar del pensament i l'actitud d'Espriu, a fi de contrapuntar-lo implícitament a la *débâcle* a què, segons ell, havia dut la Generalitat el nou president Pujol. A despit de les recaigudes contínues per culpa de la malaltia, Espriu mirava de ser amatent amb el seu interlocutor i, l'11 de juny de 1982, li agraïa —amb comentaris precisos sobre el contingut dels llibres— la remesa dels primers números de la col·lecció «Quaderns d'Art, Història i Vida de Poblet», dedicada als treballs de divulgació sobre l'abadia i impulsada per l'abat Maur Esteva el 1982 (c. 28). O, el 17 de juliol de 1983, manifestava el seu suport a la idea de constituir «un govern d'unió, seny, magnanimitat» que Tarradellas havia defensat, obstinadament, en les seves intervencions públiques per tal d'atacar, de manera directa o indirecta, el govern de Pujol, acusant-lo de fer una política excessivament partidista i contrària a la unitat del poble català (c. 34).²³

A banda de les lletres de consol mutu per les malalties que patien (c. 29, 30 i 31), de remesa de més números de la col·lecció esmentada (c. 32) o de felicitació per l'aniversari (c. 33) o pel Nadal (c. 35), les missives més destacades d'aquesta tercera etapa, les dues darreres, tenen un caire molt més íntim. En la datada el 6 d'abril de 1984, Espriu expressà el condol per la mort de Montserrat, la filla dels Tarradellas Macià, amb un «modest però molt sentit i sincer poema» que duia per títol el seu nom i cognoms (c. 36). Tarradellas, el 7 de desembre de 1984, li ho agraï amb una emotivitat continguda, el felicità per l'ingrés recent com a membre de l'Acadèmia de les Bones Lletres i li confirmà l'admiració i l'estima que li tenia, tot recordant la trobada al Rosselló del 1976 (c. 37). Poc podia preveure que fos la dar-

²² «Jo estaré sempre al costat de la Generalitat, si no acaba a mans d'un boig, d'una mena de Hitler, que ens porti a tots pel camí de la perdició absoluta», declarà a Xavier Bru de Sala el 1983 (ESPRIU 1995b: 215–216).

²³ Un botó de mostra: «Es una política [la de la Generalitat coetània] partidista, sectària y no unitaria. Sin un Gobierno de unidad es imposible luchar por el reconocimiento de los derechos de Cataluña», sentenciava Tarradellas en una entrevista a *Cambio 16*, el 27 de juliol de 1981 (BENET 1992: 511).

raera lletra.²⁴ Espriu va morir, dos mesos més tard, el 22 de febrer de 1985. A l'Arxiu Tarradellas, es conserva una nota manuscrita que duu per títol *Salvador Espriu*, en què el mateix president va escriure un plany sentit per la mort del poeta:

Dolor i tristesa em produeix la mort de Salvador Espriu, a qui cada dia que passi més i més el trobarem a faltar. La seva enteresa i la seva imatge serena i les seves paraules sempre embolcallades d'una total fidelitat al nostre Poble, són una constant afirmació del que som i del que volem ésser.

En les hores més tristes de la nostra Catalunya, la seva veu fou una afirmació que engendrava confiança i una acció que ens feia forts i obstinats en el nostre deure, encaminat a obtenir nobles ambicions.

Espriu era, i el seu record serà sempre, l'expressió d'un fervorós anhel i una voluntat perdurable per sempre més d'ésser dignes d'una Catalunya oberta, clara i amarada de generosos sentiments.²⁵

²⁴ Vegeu l'epígraf 6 d'*Altres documents*.

²⁵ Reproduïda a TARRADELLAS 1985.

NOTA SOBRE L'EDICIÓ

Totes les cartes que editem a continuació es troben dipositades al fons Salvador Espriu de l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià del Monestir de Santa Maria de Poblet. Bo i seguint les pautes de l'edició d'epistolaris a *Indesinenter*, transcrivim les cartes de Salvador Espriu (2, 4, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 31, 34, 35 i 36) diplomàticament, sense cap intervenció, tret, això sí, de posar en minúscula la intransferible lletra en petites majúscules distintiva del poeta. En canvi, accentuem i puntuem —segons les normes gramaticals d'avui— les lletres de Josep Tarradellas (1, 3, 5, 7, 9, 17, 25, 30, 32, 33 i 37), a fi de millorar-ne la llegibilitat. En tots els casos, mantenim, en la mesura del que és possible, la disposició original del text i, si escau, indiquem entre claudàtors les capçaleres impreses.

[EL PRESIDENT DE LA GENERALITAT
DE CATALUNYA]

18 de desembre de 1968

Senyor,
Salvador Espriu
Barcelona

Estimat amic,

Podeu ben creure que no sé pas com demanar-vos que tingueu la bondat d'excusar-me del meu silenci.¹ Els vostres germans ja us digueren que era involuntari, i de cap de les maneres una manca d'atenció. Sapigueu que és degut, simplement, que des de fa uns mesos les meves greus preocupacions i una tasca més que difícil, i en alguns moments angoixosa, no m'ha fet possible que us digués, fins avui, el meu profund agraïment per l'amistat i la confiança amb què m'heu honorat, que hi corresponc ben sincerament.

Estigueu segur que les vostres paraules han estat i són un encoratjament que mai no oblidaré. Vós, que representeu més que ningú la Catalunya que ha sofert i lluitat per la seva llibertat, m'heu expressat uns sentiments i anhels que m'han esperonat en el compliment dels meus deures. Enguany, que ha estat el més difícil i dramàtic del meu llarg exili, sense el testimoniatge d'estima i confiança d'aquells catalans que no han perdut la fe en el futur del nostre poble, no m'hauria estat possible continuar el meu combat, que aviat farà 38 anys, en què ni un sol instant he deixat d'ésser present, única manera de sortir-ne triomfants.² De tots ells, però, el vostre és el que més m'ha emocionat i més coratge m'ha donat per tal de seguir el camí traçat, ple d'entrebancs de tota mena i de ben feixugues responsabilitats.

¹ Es refereix a la carta que Espriu adreçà a Lluís Gausachs, el secretari personal del president, el 19 de setembre de 1968, que hem transcrit en la presentació.

² Com apunta Jesús Conte (2011: 60), el president Tarradellas hagué de començar aleshores a vendre el patrimoni personal (especialment, la reputada biblioteca sobre política espanyola i catalana i alguns dels seus quadres més valuosos), assetjat com estava pels deutes contrets durant tants anys d'exili.

Desitjo que aviat em sigui possible dir-vos personalment els meus sentiments de reconeixement per la vostra noble actitud i ben coratjosa en aquests moments de tantes i tantes claudicacions. Les vostres paraules em varen arribar en els moments que més les necessitava. L'escalf i la fe d'un català com vós que, per damunt de totes les nostres dissorts, lluita, és present i comparteix les inquietuds i esperances del nostre poble, no les agrairé mai prou.

Aprofitant aquesta avinentesa, no sabeu pas com em plauria expressar-vos, i tal com vós us mereixeu, la meva profunda admiració i estima, no d'avui, sinó de sempre per la vostra obra, que molt us honora, com també a Catalunya. Però aquest meu propòsit no és gens fàcil, car tot em diu que tal vegada les meves paraules profundament representatives dels meus sentiments i anhels no expressarien, com jo voldria, la meva voluntat de fer-vos conèixer com són de sinceres i filles d'una admiració que ve de molt lluny. No en va des de fa més de trenta anys els vostres primers llibres es troben en la meva biblioteca.³ De llavors ençà, sempre us he tin-

³ A la biblioteca del president Tarradellas de Poblet, hi ha catalogats els llibres d'Espriu següents (per ordre alfabètic del títol):

- *Antígona. Fedra*, Palma de Mallorca, Moll, 1955
- *Anys d'aprenentatge*, Barcelona, Selecta, 1952 i 1972
- *Ariadna al laberint grotesc. Narracions*, Barcelona, Catalònia 1935; Edicions 62, 1975
- *El caminant i el mur*, pròleg de Josep M. Castellet, Barcelona, Edicions 62, 1972, 4a edició
- *Les cançons d'Ariadna*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1995
- *Cançons des del silenci*, pròleg de Joan Ainaud i de Lasarte, il·lustracions de Miquel Plana i epíleg de Lluís Busquets, Olot, [s.n.], 1982
- *Evocació de Rosselló-Pòrcel i altres notes*, pròleg de Gonçal Lloveras, retrat de l'autor i portada de Josep Maria de Martín, Barcelona, Horta, 1957
- *Formes i paraules. Aproximació a l'art d'Apelles Fenosa, en homenatge*, Barcelona, Edicions 62, 1975
- *Letizia i altres proses*, Barcelona, La Rosa dels Vents, 1937
- *Llibre de Sinera. Livre de Sinère*, traduït al francès per Franchita González Batlle, París, Maspéro, 1975
- *Narracions*, Barcelona, Edicions 62, 1967
- *Obra poètica*, Barcelona, Albertí, 1963
- *Obres completes. I, Poesia*, Barcelona, Edicions 62, 1973, 2a edició revisada i ampliada
- *La peau de taureau. La pell de brau*, traducció al francès de Franchita González Batlle i prefaci de Raimon, París, Maspéro, 1969
- *La pell de brau*, Barcelona, Els Llibres de la Llettra d'Or, 1960
- *La pell de brau. La piel de toro*, traducció al castellà de José Agustín Goytisolo, nota crítica de Maria Aurèlia Capmany i coberta d'Antoni Tàpies, París, Ruedo Ibérico, 1963
- *Primera història d'Esther: improvisació per a titelles*, Barcelona, Aymà, 1948

gut present i la ressonància dels vostres versos i de la vostra prosa i de la vostra conducta ha estat un testimoniatge permanent de fidelitat que el nostre país avui us agraeix, però encara més us ho agrairà el dia de demà.

Rebeu, estimat amic, de tots nosaltres els nostres fervorosos desigs de bona salut, que passeu unes bones festes i que l'Any Nou i sempre tingueu tota mena de benaurances. Al mateix temps, les nostres més cordials salutacions.

Us abraça,

Josep Tarradellas

- *Ronda de mort a Sinera. Ronda de muerte en Sinera*, adaptació teatral de Ricard Salvat sobre textos de Salvador Espriu, Barcelona, Barrigòtic, 1966
- *Salvador Espriu en els seus millors escrits*, presentació de Leandre Amigó, Barcelona, Aymà, 1974
- *Setmana Santa*, Barcelona, Polígrafa, 1971
- *Sobre Xavier Nogués i la seva circumstància*, amb un «Petit tractat de litografia» i trenta litografies i setze variants de Xavier Nogués, Barcelona, Edicions 62, 1982
- «Spiritual, amb la trompeta de Louis Armstrong» dins *De «Els autors de l'ocell de paper»*, de Joan Crusellas, Manuel de Pedrolo i Salvador Espriu, Barcelona, Editem, 1955

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, 29 de desembre de 1968.

Honorable senyor

Josep Tarradellas,

President de la Generalitat de Catalunya.

Honorable Sr. President,

El meu cunyat m'ha fet arribar avui la vostra carta datada el divuit d'aquest mes i moltes i moltes gràcies.¹ Us l'estimo més del que us ho podria o us ho sabria dir i sempre he entès rectament el vostre silenci. Només lamento que jo us hagi causat, encara que d'una manera del tot involuntària, un maldecap més a afegir a les vostres moltes i greus preocupacions.

Les vostres generoses paraules m'honoren molt, però podeu ben creure que tinc plena consciència del petitíssim paper que m'ha tocat de jugar en la nostra llarga, feixuga i estúpida tragèdia col·lectiva. Que estúpida i

¹ Malgrat l'hàbit espriuà de destruir qualsevol traça epistolar, és ben simptomàtic que «Salom» sollicités al seu cunyat Francesc Bonet que tingués cura de la primera missiva enviada al president Tarradellas. Efectivament, en una carta datada a Barcelona, el 30 de desembre de 1968, li demanava els favors següents: «a) Que em guardis als teus arxius la carta del President, d'un possible valor "històric", encara que tan petit com vulguis. Em conec i sé que l'acabaria per cremar. / b) Que em diguis el que et sembla la meua resposta, perquè tu coneixes el personatge i jo no. / c) Que, si la consideres potable, en treguis una còpia i també la guardis. / d) Que, si no cal refer-la, la cursis de la forma que tu saps i jo, en canvi, desconec. / e) Que, si no et sembla massa bunyol, em cobris les despeses de l'operació precedent» (AMTM, fons Salvador Espriu). Complint diligentment amb el seu paper d'intermediari, Bonet va escriure una nota, datada a Barcelona el 2 de gener de 1969, en què comunicava a Tarradellas, el resultat de les gestions epistolars: «En Salvador m'ha donat una carta per a tu. M'ha autoritzat a copiar-la i m'ha encarregat que la trameti. / L'original és al meu poder. Voldria que em diguessis com prefereixes que l'envii. Em doldria que pogués extraviar-se, encara que veig que, per ara, el correu no falla. / De moment, t'envio la transcripció literal mecanografiada. L'original és escrit a mà.» I, tres mesos després, el 6 d'abril de 1969, Bonet li feia saber: «Avui, des d'Andorra i sense cap preocupació per inoportunes intervencions, us trameto l'original de la carta d'en Salvador, que he guardat per una ocasió semblant. Crec que vàreu rebre la còpia mecanografiada.» Més tard, en una nota de Tarradellas a Bonet, del 22 de juliol de 1969, el president li proposà de reunir-se a Perpinyà i convidar-hi també Espriu, una trobada que no ens consta que finalment tingués lloc.

inútil, Déu meu, ara que l'home va a la lluna i en torna amb tanta aparent facilitat!² És clar que, al mateix temps, sembla que han de morir de fam, sense remei, d'aquí a febrer, dos milions d'éssers humans a Biafra,³ i en aquesta part negativa de l'històric moviment dialèctic es troba esbalçat el nostre poble, per un seguit de causes, motius i errors molt complexos, dels quals tots som potser més o menys responsables i que sens dubte ens afecten a tots.⁴

Perdoneu, honorable senyor, les precedents paraules d'un escriptor sense cap ambició política ni de cap altra mena, d'un escriptor sense cap adjectiu que l'apuntali, i encara de secà. Vós sou el President de Catalunya i un experimentat polític, però també un home que ha sofert i que sofreix molt. A aquest home em dirigeixo amb preferència, perquè el voldria consolar o, si més no, acompanyar en la seva coratjosa solitud. L'estúpida tragèdia ens ha estat imposada, imposada gairebé del tot, i jo us puc

² Tal com anuncià, a tota pàgina, la portada de *La Vanguardia Española*, en l'edició del 15 d'abril de 1961, s'havia escaigut «la conquesta còsmica por el hombre»: el comandant Yuri Gagarin, amb la nau Vostok, havia estat «el primer hombre que ha volado por el espacio còsmico». En rigor, fins al 22 de juliol de 1969, passats els fastos del 19 de juliol, els catalans no van poder llegir a la portada de *La Vanguardia Española* que «“En son de paz para toda la humanidad”, Armstrong y Aldrin llegaron a la luna».

³ El 23 de desembre de 1968, el Comitè Internacional de la Creu Roja va llançar una crida al Govern de Guinea Equatorial perquè revoqués l'ordre de suspensió dels vols d'ajut humanitari per evitar la mort de fam de milers de persones («Ginebra: Guinea Ecuatorial prohíbe los vuelos desde Santa Isabel a Biafra», *La Vanguardia Española*, 24 de desembre de 1968, p. 25).

⁴ En l'enquesta d'*El Correo Catalán* del gener de 1969, Espriu reconeixia que allò que li havia impressionat més del 1968 era «el vuelo alrededor de la Luna» i allò que l'havia horroritzat més, «las guerras de Biafra y de Vietnam, la invasión de Checoslovaquia»: «Lo de Biafra lo encuentro horroroso. Cuando acaban de ser lanzados dos hombres casi a la Luna parece increíble que dos millones de personas tengan que morir, en un plazo calculado, ¡de hambre! y sin que nadie pueda hacer nada. El hombre es capaz de conquistar el universo ¿y no puede hacer algo por salvar a todo un pueblo de la exterminación?» (ESPRIU 1995a: 126). Pel que fa a l'arribada de l'home a la Lluna, Espriu encara expressaria la seva escèptica admiració en l'enquesta sobre aquest tema que *Serra d'Or* publicà el setembre de 1969: «Científicament, em sembla una cosa extraordinària, però és un pas de puça per al descobriment del cosmos. Cal creure que les possibilitats de l'home són il·limitades. [...] Com que l'home fins ara és un ésser que fa molta por, perquè s'inclina tot sovint cap al mal, és molt possible que faci un mal ús d'aquest èxit científic extraordinari. No podem preveure què pot passar a la Lluna. Pot convertir-se en un receptacle de bombes atòmiques, en una possibilitat de fer mal des de la Lluna a la Terra, per a la potència o les potències que la dominin. No hem de deixar de recordar que l'home és un animal armat i que sempre ha fet ús de les seves armes, fins que ha arribat a la possibilitat de la seva autodestrucció amb el domini de la força nuclear» (ESPRIU 1995a: 142).

assegurar que vós heu assumit, en el vostre dolorós exili, amb una exemplar dignitat, l'altíssim càrrec que ens representa a tots i que és penyora de la continuïtat jurídica i històrica de les nostres institucions. Jo no sé si vós i jo arribarem a veure el nostre país altra vegada en marxa pel camí d'una veritable i civilitzada llibertat. Contràriament al que sento dir al meu voltant —i tant de bo que m'equivoqui—, jo crec que l'actual situació pot ser encara força duradora o continuada per un règim nasseria o de “coronels” a la manera grega,⁵ però estic segur que, en el pitjor dels casos, el que simbolitzeu serà un dia o un altre restaurat en la vida i, per tant, en la història del nostre poble.

Permeteu-me que prossegueixi encara pensant en veu alta, sense el més lleu vestigi d'impertinent consell, que ni em demaneu ni tinc cap autoritat per donar-ne cap a ningú, i molt menys a vós. La veritat és, però, com sabeu prou bé, que estem molt i molt desunits, i el que ens cal és, per damunt de tot, unitat, si ens volem salvar: un molt meditat i molt intel·ligent front únic nacional. Ens cal tothom sense exclusions, fins i tot els claudicants —n'hi ha hagut a centenars i centenars de milers—, fins i tot els llestos de professió i els cínics, fins i tot els envanits per la falsa i grolletera seguretat de l'or, fins i tot —si em tolereu un punt d'exageració— els traïdors. Ens cal utilitzar tothom, i aquesta és la difícil però no impossible feina de vosaltres, els dreturers polítics, no la nostra, simples escriptors. “Jo sóc jo i la meva contradicció” no és tan sols un pensament humanístic,⁶ sinó també una formidable eina de govern, que hem de vetllar perquè no caigui de les mans adequades. No és precís que assenyali quines són i de

⁵ Espriu exemplifica dos models de dictadura, un de tall soviètic i l'altre feixistitzant que temia que poguessin instaurar-se a l'Estat espanyol: d'una banda, el que encarnava Ğamāl Abd al-Nāsir (Beni Mor, Asyūt, 1918 – el Caire, 1970), polític i militar egipci conegut com a Nasser, líder del panarabisme, que imposà a Egipte una dictadura de matriu soviètica, i, de l'altra, el «règim dels coronels», instaurat a Grècia a partir del cop d'estat militar del 21 d'abril de 1967, que prohibí els partits polítics, suspengué les garanties constitucionals i empresonà els dirigents centristes i esquerrans i la intel·lectualitat dissident.

⁶ En l'entrevista que Carles Isasi Angulo li féu per a *Canigó* el 1973, Espriu apuntà que «jo sóc jo i la meva contradicció» era una expressió d'«un humanista alemany». Podria ser una referència al filòsof Edmund Husserl que va influir en José Ortega y Gasset, del qual és coneguda la màxima «Yo soy yo y mi circunstancia y si no la salvo a ella no me salvo yo» (ORTEGA 1984: 77), estampada a *Meditaciones del Quijote* (1914). Recordem que, com repetia sovint, el *Quijot* va ser la segona de les lectures (la primera era la Bíblia) del seu «programa intel·lectual i ètic» (CAPMANY 1972: 13) i que l'autor d'*Espanya invertebrada* (1921) va convertir-se en un esperó per escriure *La pell de brau* (1960) (ESPRIU 1995a: 150; ESPRIU 1995b: 35, i BATISTA 1985: 28).

qui són avui aquestes mans. Cap idea de cap mena no em fa por, mentre es pugui discutir. M'horroritza de pensar que puguem passar d'un silenci a un altre —i aquest és un perill ben real—, sigui el que es vulgui el signe o la filosofia que el presideixi. Hem de salvar el diàleg i la idea essencial que hi ha al seu darrera, és a dir, que la veritat està partida a trossos i que no és un absolut patrimoni de ningú.⁷ I per això —i potser paradoxalment— ens hem d'unir i escoltar i procurar d'entendre fins les raons o les antiracions dels necis, dels covards i dels traïdors.

Us agraeixo molt els elogis que em feu de la meva obra literària, però en aquest punt us he de dir que discrepo en absolut de vós. No us aclariré ara el meu pensament, perquè em sabia greu que la meva argumentació us sonés —ben lluny de la meva veritat— a entorcillada i falsa modèstia. Puc admetre, tanmateix, que he fet honestament el que he pogut.

I no vull allargar més aquesta carta, perquè el vostre temps és preciós per a tots nosaltres, fins per als qui us neguen, us discuteixen o no acaten la vostra legítima autoritat. Us desitjo, senyor President, un feliç any 1969, per a vós i la vostra distingida família. I vulgueu acceptar la respectuosa i lleial amistat del vostre invariable afm.

Salvador Espriu.

⁷ En la polèmica entrevista del març de 1969 al diari *Pueblo* de Madrid, Espriu va insistir en aquesta mateixa imatge, autocita del monòleg de l'Altíssim de *Primera història d'Esther* (1948): «La verdad no existe. Está rota a pedazos y cada uno recoge o puede recoger una pizca de la auténtica luz» (ESPRIU 1995a: 130). O, encara, en la intervui per a *Lletraferit* de 1981: «busco la tolerància, la mútua comprensió i que no hi hagi una única veritat. La Veritat pot ser com un mirall, que estigui trencat en diversos trossos que poden ser una autèntica llum. Crec que la veritat està trencada per a l'home des de l'origen, en trossets molt petits, i cada un pot reflectir un bri de resplendor» (ESPRIU 1995b: 179).

9 d'abril de 1970

Senyor,
Salvador Espriu
Barcelona

Estimat amic,

He estat uns dies de viatge i avui al arribar a casa he llegit les vostres admirables declaracions del 3 publicades a *Tele/Expres*.¹ Em plau dir-vos que coincideixo plenament amb tot el que expresseu i al mateix temps us en felicito ben cordialment.

El vostre coratge moral és a no oblidar i un exemple a seguir i digne de tot elogi. Podeu ben creure'm que no n'he dubtat mai, però de la manera clara i sense equívocs que ens feu conèixer el vostre pensament i estat d'esperit, ens ha d'esperonar a tots a seguir pel camí d'efectives fidelitats, única manera d'obtenir el que volem.

¹ Les declaracions d'Espriu s'inclouen en una enquesta que féu *Tele/Expres* el mateix dia de l'arribada de Carner a Barcelona, el 3 d'abril de 1970, amb les opinions de Clementina Arderiu, Pere Calders, Maria Aurèlia Capmany, Josep M. Castellet, Antoni Comas, Joan Oller i Rabassa, Joaquim Molas, Joan Perucho, Octavi Saltor i Maurici Serrahima (SÒRIA 1970). De totes les respostes, bona part de les quals es limitaven a donar-li la benvinguda, la d'Espriu fou la més políticament incorrecta: «Yo le diría que no viniera. No quiero que se me interprete mal. Quiero hacer constar que, según mi opinión, Josep Carner es una figura literaria intocable, fuera de toda crítica. Por otra parte, como persona me merece un gran respeto. Por último, como hombre público, Josep Carner no debería haber vuelto, quizás ha sido mal aconsejado. De volver lo debería haber hecho hace veinticinco años, como Carles Riba. A Josep Carner debemos ir a verle nosotros a Bruselas. No pienso ir al aeropuerto. Será horroroso la Catalunya "del porró i la barretina". Es una figura demasiado representativa. Quiero que quede claro, que no se interprete mal. Como poeta y como persona está absolutamente fuera de toda crítica.» Joaquim Molas tampoc no es mossegà la llengua i coincidí en part amb els temors espriuans: «Yo procuraría no decir nada. Sino hacerle hablar a él, que nos contase cosas de la Barcelona de primeros de siglo, de su estancia en el exilio. En todo caso, le diría que desconfiase del triunfalismo de vía estrecha que supongo le rodeará durante su estancia en Barcelona, y que intente establecer contacto con Cataluña en la calle, la Cataluña subterránea.» Sobre el retorn a Catalunya de Carner el 1970, Jaume Subirana (2000: 289) conclou —amb *politesse*— que «hi va haver un cert aprofitament, un cert joc amb la figura de l'escriptor».

Una vegada més, us prego que vulgueu acceptar la meva fèrvorosa admiració i agraïment, car és evident que la vostra noble actitud, avui com sempre, fa un gran servei a la nostra Catalunya.

Rebeu una forta abraçada del vostre amic,

Josep Tarradellas

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, 14 d'abril de 1.970.

Honorable Senyor Josep Tarradellas,
President de la Generalitat de Catalunya.

Honorable Senyor i respectat i estimat amic,

Us agraeixo molt la vostra tan amable i benèvola carta del nou del corrent. Celebro que hàgiu trobat encertades les meves declaracions sobre el lamentable assumpte Carner.¹ Ell, el pobre, no hi toca, no hi toca en absolut.² Per tant, no és responsable d'aquesta enorme indignitat i d'aquesta encara més enorme equivocació política. Però és ben trist que al nostre país hi hagi tanta traïdoria i tanta bestiesa. Quant a la meva actitud, crec que no passa d'una estricta correcció elemental. Per tant, no em sento gens mereixedor dels vostres elogis, encara que us en reitero el meu profund agraïment.

Rebeu, Honorable Senyor, la més respectuosa salutació i la fidel amistat del vostre devot afm.

Salvador Espriu

¹ Vegeu la nota 1 de la c. 3. Sobre l'«operació Carner», cf. també CONTE 2011: 156–159.

² Era una manera cruel de dir-ho: a 86 anys, corsecat d'enyorament i enderiat en el retorn, Carner tenia una salut molt precària i el seu estat de lucidesa era cada vegada més preocupant (SUBIRANA 2000: 266).

[EL PRESIDENT DE LA GENERALITAT
DE CATALUNYA]29 abril 1970¹Senyor,
Salvador Espriu.
Barcelona.

Estimat amic,

Molt agraït de la vostra carta del 14. Com ja podeu suposar, estic d'acord amb el que hi expresseu. Veritablement el que ha succeït, arran del viatge més que lamentable de Josep Carner, és una vilesa portada a cap per certa gent que han fet tots els possibles per tal de desacreditar-lo.² Si en això hi afegim l'afront que li han fet concedint el "Premi d'Honor de les Lletres Catalanes" a Joan Oliver, haurem de convenir que representa la victòria dels que porten a cap una política que solament pot causar dany al país.³

Des de fa uns anys, ben sovint he assenyalat els perills del pensament i l'acció d'uns quants fabricants i botiguers que fan de mini-mecenes i volen dirigir la política i la cultura catalana.⁴ Aquesta meva actitud tinc de reco-

¹ El mateix dia, el 29 d'abril de 1970, Tarradellas va escriure a Francesc Bonet el següent: «Tindràs l'amabilitat d'entregar la carta que t'adjunto? Per endavant, moltes gràcies. Ignoro si en Salvador és amic o admirador d'en Joan Oliver, però independent[ment] del que pugui pensar-ne, he cregut que devia dir-li el que jo en penso. Ho he fet amb la meua sinceritat i honestedat que ja coneixes, car al meu entendre, tal com van les nostres coses, cada dia és més necessari sapiguer allà on som. Espero, tota vegada que no em coneix personalment, que, en les meves paraules, no hi veurà cap pretensió ni d'un sentiment d'intel·lectual ni de lletraferit; es tracta simplement del que en penso, d'un procés en el fons essencialment polític, encara que a molts els sembli el contrari.»

² A Tarradellas no li devia fer gens de gràcia que un dels primers actes que organitzà l'Omnium Culturel de París, el febrer de 1964, fos precisament un homenatge a Carner, amb la seva presència, amb motiu dels vuitanta anys (SUBIRANA 2000: 41).

³ El fet que no es concedís el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes de 1970 a Carner, bo i aprofitant l'avinentesa de la seva presència a Barcelona, fou objecte d'una altra polèmica en els cenacles literaris, en virtut de la qual es fa evident que la decisió de premiar Pere Quart era molt més política que no pas literària (SUBIRANA 2000: 286-289).

⁴ És ben coneguda la carta que el president Tarradellas adreçà a Rafael Tasis, datada el 26 de març de 1966 i difosa àmpliament, en què acusava Omnium Cultural de parapetar-se

nèixer que fins ara m'ha portat més disgustos que satisfaccions. Però cada dia que passa estic més convençut que són més i més els que van comprendre la raó dels que no ens hem deixat corrompre ni entabanar pels responsables d'una política que, darrere del paravent de la cultura, el que fan és treballar per impossibilitar el triomf dels nostres drets polítics i econòmics.

Com dieu molt encertadament, Josep Carner ha estat enganyat. Des de fa uns mesos, els autors de la política que abans m'he referit, a través dels seus funcionaris i dels intel·lectuals "maison" li feren una gran pressió perquè vingués a Barcelona. Referent a la decisió que puguin prendre els exiliats de tornar a Catalunya, sapiguen que la meua posició des de l'entrada del govern del general Franco a l'ONU ha estat de no considerar-la com una claudicació, si naturalment continuaven essent fidels a ells mateixos. Per tant, si Josep Carner decidia tornar al país, tal vegada ara no era massa oportú, com vós vàreu dir, però, en fi, era respectable, donat els seus anys i el seu estat de salut.

Permeteu-me que us digui que, per millor comprendre el seu estat d'esperit, cal tenir present que, malgrat les adulacions i oferiments de tota mena que li feien, en el fons del fons no estava massa entusiasmat, doncs no veia clar el perquè tanta insistència. La persistència en la seva actitud, feta d'una certa malfiança, va obligar, a les persones més responsables de l'Òmnium Cultural, a fer-li conèixer el seu propòsit que li fos concedit el "Premi d'Honor de les Lletres Catalanes 1970". Però, segons ells, els seus anhels eren impossibles de realitzar, si abans no anava a Barcelona.

A darrera hora, Josep Carner i la seva muller, que no coneix gaire els catalans i és de molt bona fe, es varen convèncer que les coses anirien tal com els hi havien promès. Pobrets.

Per altra banda, per més afalagar-lo, asseguraven que el seu viatge seria un triomf per a Catalunya i un cop molt dur per al franquisme, doncs els

en la cultura per fer «una política neofranquista»: «L'Òmnium Cultural ha fet i continua fent en aquests moments una obra essencialment política; en primer lloc, contra les institucions de Catalunya i contra els que les representem i, per damunt de tot, una acció per tal d'impossibilitar que Catalunya es governi el dia de demà» (AMTM, fons Rafael Tasis). Amb la perspectiva del temps, Josep M. Bricall (2003: 66), un dels col·laboradors de Taradellas, justificava els atacs que el president havia emprès contra Òmnium Cultural en aquests termes: «Ell considerava que s'ingeria en les responsabilitats d'orientació política que pertocaven a la Generalitat. Més encara, el president intuïa que la visió dels fundadors d'Òmnium era fer compatible un cert catalanisme cultural amb els privilegis que els havia permès l'hispanic dictador. Amb molta raó els combatia, perquè considerava que facilitaven l'aiguabarreig de la cultura amb els interessos de classe.»

organitzadors li deien que estaven convençuts que, gràcies als seus serveis de propaganda i la seva provada experiència, tot aniria com una seda. La seva eufòria va arribar fins ací a casa, car per Pasqua vàrem tenir la visita d'uns amics de Barcelona molt lligats per interessos i amistat amb els principals dirigents de l'aconteixement que preparaven, els quals creien que anirien a rebre Josep Carner unes 20 mil persones.⁵ Em vaig permetre dir-los que estaria molt content si hi anaven 5 mil. Es varen indignar, dient-me que ja es veia que jo era un exiliat, doncs no respirava els aires del meu país, que desconeixia els anhels i sentiments dels catalans, etc., etc. Davant de tant entusiasme i seguretat en les seves conviccions no vaig insistir en la meua opinió i aleshores varen fer una concessió, dient-me que el mínim de persones que anirien al camp d'aviació serien 15 mil. Però el seu silenci davant de la pregunta que els vaig fer referent al "Premi d'Honor de les Lletres Catalanes 1970" em va donar la impressió que les informacions, que havia rebut a començament d'any, segurament es confirmarien.

Què va passar a l'arribada de Josep Carner? Ja ho sabeu: ni 20, ni 15, ni 10, ni 5 mil persones. Els uns digueren 200, els més optimistes 400 i ara, a darrera hora, *Tele/Estel* ens parla de mil.⁶ Un fracàs complet, i tot seguit el

⁵ No hem pogut identificar de quins «amics de Barcelona» es tracta, però suposem que devien ser membres destacats d'Òmnium Cultural.

⁶ Val la pena de reproduir el començament de la crònica —escrita per Josep Faulí, sota el pseudònim de «Dr. Joulla»— de l'arribada de Carner a Barcelona que va llegir el president Tarradellas i que no li devia fer gota de gràcia: «—Fa dotze anys que no l'he vist —deia Octavi Saltor—. A Brusselles... / D'altres, en feia molts més. I d'altres no l'havien vist mai: eren majoria. Perquè la xicoteta que premia contra el pit, ben doblegada, la senyera, només en sabia el nom i el símbol... / —Mare, aquestes coses m'emocionen... No sé si ho aguantaré. / I tampoc no l'havien vist mai els nois que guardaven, com un estendard, una pancarta ben enrotllada. / D'altres, sí. Alguns —Aramon, Triadú...— no feia gaires dies que s'havien aplegat a l'entorn d'ell a Amsterdam. / Al vestíbul de l'aeroport del Prat, era esperat Josep Carner. Catalunya l'esperava. Amb les cares conegudes que havien volgut ésser-hi, hom podia fer-ne moltes de coses, perquè, al voltant dels dos Manent —el pare, amic i col·laborador; el fill, el millor *connaissanceur* del poeta i, ambdós, Marià i Albert, cònsols del retorn— s'havien aplegat homes públics com Barrera i Trabal, directius d'Òmnium com Vallvè i Bagués, alts poetes com Tomàs Garcés i Joan Oliver, homes activament ocupats com Josep Andreu i Joan Colomines... I molts homes i dones, xicots i noies anònims, però ben presents. // Benvinguda // L'hora d'arribada de l'avió de Brusselles era la una i vint-i-cinc minuts de la tarda. Aterrà puntualment. Els viatgers davallen per l'escala mòbil... Josep Carner i Émile Noulet són els darrers. / L'aire de Catalunya toca el poeta i ell té encara un gest de gran cavaller sostenint el barret a mig camí del cap. L'esposa, amatent, li fa costat escala avall. / El secretari de la Junta Directiva d'Òmnium Cultural li dóna la benvinguda. / —Josep Carner, benvingut a Catalunya. / Senzillament, però ja n'hi ha prou. Què és pot dir ultra això? / Amb paraules, no res més. Amb emoció, amb adhesió,

matrimoni Carner va començar a malfiar-se'n. Amb tota franquesa vull dir-vos que, davant de la gran campanya de la premsa pocs dies abans de la seva arribada, vaig arribar a pensar que tal vegada m'havia equivocat en els meus pronòstics. Dissortadament, no fou així. Si em va disgustar aquest fracàs que Josep Carner no es mereixia de cap de les maneres, per altra banda, em va causar satisfacció, car demostra que els que ara no diuen res, i el dia de demà decidiran el que tots plegats hem de fer, no es varen deixar enganyar ni caure en cap parany, doncs molt bé varen pressentir el que significava l'anada a Barcelona de Josep Carner, acomboiat pels que varen organitzar el seu retorn, els quals els interessava més afiançar la seva actitud política que testimoniar l'estima i el respecte que es mereix el nostre poeta.

A Josep Carner, passat els moments d'emoció al retrobar-se al país, uns quants vells amics, uns catalans de bona fe, i l'entusiasme dels arribistes, li va renéixer l'esperança i va creure que serien efectives les promeses que de nou varen fer-li en nom de l'Òmnium Cultural, uns quants escriptors que varen assistir el 15 de març a Amsterdam, en el Col·loqui Internacional sobre el Català.⁷

Com sia que feia mesos pressentia el que certa gent es proposava i que cada dia esdevenia mes "louche", aprofitant que el 12 de març escrivia al nostre amic Josep Pla parlant-li dels nostres problemes i esperances, vaig creure que no tenia de deixar-li d'assenyalar les meves inquietuds, que algunes d'elles quedaran reflexades en dos paràgrafs que em permeto transcriure:

En aquests moments difícils em sembla que no és inútil recordar que, si fins a l'any 1955 el país va viure sota el pes d'una discriminació interessada a consolidar les posicions guanyades, en aquests darrers 15 anys n'hem sofert una altra. Aquesta, ja ho sabeu, ha donat resultats ben lamentables i negatius, doncs ha estat feta per alguns intel·lectuals catalans, que algunes vegades protegits pel mantell d'una congregació religiosa o d'un progressisme d'encàrrec, han

ho dirà aviat l'eixam de gent —més de mig miler de persones— que esperaven al vestíbul (JOUILLA 1970a: 14). Si Josep Faulí (1970: 30) tingué per una «data històrica» la tornada «a casa» de Carner, Pere Calders (1970: 3), des del mateix setmanari, s'ho mirava amb més distància: «La presència d'en Josep Carner a Barcelona tanca un parèntesi, tot i que l'interrogant sobre els orígens del seu llarg allunyament quedarà, potser per sempre, sense resposta. En tot cas, només pot donar-la ell, si ho vol fer, perquè la seva contribució a la nostra història ha excedit de bon tros els valors aïllats d'un anecdotari personal.»

⁷ Tarradellas alludeix al II Col·loqui Internacional sobre el Català que tingué lloc, del 16 al 19 de març de 1970, a la Universitat d'Amsterdam, en què s'oferí una vetllada d'homenatge a Josep Carner, oficiada per Joan Triadú, Ramon Aramon i Serra, Josep M. Batista i Roca, i Antoni M. Badia i Margarit (MASSOT 1970, i SUBIRANA 2000: 270).

obtingut fer oblidar o menysprear, si són coneguts, aquells que la seva obra a tots ens honora.

Cal reconèixer, però, que han glorificat com el nostre més gran escriptor a un poeta de rodolins, que sovint ens fa recordar Serafi Pitarra o Albert Llanes, que tots sabem que sense les seves famoses genuflexions i les influències de tota mena que disposa, els que avui fan el seu panegíric, segurament no en voldrien ni sentir-ne a parlar.⁸

Per què fa un mes i mig feia conèixer a Josep Pla el meu estat d'esperit davant del que s'havia fet i en certa manera el que es proposaven? Senzillament, per tenir la plena convicció que ens trobàvem davant d'uns decidits propòsits encaminats a "liquidar" políticament Josep Carner, humiliar-lo com a escriptor i fer de Joan Oliver la genuïna representació espiritual de Catalunya.

⁸ En aquesta carta, datada efectivament el 12 de març de 1970, Tarradellas recordava a Pla que ben aviat faria deu anys que van coincidir «en el Midi» (es van trobar, en realitat, el gener de 1960) i, després d'encoratjar-lo a «continuar treballant per la millor glòria del nostre país», li exposava el següent: «Crec que dissortadament avui ens trobem en una posició que talment sembla que, en lloc d'avançar en els nostres propòsits, hàgim tornat a la situació d'abans del 1960, doncs en certs aspectes de la nostra vida nacional existeix un pessimisme que conscientment volen alguns aprofitar per fer caure sobre el nostre país el dubte dels seus valors polítics, econòmics i espirituals. / És evident que tot no marxa com nosaltres voldríem, però després de la tasca positiva que s'ha fet, al meu entendre, no podem tornar endarrere, sinó que hem de fer tot el contrari: continuar tenint fe en el futur, vencent tots els obstacles que s'hi oposin. Per a lograr-ho, al meu entendre, és necessari que ningú no es deixi influir per aquells que ens volen fer creure, com en el temps del lerrouxisme, que el català és solament la llengua de la burgesia o d'altres que, en lloc de demostrar-nos el que són i el que han fet, es dediquen a negar la intel·ligència i el prestigi d'aquells escriptors de què la seva obra, com la vostra, quedarà per sempre més, en la vida del nostre poble. / Crec, al mateix temps, que, per tal de no caure en un derrotisme que ens seria fatal, de cap de les maneres podem acceptar l'actitud dels que creuen que la millor manera de sortir d'aquesta situació és insultar o minimitzar la tasca més que eficient dels que, mentre molts no deien ni piu, posaven el millor de la seva vida al servei de la nostra llengua i cultura» (a continuació, vénen els dos paràgrafs transcrits en la carta a Espriu, en la qual ataca indirectament la revista *Serra d'Or* i el poeta Pere Quart). Tot seguit, Tarradellas afegia, de nou, enceses escomeses als dirigents d'Òmnium Cultural i al nucli polític que es movia a l'entorn d'Acció Catalana Republicana: «crec que hauria comès un greu error acceptar o no tenir present l'acció contrària a la unitat catalana que porten a cap uns quants fabricants i botiguers que fan de mini-mecenes i es creuen tenir el dret de dirigir la política i la cultura del país. Per cert, que encara que ho vulguin dissimular la seva pública conjunció amb l'hurtadisme de via estreta oferint darrerament els seus serveis en els que creuen ésser els hereus del franquisme, dóna la raó a tots els que de sempre ens hem refusat acceptar les seves ambicions que tenen ben poc a veure amb els anhels del nostre país» (AMTM, fons Josep Pla). Sobre Pla i Tarradellas, vegeu MALLÓ 2003: 132–148, GATELL I SOLER 2010a: 45–47, i CONTE 2011: 96–99 i 154–156.

Us puc assegurar que Josep Carner, abans d'emprendre el seu viatge, no ignorava que havien estat bandejats pel "Premi d'Honor de les Lletres Catalanes 1970" Salvador Espriu, Josep Pla i Ferran Soldevila, que eren com és natural els que tenien més possibilitats d'obtenir-lo. Comprendre, doncs, la seva immensa decepció. Francament, crec que haver-lo donat a Joan Oliver és burlar-se del país.

Aquesta decisió és insòlita i, a la vegada, insultant per a Josep Carner, Salvador Espriu, Josep Pla i Ferran Soldevila, i també pel bon nom de les lletres catalanes. El temps ens ho demostrarà sense equívocs. Al meu entendre, representa el triomf de la política que realitza la "Gallina Blanca",⁹ "Floïd"¹⁰ i altres grups de pressió que, conjuntament amb l'Òmnium Cultural i la Comunitat de Benedictins de Montserrat, volen influir en el present i el futur del país, per tal de no recobrar ni les nostres llibertats ni els nostres drets.¹¹

Estic segur que dia vindrà que tots els catalans ho veuran molt clar i comprendran perfectament el perquè no hem de deixar-nos emportar per sentiments estèrils o per comoditats personals, que puguin obligar-nos a silenciar aquestes i altres activitats encaminades a estructurar un partit polític que representi les escorrialles del franquisme, encara que ho vulguin dissimular en nom de la cultura.

Pel que acabo d'expressar-vos, veureu el que en penso, del viatge de Josep Carner, de la concessió del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, junt amb el veredict de l'Institut d'Estudis Catalans que, dels 21 Premis oferts, solament se n'han concedit 8.¹² Crec que una cosa i l'altra ens obli-

⁹ «Gallina Blanca» era una empresa dedicada al sector alimentari que va fundar el 1937 Lluís Carulla i Canals i que es va dedicar inicialment a la comercialització de les pastilles de brou concentrat «Avecrem».

¹⁰ Creada el 1932, la reconeguda marca «Floïd», una loció per a després de l'afaitat, era propietat de Joan Baptista Cendrós i Carbonell. Tant Carulla com Cendrós eren dos dels dirigents destacats d'Òmnium Cultural.

¹¹ Si Òmnium Cultural focalitzà les ires de Tarradellas, tampoc no se les estalvià la comunitat benedictina del monestir de Montserrat (i especialment els seus abats Aureli M. Escarré i Cassià M. Just), que, des del 1962, fou acusada sistemàticament de sotmetre's de manera partidista a influències filocomunistes i d'actuar en contra dels interessos de Catalunya i de la unitat dels catalans. Com totes les activitats polítiques i culturals dels benedictins de Montserrat, la revista *Serra d'Or* també va rebre nombroses invectives de Tarradellas, fins a l'extrem de considerar-la profundament lesiva per a la catalanitat. Vegeu UDINA 1978: 308–325, ARBÓS 1988: 48, BENET 1992: 120–179 i MALLÓ 2003: 213–228.

¹² La festa anual de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) se celebrà el dia 23 d'abril, «íntimament, contrastant amb les sessions públiques d'altres èpoques», com apuntava *Serra*

ga a ésser més severa amb nosaltres mateixos, per tal de continuar amb més fervor que mai el nostre combat, única manera de merèixer la confiança de la nostra Catalunya.

Confio que la vostra amistat m'excusarà del contingut de la present i que de cap de les maneres hi voldreu veure un desig d'intervenir en els problemes espirituals. Es tracta simplement que, pel fet que aquests van lligats amb els altres del país que ja sabeu que em preocupen, he cregut que tenia el deure de fer-vos conèixer el que en penso. Per altra banda, i tal vegada és una feblesa de ma part, no puc deixar d'expressar la meua total disconformitat a les declaracions de Joan Oliver que el Premi se li ha concedit per la seva obra literària i cívica.¹³ Es veu que vol ignorar que a casa nostra, d'escriptors que han produït una obra molt superior a la seva, en tenim unes quantes dotzenes. Parlar-nos del seu civisme és volguer enganyar els que no saben que, en aquests darrers 50 anys, és el català que té el trist privilegi d'haver defensat i després claudicat de tota mena d'ideologies. No, tot això no és seriós ni acceptable, encara que la premsa i els seus interessats amics diguin el contrari.

d'Or (núm. 128, 15 de maig de 1970, p. 33). En rigor, foren dotze els premis que s'hi atorgaren, si comptem també els adreçats als estudiants. En tot cas, Tarradellas tenia raó quan afirmava que hi havia molts premis prestigiosos que, o bé no foren adjudicats, o bé restaren deserts. Sobre els premis i les borses d'estudi concedits als anys seixanta i setanta per l'IEC, vegeu BALCELLS, IZQUIERDO & PUJOL 2007: 158–160 i, pel que fa concretament a la relació dels premis de 1970, 367–368.

¹³ El Premi d'Honor de les Lletres Catalanes de 1970, concedit a Joan Oliver, va ser-li atorgat el 16 d'abril al Palau de Llemasas (seu d'Òmnium Cultural) i lliurat el 12 de maig d'aquell any al Palau de les Nacions de Barcelona, durant l'anomenada «Festa de Maig». El president Tarradellas degué llegir i interpretar a la seva manera l'article que va publicar «Dr. Joullà» (Josep Faulí) a *Tele/Estel*, en què Oliver comentava a la premsa, en l'acte del 16 d'abril: «Honradament, crec que no m'ho mereixo... Però ho crec "equivocadament", perquè no puc contradir la valuosa opinió dels set... /—Nou, nou! —precisen els membres del jurat presents. /—...Nou, doncs, amics que m'han premiat, persones justes, honrades... / I continua, amb poca de veu i molta d'emoció. /—Els diners no ho resolen tot, però ajuden, no cal dir-ho... I accepto, és clar que accepto»; a continuació, el signant de l'article resumia —eren paraules seves, no d'Oliver— què significava haver atorgat a Pere Quart el Premi d'Honor: «Distingir una obra literària extensa i remarcable en prosa i en vers, al teatre, la narració, el periodisme, les traduccions i la poesia, sobretot i de forma preferent, a la poesia. /—Representa, però, distingir, a la vegada i coincidint amb aquesta dignitat literària, una actitud moral, puix que, comptat i debatut, l'home i l'obra són inseparables i en aquest cas potser més que mai. L'obra literària de Joan Oliver—"Pere Quart" i l'actitud moral i ciutadana de l'escriptor són complementàries i bon reflex l'una de l'altra. /—El premi, encara, té un altre sentit: el de destacar el nom d'un escriptor no pas de la primera volada ni de les noves llesves, però que és grat a les noves generacions que, tan humanament com literàriament, ha estat acceptat i assimilat pel jovent» (JOULLA 1970b).

Rebeu una cordial abraçada i la meva estima i reconeixement pel vostre coratge moral i espiritual que mai no oblido, doncs és un exemple a seguir.

El vostre fidel amic,

Josep Tarradellas

Barcelona, 9 de maig de 1970.

Honorable Sr.

Josep Tarradellas,

President de la Generalitat de Catalunya.

Honorable Senyor i molt respectat i estimat amic,

Per conducte del meu cunyat he rebut la tan amable carta que, amb data vint-i-nou del passat abril, heu tingut la bondat de voler-me adreçar: us n'estic molt agraït, per ella mateixa i per les informacions i els comentaris que m'hi formuleu, pel testimoni de la vostra gran confiança i que en cap ocasió no he de traïr.

No acabo de veure clar, però, què es proposaven les persones i l'organització que m'assenyaleu, en voler "anullar políticament" en Carner. El nostre poeta és del tot irresponsable, el seu cervell és mort. Cal, per tant, deixar-lo personalment de banda. Quant a la seva senyora i als seus consellers, ja són una altra cosa: aquests són els equivocats i, potser, els enganysats. Des d'aquí dintre, ens pensàvem que l'estúpida i fallaç maniobra havia estat dirigida i realitzada per l'Entitat que anomeneu, en combinació amb elements governamentals del sinistre "Opus", i de cara, més aviat, a un més que problemàtic "Premi Nobel 1970".¹ És possible, tanmateix, que alguns membres de l'Entitat en qüestió intervinguessin en el "complot". Però el fet de no concedir al pobre poeta el "Premi d'Honor de les Lletres Catalanes" d'enguany, per al qual era l'únic candidat indiscutible, fa supo-

¹ És sabut que, el 1961, Joan Colomines (1999: 222–224) impulsà la creació d'una comissió per donar suport a la candidatura de Josep Carner al Premi Nobel. Presidida per Jordi Rubió, aquesta comissió era integrada per un patronat que aplegava, a més de Salvador Espriu, Miquel Batllori, Josep Vicenç Foix, Marià i Albert Manent, Joaquim Molas, Joan Oliver, Joan Triadú, entre d'altres. La iniciativa no va reeixir, però va ser el precedent per impulsar les candidatures de Salvador Espriu i de Josep Vicenç Foix. En una carta a Colomines (1999: 226), datada el 24 de gener de 1970, Espriu li advertia: «la meua 'candidatura' em fa una gran angúnia, encara que agraeixo al doctor Comas i a tots vosaltres el vostre interès. Com que no em mouen ni l'ambició ni la vanitat, admetria el premi tan sols com un servei al país, no a títol personal sinó com un simple mandatari de la nostra llengua, de la nostra cultura. Crec equivocada la multiplicitat de noms. Per tant no voldria que el meu entrebanqués, ni ara ni mai, la possibilitat de l'atorgament de l'esmentat guardó a en Carner, a en Bartra o a qualsevol altre dels molts escriptors catalans que, per fortuna nostra, se'l mereixen molt més que no pas jo.» Vegeu SUBIRANA 2000: 211–234.

sar que es tracta d'un càstig, d'un puniment per haver vingut. Fa suposar que, dintre l'alludida Entitat, hi havia una divergència de criteris i que a la fi va prevaler el que considerava com un gros error polític i com una indignitat la tornada, si no "trionfal", sí almenys precedida d'un soroll escandalós de cobla sardanística, del dissortat Carner.² Això em sembla més coherent i lògic que la versió que em feu arribar. Dispenseu-me, us ho prego, però no estic encara convençut que tots els dirigents de l'Entitat de què parlem, absolutament tots, siguin uns traïdors i uns homes mancats en absolut d'escrúpols i de consciència. Sapigueu, nogensmenys, que justament aquests dies m'han pressionat de totes bandes perquè accedís a ser-ne nomenat "soci d'honor" i que m'hi he negat en rodó, encara que, és clar, amb cortesia. Allego aquest detall com una prova del meu esforç per a ser objectiu.

Pel que respecta al guanyador, n'he rebut una terrible ofensa (ofensa que he hagut de dissimular i d'empassar-me, perquè ningú, ni els meus millors "amics", ni gairebé la meva pròpia família, no em va fer gens de costat).³ Com a home, crec que no sap què vol dir ètica. Com a poeta autèntic és molt i molt discutible. Com a "home de lletres", en conjunt, crec que té força més valor, però, que el que li atorgueu —o li negueu. —No hi ha pas cap dubte que, abans que a ell, l'havien d'haver concedit (esborrat en Carner) a en Ferran Soldevila (el qual a penes si conserva una engruna de vida i de lucidesa, però sembla que ha tingut un disgust de mort), o a en Moll, o a en Coromines, o a Clementina Arderiu (pel seu propi valor i per honorar, a més, en ella, el nom de Carles Riba), o a en Bosch Gimpera, etc.⁴ En Foix és un gran poeta, però està cívicament "cremat". En Pla és,

² El jurat del Premi adoptà el veredicté «per majoria» (no pas per unanimitat), un fet que confirmaria el supòsit d'Espriu. El veredicté dels membres del jurat es pot llegir íntegrament a *Serra d'Or*, núm. 128 (15 de maig de 1970), p. 34.

³ Podria ser que l'ofensa d'Oliver a Espriu estigués relacionada amb les famoses dècimes que tots dos poetes havien escrit amb motiu del *fiasco* de la representació de *Primera història d'Esther* el 1952. Espriu havia demanat explícitament a Pere Quart que les destruís, però el de Sabadell s'hi va negar. Vegeu, sobre aquest afer, MESALLES 1999: 940–941 i RIERA 2000: 331–351 i, sobre l'«amistat epistolar» entre Espriu i Oliver, vegeu GAVAGNIN 2008. Signi com vulgui, segurament no li agradava gaire que possessin el seu nom «de bracet» de Pere Quart (ESPRIU 1995b: 86).

⁴ Això no obstant, Espriu tingué la deferència de felicitar Oliver, molt educadament, per haver obtingut el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes en una carta datada a Barcelona el 17 d'abril de 1970 i excusà la no assistència a la festa del lliurament en una targeta del 8 de maig del mateix any amb el pretext següent: «L'any passat no vaig tampoc anar a l'acte celebrat en honor del Dr. Rubió i Balaguer» (GAVAGNIN 2008: 136–137).

de molt, el nostre més gran escriptor d'ara —i un dels més grans de tots els temps—, però no és ortodoxament “exemplar”.⁵ Pel que es refereix a

⁵ Amb motiu del lliurament del premi Lletre d'Or de 1956 per *Final del laberint*, Espriu i Pla van tenir una memorable topada dialèctica sobre l'existència o no, en la condició humana, de l'esperit o de l'ànima (CASTELLET 1988: 90–94). En la nòtula «El temps, Josep Pla i el seu llibre *Les hores*», publicada el 1957, Espriu no estalviava els elogis al seu col·lega de ploma, tot i que també manifestava les reticències que generava en alguns cenacles: «Ès sabut que en alguns sectors s'ha produït des de sempre alguna petita i parcial incomprensió per l'art del gran prosista, incomprensió algun cop potser inconscientment recolzada en raons extraliteràries, potser motivada en altres ocasions per un coneixement imperfecte de la seva obra o (sempre de bona fe, no cal dubtar-ne, i sospito que per causes temperamentals) per un subratllat excessiu de les seves limitacions, que es tradueix, per exemple, en comentaris reticents a la seva relativa (i qui sap si volguda) pobresa d'adjectivació o, encara més, en la crítica adversa de l'ús abusiu que fa en Pla d'alguns adjectius i participis. En quin escriptor, però, no trobaríem defectes d'aquesta mena, sobretot en un escriptor del tipus al qual pertany Pla, tan copiós, amb tantes ganes de dir coses i tenint-ne tantes per dir?» (ESPRIU 1957: 60–61). Ben mirat, el penetrant «homenot» que Pla (1975) dedicà a Espriu el 1959 —tan elogiat, d'altra banda, per Fuster— desgrana nombroses floretes sobre l'obra i la figura del poeta «lúcid» i «desolat», entre les quals afloren uns quants adjectius —si més no— sorneguers (el «sinistre» [207] del començament, per exemple) i alguna valoració genèrica de les dues etapes de l'obra espriuana («Els esforços que ha fet Espriu perquè ningú no el llegís han d'haver estat extraordinaris» [217]; o bé: «no està en cap moment disposat a fer cap concessió als qui formen la seva contemporaneïtat i problem el seu temps» [230]), que, en el fons, no devien plaure gaire a la ben respectable susceptibilitat de l'autor de *Primera història d'Esther*. Sobre l'«homenot» que li dedicà Pla, vegeu BALAGUER 2006. En l'entrevista que li féu Baltasar Porcel a *Serra d'Or* el 1966, Espriu va replicar subtilment l'homenot planià amb la remissió intertextual a *Sota la fredor parada d'aquests ulls de 1959* (dins *Les ombres*). En aquest mateix sentit, es poden interpretar algunes de les declaracions en altres entrevistes, com ara la de Jordi Garcia-Soler a *Tele/Estel* el 1966, o l'opinió sobre Pla que es publicà a *Destino* el 1967 (ESPRIU 1995a: 67 i 74–75). Arran de la polèmica sobre el veto a Josep Pla respecte al Premi d'Honor de les Lletres Catalanes de 1974, tot i mantenir-hi notables diferències, Espriu va expressar una —diguem-ne— solidaritat matisada envers el seu col·lega de ploma, en una carta a Antoni Comas del 16 de juliol de 1974: «La Busca i la Biga, nyerros i cadells, els eterns bàndols d'aquest país de Bandolers! I no ens podem permetre aquests miserables “luxes”, sempre contraris als interessos veritables d'aquesta nostra tan encegada, camusa, xarona, dissortada terra. —La disputa no beneficia pas en Pla, que en deu patir. Faci-li, si pot, arribar la meua simpatia. Cal convenir, però, objectivament, que ell s'ho ha guanyat força, amb la seva sistemàtica sornegueria, amb la seva tan sovintejada barroeria, amb la seva falta de respecte per ell i pels altres. Qui sembla cull. Les contingències del Premi per res no afecten, però, el valor de la seva obra» (ESPRIU 2007: 102–103). Potser no deixen de tenir un punt d'ironia les al·lusions el·líptiques i els elogis desmesurats que dedicà a Pla en nombrosos entrevius (ESPRIU 1995a: 52, 58, 102, 105, 107, 119, 164, 206; ESPRIU 1995b: 87), inclòs un estirabot que etzibà en l'entrevista que li feren Albert Cardín i Biel Mesquida per a *Diario 16* el gener de 1982, pocs mesos després de la mort de l'autor dels *Homenots*: «¡A mí me importa tres pitos mi obra literaria! Tanto me da. Pero no hablo como tal vez hablara el señor Pla, que bebía y era un cínico, Dios le haya perdonado, y siento mucho que haya muerto» (ESPRIU 1995b: 193). No és endebades recordar, finalment,

l'Espriu, no en puc còmodament parlar, però honestament considero que no passa ni passarà mai de ser un aprenent: Salvador Espriu es “descarta”, ell mateix, d'aquests tripijocs, ara i sempre. A més, és un enemic decidit i declarat de tota mena de distincions, honors, aplaudiments i premis, sense exceptuar dels darrers el propi “Nobel”.⁶ Déu li'n guard que li toqués

que en els «didascàlics antisillogismes», datats el 1982, amb què va fer precedir *Primera història d'Esther*, Espriu no s'estigué de llançar una mordaç càrrega de profunditat postmortem a Pla que, si li arribava a les orelles, en devia remoure tot l'esquelet: «S'hi va sumar el senyor Josep Pla, l'excepcional escriptor, amarat d'una precisió adjectival i substantiva conquistada pas a pas i tan rica, que per ell tot era “inaferrable”, “inenarrable”, “ineluctable”, “irrisori” o una “collonada”. Sí, m'és força amarg haver d'assenyalar sense remei, pel rigor de la meva comesa, el senyor Pla, en el fons un bon jan tímid, la mort del qual Salom lamentarà mentre visqui, perquè l'apreciava molt. Tanmateix, el senyor Pla, quan abusava, i era sovint, de la seva aconduïda intemperància, lloava i rebentava aquest o aquell, tant se val. Exalçava i injuriava a tort i a dret, en un pim-pam-pum sense més llei que el seu capritx. No es descuidava, però, d'anteposar, amb una vulgar i alhora reinclada modèstia que no enganyava ningú, un sorneguer parallamps pagès espatllat, per emparar-s'hi. I això no estava bé, i el qui va autoassumir una alta i clara i noble i exacta funció notarial, amb l'urc d'emmirallar tota una època, molt dramàtica, interessantíssima, i una vexada nació complexa, no s'ho havia de permetre. I avui no m'era lícit de callar-ho, tant pels deures de la meva comanda com perquè, el talentós prosista resguardat per la creu, Salom considera oferts en sufragi de l'ànima del difunt aquests penosos mots» (ESPRIU 1990: 65–66).

⁶ Amb la mort de Carner, el 1970, el candidat català al Nobel de literatura va passar a ser justament Espriu, el qual havia integrat, com hem vist, el patronat pro premi Nobel a Josep Carner constituït el 1961. Entre altres iniciatives, per exemple, Antoni Comas va enviar, en nom de la Universitat de Barcelona, diversos escrits a l'Acadèmia Sueca per presentar la candidatura d'Espriu (2007: 29–30, 33–34). En l'epistolari amb el catedràtic Comas, el poeta de Sinerà alludeix reiteradament, cada vegada de manera més escèptica, a les migrades possibilitats d'obtenir el cobejat guardó, fins al punt que, tot i reconèixer que convindria pel ressò internacional que tindria per a la cultura catalana, arribà a afirmar, en una carta del 13 d'octubre de 1973: «aquests antipàtics suecs ja se'l poden, quant a mi, ben confitar. Que el donin a la Sra. Rodoreda o a qualsevol dels Srs. Pla, Villalonga, Foix, Oliver, Bartra, Brossa, Moix, etc. O a tots ells. Per mi, encantat» (ESPRIU 2007: 94). En una carta a Joan Fuster, del 3 de març de 1969, es lamentava, a la seva manera, que hagués estat objecte, com abans Carner, d'una molestosa campanya per presentar la seva candidatura al Nobel: «no vulgui saber el que m'ha arribat a marejar aquesta increïble imbecilitat de l'afer Nobel (no entenc per què no proposen per a aquest premi mossèn Geis o En Gassó i Carbone, quan els tenen tan a mà)» (FUSTER 1997: 205). En una lletra a Maria Àngels Anglada, del 26 de gener de 1974, encara reblava el seu escepticisme: «No crec que s'atorgui mai el “Nobel”, tal com “funciona” aquest premi, a cap escriptor català» (ANGLADA 1995: 24). En diverses entrevistes publicades abans de 1970, Espriu també es referí al premi Nobel amb un escepticisme notable: «En cierto modo, es una especie de lotería —declarà, per exemple, a José Carlos Clemente el 1968— en la que interviene una determinada política. No creo que ningún catalán pueda llevárselo. Para alcanzar la cumbre del premio hay que pasar por una serie de academias, y por una serie de señores que tiene que apoyar el nombre y la obra. No sé si será conveniente decirlo, pero yo no veo esto factible. Mi presentación

algun dia aquest de l'“Omnium”! Probablement el refusaria, entre altres coses perquè no sabia què fer dels diners.⁷

El “progressisme” catòlic em fa vomitar... —Conec lleugerament el P. Taxonera i el P. Guiu Camps, el qual vaig ajudar en la fixació del text català dels *Psalms*...⁸ —He mantingut una llarga, ensucrada i cadarnosa correspondència amb el P. Maur M. Boix —a qui no conec personalment—, a partir del dia que vaig proclamar públicament el meu agnosticisme.⁹

la veo con mucha frialdad, con mucho escepticismo» (ESPRIU 1995a: 124). Posteriorment, insistí amb el mateix grau d'escepticisme en les dificultats que tenia perquè se li concedís el Nobel, atès que no disposava de cap estat darrere que li donés suport i estava manipulat (ni Guimerà ni Carner, els candidats catalans anteriors no l'havien obtingut); així i tot, considerava que, en el supòsit remot que li toqués la rifa, l'acceptaria pel ressò simbòlic que podia tenir per a Catalunya, i, a partir dels anys vuitanta, responia amb evasives o estirabots (vegeu ESPRIU 1995a: 193 i 1995b: 12, 18, 70–71, 147, 262).

⁷ Malgrat detestar —si més no, de paraula— els guardons literaris, ni va refusar el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes de 1972, ni va malbaratar-ne els diners, quan li fou atorgat. Va cedir l'import del guardó per fomentar l'ensenyament del català, a través d'Òmnium Cultural. A Antoni Comas, dos anys més tard, en una carta del 16 de juliol de 1974, li explicà el perquè: «sóc contrari de tota mena de distincions —i sobretot de les econòmiques. Perquè la meua consciència així m'ho va dictar. Perquè cap quantitat no pot comprar la meua independència. Perquè m'haurien llevat la pell, com a Sant Bartomeu. Perquè etc., etc. Jo no volia ni l'Honor, però no el vaig poder defugir» (ESPRIU 2007: 103). En les converses amb Antoni Batista (1985: 59), es defensà de les declaracions de Pla en una entrevista televisiva de 1991 tractant-lo —amb malícia— de «*cuco*»: «És cert que sóc contrari als homenatges genèricament considerats, institucionalitzats, inclús vaig dir anys enrere que els detestava, però també és veritat que es poden fer de moltes maneres, i jo, aleshores, vaig parlar per la forma en què es produïen fa molts anys i que encara de vegades es produeixen. També detesto els premis, i sobretot allò que signifiqui soroll, confusió... Específicament, detesto els homenatges, perquè crec, i no és falsa modèstia, que no els mereixo; jo mai no he fet res per ser homenatjat ni de cara a ser homenatjat. M'he resistit tant com he pogut als premis i homenatges, i d'això hi ha testimonis. Quan em van donar el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, jo vaig dir que no el mereixia i que no el volia, que hi havia molta gent més gran que jo i que se'l mereixien més, però se'm va contestar que l'acta estava esesa i em vaig trobar davant un fet consumat.» Val a dir que, un cop convocada la primera edició el 1969, en una carta privada al setmanari *Presència*, Espriu s'afermà en el rebuig als guardons literaris, que considerava indecents, i, alhora, proposà que, posats a ser concedit el nou premi, podia alleugerir la subsistència dels qui n'eren mereixedors, entre els quals esmentava els noms de Jordi Rubió, Ferran Soldevila, Clementina Arderiu i Josep Carner. Sobre la relació d'Espriu amb el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, vegeu MADUELL 1995.

⁸ Es tracta dels monjos del monestir de l'abadia de Montserrat Marc Taxonera i Comas (Barcelona, 1919) i Jordi Camps i Reverter, pare Guiu (Sant Vicenç dels Horts, 1915 – Montserrat, 2001), traductor dels *Salms* (1965).

⁹ Segons Maur M. Boix (1988: 51), «el fet és que aquesta paraula, “agnòstic”, apareguda al títol d'una carta col·lectiva en la qual Espriu era un dels signataris, em mogué a escriure-li per aclarir l'abast de la seva participació. Així, tan simplement, s'inicià el nostre intercan-

—Tinc la vehement sospita —encara que no ho puc “provar” — que l’Abat Escarré era un grandíssim i solemníssim bandararra, sinó que no es pot dir...¹⁰ Joan XXIII, un ximple amb xeix...¹¹ —Però l’un i l’altre poden pujar als altars, en qualitat de sants: de pitjors n’hi ha... El meu respecte per J. de N. és, però, absolut.¹²

vi de correspondència. Érem a l’any 1968. En cosa d’una vintena de mesos, bescanviàrem cap a vint cartes de banda i banda, intenses de pensament i molt reveladores, sobretot, de part seva» (cf. també BOIX 1985a). Com apunta Mercè Comas (ESPRIU 2007: 27–28), Espriu mantingué un intercanvi epistolar amb Maur Boix, director de la revista *Serra d’Or*, amb motiu de l’encesa polèmica amb Joan Ferraté el 1968–1969, reflectida a bastament en les cartes adreçades a Antoni Comas i a Joan Fuster. En una lletra a Comas, datada el 19 de febrer de 1969, el poeta de Sinera se’n planyia amb acrimònia, en al·lusió tàctica a la polèmica Ferraté–Fuster que el trabsalsà profundament: «He fet sempre el que he pogut, dintre les meves limitades possibilitats i les meves escasses forces, per la llengua, el país i per la seva gent» (ESPRIU 2007: 70). A Fuster, en canvi, com a polemista afectat, en diverses missives de 1969, Espriu li agrai que sortís en defensa seva davant de «l’atac del professor Ferraté» i de la «mala bava còsmica» ambiental (FUSTER 1997: 202–216). D’ací pot venir que hi faci referència implícitament quan parla del «“progressime” catòlic». Encara, pel que fa a *Serra d’Or*, una de les bèsties negres de Tarradellas, Espriu (2007: 106) arribà a afirmar, en una carta a Comas del 5 de novembre de 1976, que no la llegia mai.

¹⁰ En una carta a Maur M. Boix, del 24 d’octubre de 1968, Espriu s’excusava de no haver pogut assistir a l’enterrament de l’abat Escarré i n’elogiava la figura en aquests termes: «Hem perdut un gran home, és cert, però ell continuarà, des de la seva pau, vetllant per tots nosaltres. Amb risc i amb sofriment va defensar la nostra veritat. Entrat en la calma i en la llum, ens esdevé un valedor benigne i poderós» (BOIX 1985a: 37).

¹¹ Espriu no estalvià la ironia en una de les poques opinions públiques, del 1977, sobre la figura de Joan XXIII: «En cuanto a la ruptura producida por el Vaticano II, iniciada por el extraordinario Papa no político (o tan sutilmente político que la suya ya pasa a ser la política trascendente de los santos) Juan XXIII, ha marcado muy bien esta independencia de religión y política, aunque en la práctica aún tenemos que ver cómo van a ir las cosas» (ESPRIU 1995b: 48).

¹² «J. de N.» deu ser l’abreviatura de «Jesús de Natzaret». En l’entrevista que li féu Porcel el 1969 per a *Destino*, Espriu expressava la seva estima envers la figura de Jesús de Natzaret: «Soy un agnóstico, pero no un ateo. Y vivimos dentro de una tradición cristiana: no puede negarse. Como que la figura de Jesús de Nazareth, fuera quien fuera, me inspira un gran, grandísimo respeto a través de los Evangelios. Pero a Dios, si existe, no le tiene que afectar nada, nada, ni nuestra negación ni nuestra afirmación... Lo que no sé es cómo puede haber nacido la idea de Dios en el hombre, por otro lado, creo que el hombre es la medida de todas las cosas...» (ESPRIU 1995a: 137). Cal tenir en compte també l’anècdota que explicà Maur M. Boix sobre el rebuig del marxisme que expressà el poeta el 1970: «Un bon amic d’Arenys de Mar, Josep M. Pons Guri, que vingué al monestir [de Montserrat] per una conferència de la seva especialitat d’historiador, ja fa uns quants anys, el 1970, ens contà l’anècdota d’aquella reunió de joves amb tirada cap al marxisme que Salvador Espriu, demanat de dir-hi la seva, sentencià amb aquell judici esquemàtic. “Jueu per jueu, jo m’estimo més Jesús, un profeta que arriba a donar la vida per allò que predica, enfront de Marx, que al capdavall no era sinó un saduceu.” / En fer-li avinent la meua intenció de re-

Vós teniu tot el dret —i fins el deure— d'intervenir en els problemes “espirituals”: què és, al capdavant, la política? Altrament, tot és “política”, i això ens durà a una propera desintegració atòmica.¹³ Amén: no s'hi pedrà res de valuós ni de bo.

I no us vull destorbar més. Rebeu la respectuosa salutació i la fidel amistat del vostre afm.

Espriu.

treure la dita a la columna de *Serra d'Or*, l'amic Espriu m'escriví, amb data de la festa de Sant Joan d'aquell any 1970: “Us demano de no contrapuntar-me amb els marxistes. Em penso que estan radicalment errats, però el meu mal no vol soroll. A més, tinc uns quants excel·lents amics que asseguruen que ho són: en Francesc Vallverdú, en Xavier Folch, en Raimon, etc. Els estimo i no els voldria enutjar o ferir. Confio en la vostra prudència personal i benedictina. / En Marx era un romàntic —a estones— i un aprofitat, que va viure de la bossa de l'Engels, que era probablement un idiota germànic, adulterat per l'estudi de l'impaible Hegel. El primer venia de segur d'una críptica família saducea —i aquell ximple de l'Unamuno ja ho va ensumar. És clar que era (en Marx) *també* un geni. Però, què vol dir això? Només, que no ens el podem carregar amb una sola frase o amb una simple anècdota, més o menys divertida. Esgarrifa l'enorme pedanteria ‘filosòfica i científica’, construïda damunt els llibres d'aquests homes, tant com damunt l'odi, el ressentiment i la frivolitat. Tanmateix, el marxisme et deixa sol davant la mort. Per tant, no serveix, és fals. Bé, ja s'ho trobaran” (BOIX 1985b: 37).

¹³ En l'entrevista que Porcel li va fer a *Destino* l'abril de 1969, Espriu vinculava també la situació política amb el perill de cataclisme nuclear en l'era de l'anomenada «guerra freda»: «¿La situación mundial? Es sintomático, o como quiera llamarle, este conservadurismo que se ha entronizado en Rusia: conservan el estado actual, es decir, el tinglado de los que mandan. Se ve que esto del Poder no cansa jamás. Han creado una nueva aristocracia a base de políticos, militares, burócratas, etc. Lo ocurrido en Checoslovaquia ha sido la demostración palpable de todo esto. Yo lo he lamentado profundamente. Era la checka la única esperanza de aproximación entre el mundo occidental y el oriental. La invasión ha confirmado, una vez más, mi temperamento pesimista... Creo que antes de que puedan llegar a integrarse las dos sociedades vendrá el cataclismo atómico» (ESPRIU 1995a: 138). La preocupació d'un possible extermini nuclear o una guerra atòmica de conseqüències devastadores és recurrent en les entrevistes de la segona dècada dels setanta i dels primers anys de la dels vuitanta.

19 juny 1970

Salvador Espriu.
Paseo de Gracia, 132
Barcelona.

Je vous prie accepter mes bien sincères et ferventes felicitations honneur
on vous a fait et que vous fait a notre pais merci.¹
Recevez mes meilleurs sentiments amitie.

Josep.

¹ Espriu va rebre el Premi Montaigne corresponent a 1971, un guardó que concedia anualment la Fundació F. V. S. d'Hamburg amb la voluntat de fomentar les arts entre els pobles romànics d'Europa. Anteriorment, l'havien obtingut Raymond Aron el 1968, Piero Bargellini el 1969 i Georges Poulet el 1970.

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, 26 de juny de 1970.

Honorable Senyor

Josep Tarradellas.

President de la Generalitat de Catalunya.

Honorable Sr. President i molt respectat i estimat amic,

Us agraïxo profundament el vostre telegrama de felicitació. —Ignorava en absolut l'existència del “Montaigne”.¹ Comprovo que es pot treure una rifa sense jugar-hi i, per tant, sense tenir-ne ni bitllet.

Em permeto d'acompanyar-vos una fotocòpia d'unes paraules meves dites en morir el pobre Carner.² Potser no les coneixeu. Espero que mereixeran la vostra alta aprovació.

¹ En diverses cartes, entrevistes i declaracions, Espriu reiterà la mateixa expressió o similar respecte al desconeixement del premi Montaigne abans que li fos atorgat (cf. ESPRIU 2007: 80 i GAVAGNIN 2008: 139). En l'entrevista que Robert Saladrigas publicà a *Destino* el 1970, Espriu hi declarava: «Lo confieso con toda ingenuidad, pero de este premio “Montaigne” no había tenido hasta ahora la menor noticia. Mire, me enteré de su existencia cuando recibí esta carta firmada por el doctor Landahl, presidente del Patronato que otorga el premio a través de la Universidad de Tübingen. [...] Por lo visto el Montaigne Praise lo otorga la fundación FVS de Hamburgo, que se vale como intermediario, para decirlo de alguna manera, de la Universidad de Tübingen. Supongo se tratará de una fundación establecida por una familia en recuerdo de algún antepasado cuyo nombre debe de corresponder a las siglas» (ESPRIU 1995a: 143–144).

² Les declaracions d'Espriu van formar part d'una enquesta a diversos escriptors (Vicente Alexandre, Ramon Aramon, Agustí Bartra, Pere Calders, Joan Colomines, Josep Vicenç Foix, Tomàs Garcès, Felip Grauges, Marià Manent, Jordi Sarsanedas, Joan Teixidor i Francesc Vallverdú) que, amb motiu de la mort de Carner, es publicà en l'edició del *Diario de Barcelona* del 6 de juny de 1970, amb el títol de «La figura del “príncep dels poetes”, dentro de la cultura catalana» (p. 19–20). Feien així: «Fui el primero en lamentar el temporal regreso de Josep Carner a Cataluña, que calificué de equivocación; ahora temo que la equivocación se haya pagado muy cara. Me ha producido gran impresión la muerte de Carner y pienso —debido a lo fatal de la coincidencia— si no habrá que atribuir alguna responsabilidad a la crueldad o frivolidad colectiva que, en cierta manera, se tuvo para con él. Es posible que durante su estancia aquí, en su semiinconsciencia, en algún momento se sintiera entristecido o decepcionado y ello pudo contribuir a precipitar la destrucción de aquel hombre admirable, por el cual debía haberse sentido un ilimitado respeto.» Agustí Bartra també al·ludí al retorn de Carner amb notable acritud: «Josep Carner acaba de morir en Bruselas, la capital de su exilio, pocos días después de haber regresado de Cataluña,

Rebeu la més respectuosa i, ahora, la més amistosa salutació del vostre afm.

Salvador Espriu.

de donde había estado ausente treinta y cinco años. Quizá nunca sabremos qué patria pudo rescatar en su vejez, pero algunos presentirán la que le falta. No corresponde a estos momentos hacer alabanza de la parte maravillosa de su creación, que el futuro salvará. Ahora se podrá empezar a ver más claro qué es lo que le debemos. Y que no le hemos sabido o no hemos podido pagar en la circunstancia de su regreso adventicio. Quizá ya era demasiado historia para las idolatrías del momento, de una coyuntura que parece estar de espaldas al rigor y a la gracia de un gran poeta que se doblaron de una actitud ética que dio un aspecto mítico al hombre. Pienso en el verso de Machado: “Y al cabo, nada os debo; debéisme cuanto he escrito...” / Hace años decía de él: “No es combla en fosca sitja el tomb de tes anyades ni et vinclaran l’alerta palmes de jubileu, car ets l’aqüeducte d’aigües acarrerades d’on tot un poble beu...”» Al cap d’uns dies, Émilie Noulet, la vídua de Carner, va publicar una «Carta abierta a Salvador Espriu», datada a Bruselles el juliol de 1970, al *Diario de Barcelona* del 7 d’agost, en la qual li retreia que fos l’únic de lamentar-se del retorn temporal del poeta a Catalunya i li rebatia que no havia estat cap error: «Hoy sólo tendría remordimiento si no hubiese obedecido a su deseo, a su necesidad, tan a menudo y tan dulcemente expresada, de volver a ver su Cataluña. Para verla de nuevo, no su “cerebro desintegrado”, como escribe usted, sino sólo su desfalleciente memoria había borrado las circunstancias que prolongaban su voluntario exilio. [...] Ha visto de nuevo su amada ciudad, que no le ha regateado —ni colectivamente, ni en particular— su admiración y su respeto. Ello lo hizo feliz, pareció darle nueva vitalidad, hasta el punto de poder improvisar cuatro discursos. / Ha visto de nuevo su amada ciudad antes de morir. Ha muerto, como correspondía en el exilio. Tout est bien...» (CARNER 2002: 373).

30/11/70

Salvador Espriu
Paseo de Gracia 132
Barcelona

Bien cordiales felicitations¹
meilleurs sentiments d'amitié

Josep.

Telegrama enviat a les 13.10

¹ Podria ser que el president Tarradellas felicités Espriu pel fet que Josep M. Castellet obtingués el premi Taurus d'assaig de 1970, concedit per l'editorial homònima el 26 de novembre d'aquest any, per *Iniciación a la lectura de Salvador Espriu*. Sembla, en canvi, més remota la possibilitat que Tarradellas congratulés Espriu per l'aplaudida representació de *Ronda de Mort a Sinera*, per la companyia Adrià Gual dirigida per Ricard Salvat, a la XXIX Biennial de Venècia (teatre de la Fenice, 4-5 d'octubre de 1970), malgrat que fos portada del *Serra d'Or* del 15 de novembre de 1970 (núm. 134).

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, 12 de desembre de 1970.

Sr.

Josep Tarradellas.

França.

Us agraeixo de debò, Honorable Senyor President i distingit i estimat amic, les amables paraules de felicitació del vostre darrer telegrama. — Desitjo que la vostra salut continuï millorant. — Rebeu el devot homenatge del vostre invariable afm.

Espriu.

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, trenta-u de desembre de 1972.

Honorable Senyor
Josep Tarradellas.
Saint-Martin-Le-Beau.

Honorable Senyor President i molt respectat i estimat amic,
Us agraeixo de tot cor la vostra felicitació i les amables i benèvoles paraules que l'acompanyen i que no mereixo. —Us desitjo, al meu torn, a vós, a la vostra senyora i als vostres fills, un feliç i pròsper any 1973.
Sempre respectuosament vostre afm.

Salvador Espriu.

[PS:] Passeig de Gràcia, 118, pral., 1^a – Barcelona – 8.

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, tretze de desembre de mil nou-cents setanta-tres.

Honorable Senyor

Josep Tarradellas,

President de la Generalitat de Catalunya.

Molt Honorable Senyor i respectat i estimat amic,

Vaig tenir ocasió —ho recordareu prou bé— de felicitar-vos i de felicitar el vostre fill, amb motiu del seu casament.¹ Hauria volgut aleshores trametre, com a molt modest present, un exemplar de la nova edició del primer volum de la meva “Obra Completa”, però l’esmentada edició no estava encara enllestida —o sota el meu control, sempre més illusori que real i eficaç— en aquella data.² Ara, passada ja de molt l’alludida oportunitat, m’atreveixo a enviar-vos aquest exemplar del meu llibre, com a una molt petita estrena de Nadal, com a una retardada prova del meu tothora viu desig de bon auguri per aquella boda i en homenatge a la vostra tan il·lustre i excepcional personalitat. Us prego molt i molt, però, de no molestar-vos i donar-me les gràcies per una semblant insignificança.

He tingut la sort de llegir, admirar i aplaudir la vostra enèrgica i esplèndida lliçó al senyor Areilza.³ Tanmateix, em temo que sigui predicar al de-

¹ Josep Tarradellas i Macià, nascut el 30 d’agost de 1942, a Saint-Raphaël (Var, França), treballava com a professor assistent a l’Institut d’Ingenyeria Ambiental de l’Escola Politècnica Federal de Lausanne i feia una tesi doctoral, sota la direcció de Lucien Bonnetain, sobre *Absorption du dioxyde de soufre sur un lit de carbonate de calcium*, que va llegir a la Université Scientifique et Médicale de Grenoble el desembre de 1975. Es va casar a Sevrier el 28 d’abril de 1973 amb Isabel Kuffmann.

² Es tracta del volum, conservat a l’AMTM, amb una dedicatòria autògrafa, de *Poesia*, de Salvador Espriu vol. I, Barcelona, Edicions 62, 1973 [1a ed. 1968]. Vegeu l’epígraf 3 d’*Altres documents*.

³ El president Tarradellas va replicar les declaracions que José María de Areilza havia fet a *Cambio16*, en l’edició del 15 d’octubre de 1973, en una carta que li adreçà el 22 d’octubre, en la qual es queixava que el comte de Motrico retornés a velles concepcions ideològiques superades i que negués els drets polítics dels catalans «bajo el pretexto de que hoy viven en Cataluña ciudadanos de toda España, en proporción más elevada que hace treinta años [...]». Esta actitud es idéntica a la que mantuvieron los gobiernos de la monarquía y la mayoría de los políticos españoles desde principios de siglo hasta el año 1931. / Debo

sert. Ni ell ni cap castellà no ens entenen ni ens entendran, de debò, mai.⁴ I, d'altra banda, el món sencer està en mans d'una nova —o vellíssima, o tal volta fatal i eterna— “Santa Aliança”, desvergonyidament, cínicament reaccionària, siguin quines siguin les paraules o les aparences amb les quals s'embolcalla i es disfressa el dictador xinès, la troika russa, el sistema nord-americà, el del Pardo (que és tan astut com maniobrer i sòlid, no en dubteu pas), els àrabs, els jueus, els cubans, els xilens, els danesos, etc., tots són uns. I potser això és el que els homes, en general, ens mereixem.⁵

Perdoneu el meu pessimisme, que no em priva, però, d'atenir-me a una coherent conducta tan ètica com m'és possible i de manifestar-vos,

indicarle que, sin excepción alguna, las colectividades no catalanas residentes en Cataluña, no sólo reconocieron unánimemente nuestros derechos sino que lucharon fraternalmente a nuestro lado para conseguir su triunfo. [...] Es inútil pensar que en el futuro podrán resolverse los problemas políticos y económicos del Estado español, sea cual fuere el régimen que lo represente, si no se reconoce a la Generalidad de Cataluña. Cometerá un gravísimo error quien pueda creer que aceptaremos a los herederos del franquismo, o que podremos volver al régimen provincial anterior a 1931, o que nos conformaremos con una restauración monárquica o republicana de espíritu unitario y asimilacionista, aunque se pretenda imponerla predicando la integración en Europa» (CONTE 2011: 302–303).

⁴ En una carta a Joan Oliver, datada el 2 de desembre de 1982, després de la Ley Orgánica de Armonización del Proceso Autonómico (LOAPA), Espriu reafirmaria la convicció de la dificultat de fer entendre el «problema nacional»: «Metafísica de xavalla a part, el nostre lamentable problema nacional no té solució, tan clar com és i, en el fons, senzill! No ens entendran mai, mai dels mais, i d'altra banda nosaltres, la pretesa “gent del seny”, som uns ximplers, uns ximplers amb xeix, com deia la mare del meu pare, si no “quelcom” de molt pitjor. Això del “Estado de las Autonomías” és un escàndol, però hem de ballar aquesta polonesa de torn» (GAVAGNIN 2008: 149).

⁵ Espriu havia expressat una visió pessimista similar sobre l'evolució del món en l'entrevista que li féu José Manuel Gironès a *Mundo* el 1970: «El fascismo se ha infiltrado, sabiendo adaptarse, en muchos países del mundo, y tanto el tinglado Nixon–CIA como, al otro lado, el de la “Troika”, se dejan llevar del instinto de jerarquía hasta su culminación en la conquista del poder. Luego tratan de satisfacer el de territorialidad y de dar la máxima extensión a su fuerza. Respecto al progreso y empleo de las armas, más vale no hablar de ello» (ESPRIU 1995a: 151). A Carles Isasi Angulo, en l'entreviu per a *Canigó* de l'abril de 1973, l'autor d'*Antigona* hi manifestava el rebuig de les formes autoritàries i imperialistes: «El conservadorisme oligàrquic és absolutament condemnable, això sí que no té dubte... Jo condemno primer el nacional-socialisme; és la cosa que més m'ha repugnat, sobretot amb la persecució dels jueus i els seus genocidis. Tot el que faci ferum de feixisme que no compti per a res amb mi. L'estalinisme no em sembla un règim aconsellable... De les altres coses no en puc pas parlar, perquè qui sap qui és Mao Tse-tung? Castro, més que res, em fa l'efecte que és un patriota cubà que s'ha erigit enfront de l'absorció imperialista americana, i com que jo recordo —perquè he estudiat una mica d'història— la immensa porqueria que va ésser l'actuació dels Estats Units contra Espanya en la guerra de Cuba, estic totalment d'acord en contra de Nord-Amèrica i a favor d'en Fidel Castro; trobo molt bé que als ianquis els hagi sortit un vesper al nas, Cuba» (ESPRIU 1995a: 181).

una vegada més, la meva adhesió, a vós i a la vostra alta magistratura. —
Us desitjo, a vós i a tots els vostres, unes bones festes i un feliç any 1974. —
Disposeu sempre, Honorable Senyor President, del vostre devot afm.

Salvador Espriu.

[PS:] Passeig de Gràcia, 118, pral., 1a. – Barcelona – 8. = Catalunya (i, mal-
grat tot, Espanya).

Moltes gràcies, Honorable Senyor President, pels vostres tan cordials mots de felicitació. També jo us desitjo, a vós i a la vostra distingida família, un bon any 1975. —Les més respectuoses salutacions del vostre afm.

[SALVADOR ESPRIU
ADVOCAT]

Salvador Espriu.

∕. 4-I-1975.

[Passeig de Gràcia, 118, pral., 1.º
Telèfon 228 34 63.

BARCELONA-8.]

1/75

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, nou de gener de 1977.

Honorable Senyor
Josep Tarradellas,

President de la Generalitat de Catalunya.
Clos de Mosny.

Molt Honorable Senyor i molt respectat i estimat amic,

Us agraeixo profundament la vostra felicitació oficial —en la qual lleigeixo unes amabilíssimes paraules per mi immerescudes— i la vostra particular, amb la signatura de la vostra exemplar i admirable esposa. M'apresso, H. Sr. President, a desitjar-vos, al meu torn, a la vostra senyora, a vós i a tots els vostres, el més bon any 1977, dintre del possible. Alhora, permeteu-me que us felicitï molt de debò per les vostres modèliques recents declaracions.¹ —Conserveu-vos bo, pel bé del nostre no gens afortu-

¹ En la seva intervenció a l'Hotel Saint Jacques de París, el 6 de gener de 1977 —difosa àmpliament a la premsa catalana l'endemà, que en reproduí el text íntegre—, Tarradellas (1977) fixà les grans línies mestres de la seva posició política: 1) defensar la unitat política al voltant de la Generalitat de Catalunya i del president com a garants; 2) reclamar la restauració de la Generalitat i tornar a justificar la negativa a constituir un govern o un consell a l'exili per tal de situar la presidència «per damunt de tots els partits»; 3) mostrar el rebuig al fet que les forces polítiques catalanes intervinguessin en la dinàmica dels partits polítics espanyols; 4) donar per liquidades les instàncies unitàries, és a dir, l'Assemblea de Catalunya i el Consell de Forces Polítiques de Catalunya; 5) articular una solució d'unitat d'acció estrictament catalana a l'entorn de la presidència de la Generalitat: «caldria que fos constituït un organisme unitari, el qual, mentre no sigui restablert el Parlament català, tindria les funcions d'assessorar i de proposar al president de la Generalitat la política que s'ha de dur a terme, tant pel que fa a Catalunya com a la política catalana dins de l'Estat espanyol» [6]; 6) exigir l'amnistia política i la legalització de tots els partits sense exclusions; 7) reivindicar la identitat nacional catalana: «Catalunya no és un partit polític. Catalunya és una nació, amb una Constitució formada a partir de l'Estatut del 1932 que el nostre poble va acceptar, que Franco va abrogar, i no podem creure que la monarquia faci el mateix. Aquesta personalitat institucional i jurídica és representada pel president de la Generalitat. Tenim una senyera i tenim un himne. Aquestes quatre expressions de la nostra personalitat, tan estimades pel nostre poble, representen la nostra identitat indestructible i hem de vetllar per tal de mantenir-les íntegrament» [6-7], i 8) pactar directament, sense intermediaris, amb el govern d'Espanya per defensar els interessos polítics, econòmics i socials dels catalans,

nat i a estones tan desassenyat país. —Rebeu el més fidel homenatge i les més cordials salutacions del vostre devot afm.

Salvador Espriu.

[PS:] Passeig de Gràcia, 118, pral., 1a. – Barcelona – 8.

bo i rebutjant claudicacions i actituds «dobles» («Mereix la meua total i ferma repulsa el fet que a casa nostra es faci una política que vol representar la defensa de la nostra personalitat, i a Madrid una altra de totalment oposada, tot creient que els ciutadans de Catalunya no s'adonaran de res i ho acceptaran sense dir ni piu» [7]). En aquesta «primera conferència de premsa com a president de la Generalitat» (UDINA 1978: 335), cal remarcar també la percepció que es tenia sobre el fet que, com el mateix Tarradellas valorava *a posteriori* (1986: 33–34), «la solució de Catalunya dependia de si la Monarquia estava o no dispuesta a asumir las graves responsabilidades que el franquismo había contraído contra Cataluña. Al mismo tiempo subrayé que no aceptaríamos regímenes especiales ni cosas por el estilo». En una entrevista publicada a *La Hoja del Lunes* de Barcelona, l'endemà de signar la carta que anotem, el 10 de gener de 1977, Espriu felicità a Tarradellas per aquestes declaracions parisenques i les comentà *in extenso* gairebé punt per punt, bo i aplaudint —entre altres aspectes— que el president posés com a requisits previs «el establecimiento de la Generalitat, la amnistía política general y la legalización de todos, absolutamente todos los partidos políticos» i, també, «su rotunda declaración de que Catalunya no es un partido sino una nación, con sus características lingüísticas, culturales y políticas y entre las últimas recuerda con mucho acierto su constitución, es decir el Estatuto de 1932, pero no como una cosa inmóvil y cuajada para siempre, sino como una cosa que debe evolucionar según la voluntad del pueblo. Su recuerdo de que poseemos un himno y una bandera» (ESPRIU 1995b: 52).

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, dinou d'octubre de mil nou-cents setanta-set.

Honorable Senyor

Josep Tarradellas.

President de la Generalitat de Catalunya.

Honorable Senyor i respectat i estimat amic,

Permeteu que us doni la meva més lleial, sincera i cordial benvinguda i que us desitgi tota mena d'encerts i felicitats, així com forces per suportar els mil maldecaps que us cauran al damunt.¹

Permeteu que expressi el meu homenatge a la vostra admirable senyora, que tantes impertinències ha hagut d'endurar i l'hospitalitat de la qual ha estat tan poc —o no gens— agraïda.²

Dono, finalment, les gràcies a la vostra filla, per la seva delicada atenció, en haver volgut escriure els meus nom i cognom com a record.³

Disposeu sempre del vostre afm.

Salvador Espriu.

¹ La «benvinguda» espriuana s'avançava uns dies a l'arribada a Barcelona del president Tarradellas, procedent de Madrid, que tingué lloc el 23 d'octubre de 1977. Nomenat oficialment el 17 d'octubre pel Reial Decret 2596/1977, tres dies després, el 20, va traslladar-se, des de França, a la capital espanyola, on va visitar el rei Juan Carlos I, el cap de govern Adolfo Suárez i altres autoritats i dirigents polítics, abans d'emprendre el viatge a Barcelona i, des del balcó del Palau de la Generalitat, pronunciar-hi les cèlebres paraules: «Ciutadans de Catalunya: ja sóc aquí!» (UDINA 1978: 344, ARBÓS 1988: 72, BENET 1992: 388, BONAMUSA 2003: 213 i CONTE 2011: 208–215).

² La dona de Tarradellas, Antònia Macià i Gómez, es veié obligada a cancel·lar diversos crèdits hipotecaris a nom seu que pesaven sobre la finca del Clos de Mosny, una propietat amb 12 hectàrees de vinya al municipi de Saint-Martin-le-Beau, a la comarca de la Turena, quan hagueren de vendre-la a la Compagnie Générale Viticole, el 28 de juny de 1973 (BENET 1992: 338).

³ Espriu es refereix a la filla dels Tarradellas Macià, Montserrat, afectada de la síndrome de Down, amb la qual mantingué una relació entranyable.

Barcelona, disset de novembre de 1977.

Honorable Senyor Josep Tarradellas,
President de la Generalitat de Catalunya.
Barcelona.

Honorable Senyor i respectat i estimat amic,
vull fer-vos constar la meva més explícita i devota felicitació pel vostre total restabliment.¹ No us he vingut a veure, perquè jo no he estat tampoc gens bo i, d'altra banda, prou que us han molestat. —No us escric a mà, perquè no domino el meu pols.

Vulgueu saludar de part meva la vostra senyora i la vostra filla.—
Disposeu sempre del vostre afm.

Salvador Espriu.²

¹ Deu dies després de la seva arribada a Barcelona, Tarradellas va caure greument malalt «de broncopneumònia pulmonar agreujada per una moderada insuficiència renal» (UDINA 1978: 344).

² La signatura és escrita a mà.

Barcelona, 9 de març de 1978

Sr. Salvador Espriu
 Passeig de Gràcia, 118, pral.
 Barcelona – 8

Estimat amic,

Vaig lamentar molt, divendres passat, que el vostre estat de salut no us permetés assistir a l'estrena, a Barcelona, de la vostra magnífica obra.¹ Tant la meva muller com jo mateix en vàrem quedar entusiasmat, ja que, si bé havíem llegit escrits vostres, mai no havíem tingut la sort de sentir-los declamar des d'un escenari. Us felicito de tot cor pel domini de la llengua i dels sentiments que mostreu en tot moment. Vàrem passar una vetllada emocionant i agradable.

Confio que em disculpareu per no haver contestat les vostres cordials cartes des que sóc aquí, ja que l'esperança que algun dia us trobéssiu prou bé per a compartir amb nosaltres unes hores em frenava. Lamento que no hagi estat així i espero que tanmateix haureu disculpat el meu silenci.

La meva muller insisteix per tal que faci constar, de manera explícita, la seva admiració per la vostra obra.

¹ *Una altra Fedra, si us plau*, de Salvador Espriu, es va estrenar al Teatre Barcelona de la capital catalana, per la companyia de Núria Espert, el divendres 3 de març de 1978, amb direcció de Lluís Pasqual i espai escènic i vestuari de Fabià Puigserver. L'*Avui* publicà una fotografia del president Tarradellas i la seva esposa en una llotja del prosceni del teatre, al damunt de la qual penjava una pancarta en pro de la «Llibertat d'expressió». Acomboiat per Josep M. Bricall i Frederic Rahola, el matrimoni Tarradellas Macià entrà a la llotja justament quan la companyia de Núria Espert aparegué a l'escenari per llegir els comunicats sobre l'empresonament d'Els Joglars i la llibertat d'expressió. La fotografia acompanyava la crítica de Joaquim Vilà Folch, intitulada «Lluís Pasqual, un miracle!» (*Avui*, 5 de març de 1978, p. 29). Sobre la història del text i de l'espectacle, i la recepció crítica que tingué, vegeu EDO 2002: XXXVII–LXXXIII. Precisament, Edo (2002: LV–LVI) remarca l'assistència excepcional de Tarradellas entre el públic que contrastava amb l'absència d'Espriu: «“Hace seis meses que estoy en Barcelona y es la primera noche que salgo. Lo hago por Nuri y por *Fedra*”. La presència del president va fer que es trobés a faltar encara més la de l'autor, fidel a la seva determinació i als seus costums: “Per què no l'he anada a veure? No vaig enlloc. Haver assistit a la representació hauria estat una mala estona per a mi... Sortir, parlar... tot això cada dia fa menys per a mi”.»

Permeteu-me, estimat amic, que a més de felicitar-vos per l'èxit de l'estrena, us doni un consell: cuideu-vos molt, però no us tanqueu massa a casa. A vegades, és bo sortir a fora. Sort en tenim nosaltres, de les petites escapades que podem fer algun diumenge a fora de la ciutat!

En l'espera de poder veure realitzat el vostre desig de tenir-vos amb nosaltres, us envio, en nom de l'Antònia i en el meu propi, una forta abraçada.

Josep Tarradellas

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, disset de març de mil nou-cents setanta-vuit.

Honorable Senyor

Josep Tarradellas.

President de la Generalitat de Catalunya.

Honorable Senyor i respectat i estimat amic:

Us agraeixo profundament la vostra tan amable carta del nou d'aquest mes i tot el que m'hi dieu. No m'ha estat possible de contestar-la abans: us prego de voler-me disculpar. Quant a les meves anteriors, de cap manera us havia d'engavanyar, amb tota la vostra immensa i delicada tasca, esperant-ne una resposta, prou explícita en la vostra sempre benèvola actitud envers mi.

M'accontenta que tant a la vostra senyora com a vós us agradés la meva "Fedra".¹ Jo no he assistit a cap assaig ni representació i el dia de l'estrena era al llit. Tinc, però, la impressió, pels comentaris que me n'arriben, que una cosa és l'espectacle i una altra ben diversa l'obra, el text.²

¹ Vegeu la nota 1 de la c. 17.

² En l'entrevista que li féu Lluís Busquets i Grabulosa (*El Correo Catalán*) el mateix any de l'estrena, l'agost de 1978, Espriu explicà la gènesi de l'obra, les diferències entre el text i la representació i el ressò crític que va tenir: «Miri, la *Fedra* va ser feta així: va venir Núria Espert i va dir que se sentia Fedra i volia que li escrivís una obra sobre aquest personatge. El tema no m'agradava perquè no el sentia actual i li vaig proposar una *Antígona*, però ella estava entestada en una Fedra. Em vaig passar nou mesos llegint tot el que es puguin imaginar de teatre i no teatre. Llavors vaig decidir prendre com a punt de partença Eurípides. La vaig escriure amb unes úniques condicions: estar en contacte només amb Núria Espert i no intervenir en el muntatge. Vaig preguntar només quant havia de durar, perquè el ritme té molta importància, i em van dir que tres quarts. És exactament el que dura la meua obra. El malentès fou dir-me que fos curta. Armand Moreno se n'adonà de seguida. Per fer l'espectacle l'hagueren d'allargar. Crec que queda molt brillant, però el llibre és una altra cosa. No està representat del tot a la meua manera, diuen. Es pot parlar, sembla, de dues obres, l'espectacle i el llibre. [...] Hi ha hagut crítiques desagradables i d'altres de favorables. El fet de posar que va ser escrita en tres dies potser m'ha fet mal, però s'ha de tenir en compte que una cosa és fer l'esborrany i una altra cosa és pensar l'obra, cosa que no es pot fer en tres dies. Jo crec que l'obra està bé, no en podria treure ni afegir-hi cap paraula. És curta, però no és una obra menor. La veritat sigui dita que estic perplex i desorientat, no molest» (ESPRIU 1995b: 88). Posteriorment, en altres entrevistes, insistí a explicar el «ma-

Moltes gràcies pel vostre valuós consell, però us asseguro que no em planyo. Si m'aïllo tant, és perquè no em queda cap altra alternativa.

Les millors salutacions a la vostra senyora i als vostres fills. I per a vós, tota la respectuosa, cordial, devota i fidel amistat del vostre afm.

Salvador Espriu.

Passeig de Gràcia, 118, pral., 1a. – Barcelona – 8.

lentès» que es produí amb Espert i a remarcar les distàncies entre l'obra i l'espectacle (BATISTA 1985: 45, i ESPRIU 1995b: 142 i 270).

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, vint-i-dos de desembre de mil nou-cents setanta-nou.

Honorable Senyor

Josep Tarradellas.

President de la Generalitat de Catalunya.

Molt respectat, admirat i estimat Senyor President i amic,

desitjo de tot cor, a la vostra senyora, a Vós, a la vostra filla Montserrat, al vostre fill i a la seva família, un bon Nadal, unes felices festes i el millor any 1980 possible.

Fent violència, una extrema violència, als meus sentiments patriòtics i al meu insignificant criteri polític, goso suggerir-vos, revestint-me de valor, que no cedi de cap manera a les múltiples pressions que heu d'endurar, sense repòs ni treva, perquè continueu regint —oficialment— els destins del Principat.¹ No tenim cap altre governant que Vós, però no me-

1 No deu ser pas casualitat que Espriu escrivís a Tarradellas justament el 22 de desembre de 1979, el dia en què, amb la publicació al *BOE* de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, començava a activar-se *de facto* el calendari polític que havia de menar a la convocatòria i a la celebració de les eleccions al Parlament de Catalunya i, en conseqüència, a la constitució de la primera Generalitat estatutària al Principat. En una entrevista del dia abans, Tarradellas (1979) fou molt crític amb el text estatutari, aprovat en referèndum el 25 d'octubre, validat pels diputats del Congrés espanyol el 29 de novembre i ratificat el Senat el 12 de desembre: «L'Estatut d'Autonomia fa ingovernable Catalunya. Això no significa que amb el temps no pugui ser reformat. Sempre he dit que jo no hi estava d'acord. Els parlamentaris no van voler col·laborar amb la Generalitat en la negociació d'aquest Estatut [...]. Jo el defenso, el defensaré i el vaig votar, però no és l'Estatut de Catalunya, sinó un Estatut per a Catalunya. No s'ha dit amb exactitud la veritat de les coses. Hauria estat millor dir que era un Estatut dolent, però que calia defensar-lo.» Amb aquestes paraules, Tarradellas feia pa-lès, de manera pública, el seu disgust pel fet que la negociació estatutària marginés la representativitat institucional que atresorava i recaigués en els parlamentaris catalans, en contra de la seva visió política de caire presidencialista. En el seu llibre crònica del retorn, Tarradellas (1989: 15–16) expressà també notables suspicàcies envers l'Estatut: «Si no és modificat, Catalunya es trobarà en la situació més que desgraciada de comprovar que l'autonomia que té no és, ni de bon tros, la que volia. I ara no em refereixo a la literalitat de les disposicions de l'Estatut sinó a l'esperit que l'informa. El temps anirà demostrant que avui l'autonomia de Catalunya és concebuda des d'una òptica radicalment unitària, de tal manera que ha quedat configurada com una illa voltada de tots cantons per les aigües de l'Estat.» Comptes fets, el mandat de Tarradellas com a president de la Generalitat preestatutària

reixem que el vostre extraordinari i llarguíssim sacrifici, ostensible i —si m'ho permeteu— patètic, us costi la vida, sigui al preu de la vostra mort. —Al lloc on sigueu, sempre sereu, per antonomàsia, “El President”.

Perdoneu la impertinència de les meves paraules. —Rebeu l'homenatge del vostre afm.

Salvador Espriu.

Passeig de Gràcia, 118, pral., 1a. – Barcelona – 8.

—durant dos anys i mig— començà amb molt poques competències, uns recursos econòmics minsos i uns traspassos que es produïen amb comptagotes i amb incompliments flagrants, després d'un tens estira-i-arronsa amb Madrid, que es resistia a cedir parcel·les de poder. La Generalitat preestaturària es limità bàsicament a «bastir la seva infraestructura política i administrativa» (BONAMUSA 2003: 215). L'aprovació de l'Estatut i la immediata convocatòria d'eleccions al Parlament de Catalunya, el 20 de març de 1980, deixaven Tarradellas, políticament parlant, fora de joc. El seu govern d'unitat esdevenia més esberlat i provisional que mai. A pesar d'algunes campanyes i d'algunes veus a favor que es presentés a les eleccions, el president Tarradellas s'hi negà en rodó. En realitat, no podia optar-hi, ja que «la Constitució del 1978 ho impedia. Obligava —trencant no únicament la norma del 1932, sinó també equiparant-ho a normes de la vida local— que el president del govern d'una comunitat autònoma formés part com a diputat del Parlament de l'esmentada comunitat. Un personatge com ell, que havia reiterat insistentment que ja no era un home de partit i que aquells anys i durant la guerra només havia volgut presidir governs que integressin totes les forces polítiques i sindicals, no podia presentar-se sota la llista d'un dels partits. I això és el que obligava l'article 152 de la Constitució» (BRICALL 2003: 43).

Barcelona, dos de gener de 1980.

Excuseu aquesta llei de paper tan protocol·lari, molt honorable i estimat senyor President, però és l'únic que tinc ara a mà, tancat a casa i no gaire fi de salut, com de costum. —No sabia pas com ponderar-vos el meu agraïment, a la vostra senyora i a vós, per la doble felicitació signada i per les vostres personals i tan amables paraules afegides. —Disposeu sempre del vostre devot afm.

Salvador Espriu.

Passeig de Gràcia, 118, pral., 1a. — Barcelona — 8.

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, catorze de març de mil nou-cents vuitanta.

Molt Honorable Senyor

Josep Tarradellas,

President de la Generalitat de Catalunya.

Molt Honorable Senyor President i respectat i estimat amic, permeteu-me que us desitgi un bon Sant i, l'endemà, una jornada el més tranquil·la possible, sense estúpids esvalots ni, molt menys, tràgics avalots.¹

Permeteu-me també que us felicitï molt de debò pel vostre savi acord de lliurar el vostre importantíssim arxiu a la custòdia egrègia de Poblet.² Ningú, al país, no pot competir, ni de lluny, amb l'immens prestigi històric de l'esmentada Fundació cistercenca i dels nostres vells comtes-reis.

En tercer lloc, us dono les gràcies per la generosa concessió de la medalla d'or de la Generalitat.³ Amb la lúcida consciència de no merèixer-lo,

¹ Espriu al·ludia a la celebració de les primeres eleccions al Parlament de Catalunya, que s'escaigueren el 20 de març de 1980, l'endemà, doncs, de Sant Josep. Com recorda Benet (1992: 469) amb tota la intenció del món, el president Tarradellas va declarar a la premsa dos dies abans de les eleccions: «Mi misión ha terminado. Tengo otras cosas que hacer, que no son de orden político, sino cultural y patriótico, que me apasionan, y a las que me dedicaré mientras tenga aliento de vida.»

² Com és sabut, Tarradellas va lliurar oficialment el seu arxiu personal al monestir de Santa Maria de Poblet, el 31 de desembre de 1981, per mitjà d'un contracte que signà amb l'abat del monestir, Dom Maur Esteve i Alsina. Batejat amb el nom de la seva filla Montserrat, per voluntat del mateix president i de la seva muller, l'arxiu s'instal·là inicialment a les Torres de les Armes i de Sant Esteve i, a partir del desembre de 1983, es traslladà al primer i segon pis del palau de l'Abat, a l'angle sud-oest de les muralles de Pere III. Sobre l'Arxiu Tarradellas, vegeu MASOLIVER 1982, BENET 1992: 675–688, BRICALL 2003: 45–47, CATALÁN 2003 i BALCELLS 2008: 249–254.

³ La creació de la Medalla de la Generalitat de Catalunya s'instituí per Decret de 17 de maig de 1978 «per a distingir els mereixements assolits en l'increment i difusió del Patrimoni artístic i cultural de Catalunya». La medalla, que podia ser d'or, de plata o de bronze, s'atorgava amb un acord previ del Consell Executiu i a proposta del conseller corresponent. Per Decret de 10 de març de 1980, signat com l'anterior per Tarradellas, es concedí la medalla de la Generalitat de Catalunya, categoria d'or, a Espriu, amb l'argumentació següent: «Per tal d'honorar i distingir el senyor Salvador Espriu i Castelló, figura eminent de les lletres catalanes, que amb constant tenacitat ha contribuït a enaltir la nostra poesia, la prosa, la crítica i el teatre amb una producció d'inesgotable riquesa, reconeguda arreu del

cap guardó no em pot honorar ni satisfer més. Us prego de voler expressar el meu agraïment, també, al senyor Pere Pi-Sunyer, Conseller d'Ensenyament i Cultura, i als altres honorables senyors consellers executius, a tots i cada un d'ells.⁴

Quan us deslliureu de les vostres feixugues responsabilitats, que per molts anys pugueu gaudir del vostre tan ben guanyat repòs, en companyia de la vostra distingida, excellent i exemplar senyora, de la vostra simpàtica i entenedridora filla i de tots els qui estimeu. Des del vostre —em temo que molt relatiu— recés, tanmateix vetllareu tothora per la nostra esquerpa, difícilíssima i sovint tan desassenyada nació. Perquè vós sereu, en vida i enllà de la vostra mort, en la serena majestat de la Història, el nostre paradigmàtic President. Gràcies en nom de tots.

No us molesteu a contestar-me o a fer-me contestar, que no cal. No sóc un adulator sinó, tan sols, un home que ha procurat i procura de ser honest. Res no necessito, si no és el manteniment d'una íntima coherència. Us envio, amb una respectuosa abraçada, tota la meva amistat.

Salvador Espriu.

Passeig de Gràcia, 118, pral., 1a. – Barcelona – 8.

món; així mateix, per tal com, al llarg de prop de cinquanta anys, la presència de Salvador Espriu s'ha mantingut en el nivell més alt de la cultura catalana i la seva obra representa l'assumpció de la tradició literària de tots els temps, recreada amb estil personal i situada en el context de la Catalunya actual, de la qual canta les desfetes i les esperances amb un classicisme que incorpora continguts i formes de l'epopeia universal.» Vegeu, respectivament, *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 4 (15 de juny de 1978), p. 22, i núm. 53 (26 de març de 1980), p. 920.

⁴ Pere Pi-Sunyer i Bayo, com a conseller d'Ensenyament i Cultura (independent), havia signat, amb Tarradellas, l'esmentat decret del 10 de març de 1980 pel qual s'atorgava la medalla d'or a Espriu «en reconeixement de la seva valuosa aportació a la literatura catalana» (article únic). Constituït com un govern «de concentració nacional» (UDINA 1978: 345), en què hi havia representació dels diversos partits polítics catalans d'acord amb el resultat de les eleccions del 15 de juny de 1977, la resta de membres del Consell Executiu eren, la primavera de 1980: Josep Maria Bricall (Governació, independent), Joan Josep Folchi i Bonafont (Economia i Finances, UCD), Ramon Espasa i Oliver (Sanitat i Assistència Social, PSUC), Lluís Armet (Política Territorial i Obres Públiques, PSC), Josep Roig i Magrinyà (Agricultura i Ramaderia, ERC), Joan Codina i Torres (T treball, PSOE), Joaquim Nadal i Caparà (secretari del Consell, independent), més diversos consellers sense departament: Antoni Gutiérrez i Díaz (PSUC), Jordi Pujol i Soley (CDC), Joan Reventós i Carner (PSC), Carles Sentís i Anfruns (UCD) i Josep Maria Triginer i Fernández (Federació Catalana del PSOE) (BONAMUSA 2003: 214).

[SALVADOR ESPRIU] = Passeig de Gràcia, 118, pral., 1a. – B. – 8.

Barcelona, primer d'abril de 1980.

Molt Honorable Senyor
Josep Tarradellas.
Palau de la Generalitat.

Molt respectat i estimat senyor President:

Acabo de saber la mort del vostre cunyat.¹ Ho sento. Us acompanyo en el vostre dol.

Descanseu una mica aquests dies, si podeu. Crec que us convé i, per tant, que ens convé a tots.

Vulgueu saludar de part meva la vostra senyora i els vostres fills. I permeteu-me que us envii avui una no gens protocol·lària però molt cordial abraçada.

Salvador Espriu.

¹ Espriu expressa el condol a Tarradellas per la mort del seu cunyat Emili Teixidor i Vilardell, marit de Mercè Macià i Gómez.

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, vint-i-tres d'abril de mil nou-cents vuitanta.

Molt Honorable Senyor
 Josep Tarradellas.
 President de Catalunya.

Molt Honorable Senyor i, com sempre i més que mai, molt respectat, admirat i estimat amic,

En aquests moments en què la Història ratifica d'una manera definitiva la vostra plena possessió de la més alta dignitat moral i espiritual, inamovible, de Catalunya, de President de Catalunya, títol sense precedents al llarg del nostre perillós camí i que per sort no regula ni pot regular cap norma constitucional, una jerarquia tan sols sotmesa al rigor de la vostra intel·ligent bondat, goso fer-vos arribar, si m'ho permeteu, una vegada més, el testimoni del meu aplaudiment, que alhora desitjaria que fos anònim i de tots nosaltres, sense excepció.¹ El país mai no es mereixerà prou el que heu sofert, treballat, salvat i aconseguit per ell. Ja no parlo de pagar-vos-ho, que això fóra grofollut i estúpid.

Tolereu també que us expressi de nou la meva profunda gratitud per la medalla d'or i pel perfectíssim acte de l'altre dia.² Reitero les gràcies a la

¹ Espriu tornava a avançar-se als esdeveniments, atès que no fou fins al 28 d'abril que es produí oficialment el relleu de Tarradellas. Una vegada aprovat l'Estatut d'Autonomia de Catalunya del 1979 i elegit el Parlament de Catalunya, el Reial Decret 774/1980 del 28 d'abril disposà el cessament de les funcions de Tarradellas com a president de la Generalitat de Catalunya i el Reial Decret 775/1980 del mateix dia nomenà Jordi Pujol i Soley nou president de la institució. Vegeu-ne els dos decrets, convenientment rubricats pel rei Juan Carlos I i el president del govern espanyol, Adolfo Suárez González, a *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 60 (3 de maig de 1980), p. 999.

² L'acte de lliurament de la medalla d'or a Espriu se celebrà el 9 d'abril de 1980 al Saló de la Mare de Déu de Montserrat del Palau de la Generalitat, amb l'assistència del president Tarradellas i la seva esposa, el conseller d'Ensenyament i Cultura, Pere Pi-Sunyer; el de Governació, Josep Maria Bricall; el d'Urbanisme i Obres Públiques, Lluís Armet, i els de Sanitat i Treball, Ramon Espasa i Joan Codina, i també altres càrrecs de la Generalitat i personalitats diverses de les lletres i la cultura catalanes. Després que Joaquim de Nadal, secretari general de la Presidència de la Generalitat, llegís el text del decret del 10 de març de 1980, que hem citat a les notes 3 i 4 de la c. 21, el president Tarradellas s'adreçà al poeta per

vostra senyora, que tant em va honorar amb la seva presència, al Conseller senyor Pere Pi-Sunyer, a tots els altres distingits membres del vostre Consell Executiu i als estimats amics que hi varen voler assistir i em varen acompanyar.

Visqueu molts anys, Senyor President, allixonant-nos tothora des de la vostra saviesa i des de la vostra desvetllada, sollicita serenor.

No us molesteu a contestar-me, us ho prego. Molt cordialment vostre afm.

Salvador Espriu.

Passeig de Gràcia, 118, pral., 1a. – Barcelona – 8.

dir-li: «No puc expressar com Catalunya us agraeix el que heu fet.» En el seu discurs, Espriu afirmà també solemnement: «ara no és el moment ni d'eufòria ni de pessimisme» (*Avui*, 10 d'abril de 1980, p. 6). «La medalla d'or de la Generalitat —declarava Espriu *a posteriori*— em va ser concedida sent president un dels homes que respecto, admiro i estimo més, que és el molt honorable senyor Josep Tarradellas; si alguna vegada he pogut dir que m'havien penjat aquesta medalla, ho vaig dir festivament, col·loquialment, però sense cap altre abast, perquè vaig agrair molt profundament i sincerament aquesta distinció» (BATISTA 1985: 60).

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, vint-i-quatre de maig de mil nou-cents vuitanta.

Molt Honorables Senyors
Antònia Macià i Josep Tarradellas.
Ciutat.

Molt respectats i estimats amics,

Els vaig acomiadar a la Generalitat i els volia saludar, el primer, al seu nou domicili, però en desconeixia l'exacta adreça, perquè no veig la Isabel i a penes la Maria Lluïsa.¹ Vostès m'han guanyat per la mà amb la seva tan amable targeta, que agraeixo infinitament.

Els desitjo de tot cor tota mena de felicitats i bones fortunes en aquesta etapa de la seva nobilíssima vida, que ara comencen. Ad multos annos. Que tinguin molta pau, una més allunyada serenor i una suau i gloriosa llum tardorenca en el repòs i en l'oci més creatiu, tal com ho entenien els grans antics.

Molts, molts records a l'estimada Montserrat i també al seu fill i la seva família. I per a vostès, la devota i invariable amiatat del seu afm.

Salvador Espriu.

Passeig de Gràcia, 118, pral., 1a. – Barcelona – 8.

¹ Un cop abandonat el Palau de la Generalitat en deixar de ser-ne president, el 8 de maig de 1980, el nou domicili de la família Tarradellas, subvingut per la Diputació de Barcelona, fou el 4t 1a del núm. 237–239 del carrer de Via Augusta de Barcelona. D'altra banda, Espriu fa referència a la seva germana Maria Lluïsa i a la seva neboda Isabel Bonet.

Barcelona, 29 de desembre de 1981

Senyor Salvador Espriu i Castelló
Barcelona

Benvolgut amic,

En aquestes festes, em plau molt recordar-me de vós, esperant que us trobeu bé de salut i desitjant-vos tota mena de benaurances.

La meua muller m'acompanya en aquests sentiments de fervorosa admiració per vós i la vostra obra, que tant honora Catalunya, i que desitjo que pugueu prosseguir amb la intelligença i la fermesa amb què fins ara ho heu fet.

Com podeu suposar, segueixo amb interès totes les vostres manifestacions i les reflexions que sovint feu sobre la nostra vida ciutadana i, com sempre, em plau dir-vos que coincideixo amb la vostra manera de veure les coses, que, si a alguns pot semblar severa, per la meua part us l'estimo molt, perquè cada vegada és més necessari que siguem més i més severes amb nosaltres mateixos: d'un temps ençà, Catalunya ha estat perdent aquella autoritat moral que fins fa poc teníem i tot esdevé d'un cofoisme i manca de nobles ambicions que en certs moments fins i tot m'esvera.¹

El vostre exemple, conseqüència d'un pensament i d'una fidel actitud que vénen de lluny, s'imposarà a alguns i per als altres serà un estímul per a lluitar contra una certa manca de fe, que no pot dur res de bo.

Una vegada més, us desitjo força salut per a la continuació de la vostra obra, i us prego també d'acceptar el testimoni de la meua atenta consideració i afectuosa amistat.

Josep Tarradellas

* Entre la carta 24 i 25, caldria afegir-hi el targetó d'invitació, rebut per Tarradellas, a l'obertura del curs acadèmic 1980–1981 de la Universitat de Barcelona, en què s'homenatjà Espriu amb motiu d'ésser-li conferit el grau de Doctor Honoris Causa, el 10 d'octubre de 1980 al Paraninf. El poeta de Sinera hi va escriure aquestes paraules adreçades a l'expressident Tarradellas: «Amb la més respectuosa, admirativa, agràida i cordial de les meves abraçades. / Salvador Espriu. / B., 2–x–1980.»

¹ En una entrevista a *El País*, del 24 de juliol de 1983, Tarradellas criticà el govern del president Pujol en uns termes similars: «Desde 1980, Cataluña ha perdido su autoridad moral. La causa es la existencia de un gobierno monocolor que, por más buena voluntad que ponga, no es lo mejor para que en España respeten nuestros planteamientos» (BENET 1992: 512).

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, sis de gener de mil nou-cents vuitanta-dos.

Molt Honorable Senyor
 Josep Tarradellas.
 Ciutat.

Molt respectat, admirat i estimat amic,

Us agraeixo infinitament la vostra tan amable carta del vint-i-nou de desembre últim, que m'acaba d'arribar. Us agraeixo el vostre interès per la meua salut, sempre leri-leri, i els més que generosos conceptes que en el vostre extens escrit lleigeixo.

El nostre país és avui una “impura” vergonya, senyor President, ho dic amb un dolor profundíssim.¹ Però no en tenim d'altre i hem de procurar de servir-lo i d'estimar-lo més que mai —la qual cosa és sovint ben difícil.

¹ Tres dies abans, en l'entrevista que li feren Albert Cardín i Biel Mesquida per a *Diario 16*, publicada el 3 de gener de 1982, Espriu raonà la seva visió del doble poder que, segons ell, hi havia a l'Estat espanyol en vigílies del primer aniversari de l'infaust 23-F de 1981: «Un señor que cada vez pone la cara más larga que se llama [Leopoldo] Calvo-Sotelo, que es un hombre muy inteligente, muy preparado y muy culto, que hace lo que puede. Y unos señores generales que están tras la cortina. Ya veremos cómo acaba todo esto» (ESPRIU 1995b: 192). Públicament, no ens consta que Espriu criticqués el govern de Pujol o la Generalitat de Catalunya. A diferència de la posició de Tarradellas, en les seves declaracions públiques, Espriu es mostrà respectuós amb Pujol, primer com a polític («és molt intelligent», afirmà el 1978) i, més tard, ja com a president de la Generalitat: «Parece que Pujol está dando pruebas de una gran madurez, de una gran mesura, de una gran moderación, y se le ha de dar un margen de confianza... El otro día, por ejemplo, lo que dijo en el Parlament mereció mi aplauso. Creo que es un hombre que, piense como piense y tenga la bandera política que tenga, posee una visión de auténtico patriota, en el sentido profundo de la palabra, no en el sentido folklórico. Es un hombre culto, un hombre universitario, es un médico... Hemos de ver lo que ocurre, simplemente», assegurà el 1980 (ESPRIU 1995b: 85 i 117, respectivament). Això no obstant, no sabem a què es referia exactament Espriu. Un dels debats més candents en la política d'aleshores era el de la LOAPA, acordada entre la UCD i el PSOE, que pretenia laminar les competències estatutàries. Joan Colomines i Puig (1981) ho resumí amb encert: «La Constitució i l'Estatut foren fruit d'un pacte, que ha fet possible un projecte d'Estat diferent. Catalunya hi aportà mesura, rigor i renúncies. Catalunya actuà amb visió d'Estat. I és tanta la nostra convicció que no podem admetre l'aïllament ni la regressió. Per això rebutgem la LOAPA. Rodonament.» Per una majoria formada per CiU, PSUC i ERC, el Parlament de Catalunya es pronuncià, el 4 de desembre de 1981, per la

També jo formulo a la vostra admirable senyora, a vós, a l'estimada Montserrat, a la vostra nora, al fill, als néts i a la resta de la vostra distingida família els meus millors desigs d'un bon any mil nou-cents vuitantados, pròsper, feliç i tranquil, dintre del que és possible. I vulgueu alhora acceptar, Molt Honorable Senyor, amb una forta abraçada, el reiterat testimoni de la meva fidel i invariable amistat.

Salvador Espriu.

Passeig de Gràcia, 118, pral., 1a. – Barcelona – 8.

retirada o devolució del projecte de la LOAPA. En aquest sentit, el balanç polític d'aquell any era sintetitzat, en un article a *l'Avui*, per Antoni Ribas (1981), amb aquestes paraules: «Ha estat un any, en l'ordre de construcció de l'autonomia, en la línia del mite de Sísif: pujar la pedra a la muntanya i tornar a baixar rodolant, i amunt i avall, ensurts i malsons, passos i realitzacions i por envers l'autonomia bastida en la democràcia.»

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, nou d'abril de 1982.

Srs.

Antònia Macià i Josep Tarradellas.

Ciutat.

Molt respectats i estimats amics,

Permetin-me que els desitgi, a tots dos, a la Montserrat i a la resta de la família, una bona Setmana Santa i unes felices Pasqües. —Vulgui vetllar sempre (però prou que ho fa), Molt Honorable Senyor President, pel nostre xaró, mesell, envilit, covard, mesquí, dissortadíssim, neci, envejós, ignorant poble sense seny, ple de culpes i defectes, però tanmateix el nostre únic legítim sobirà.¹ Que Déu —si existeix— i la Història —tal vegada una complexa abstracció— li ho tinguin en compte. Jo, que no sóc en absolut ningú, li dono les gràcies i a corre-cuita li demano de perdonar la meva gosadia. —No em contestin, per favor, que no cal. —Molts records a la Montserrat i a tothom. —Rebin les més respectuoses i cordials salutacions del seu invariable afm.

Salvador Espriu.

Passeig de Gràcia, 118, pral., 1a. – Barcelona – 8.

¹ Durant els mesos de març i abril de 1982, mentre continuava el judici pel cop d'Estat fallit del 23-F de 1981, el tema més discutit a la premsa continuava essent, a més de l'escala da terrorista a Euskadi, la polèmica LOAPA, que minimitzava el poder de la Generalitat i suposava una clara involució en el desplegament de l'Estatut.

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, onze de juny de mil nou-cents vuitanta-dos.

Molt Honorable Senyor
Josep Tarradellas.
Ciutat.

Molt respectat Senyor President i admirat i estimat amic,

Moltes gràcies per la vostra tan amable carta del dia set d'aquest mes i pel seu contingut. Moltes gràcies, també, pels quatre volums que hi esmenteu, que m'heu tramès i que he llegits.¹ — La "Guia" és molt útil, i en ella el monjo Oliver subratlla la gran personalitat d'Arnau Bargués, tan patent a la Casa de la Ciutat barcelonina, i la del seu ajudant francès Francesc Salau.² Les fotos em mostren la satisfactòria restauració-acabament del Palau del rei Martí, mai no habitat pel monarca, i la instal·lació de les quatre sales del Museu, amb el pati. M'agraden les reproduccions dels tres quadres de Fortuny, del malaguanyat triestí-català Battistuzzi i de Martí Alsina.³

Modèlic, l'estudi del senyor Joan Bassegoda i Nonell sobre el cimbori de Poblet, que queda relacionat amb tants d'altres i amb campanars il-

¹ Espriu agraeix la remesa dels llibres editats per les Publicacions de l'Abadia de Poblet el 1982: *Guia del Museo de Poblet*, de Jesús M. Oliver; *L'Arxiu President Tarradellas, a Poblet*, d'Alexandre Masoliver, traduït per Jordi Sánchez; *El cimbori de Poblet*, de Joan Bassegoda i Nonell; *Poblet, escola de servei. Sermons capitulars*, de Maur Esteva; aquests tres darrers eren els primers volums —corresponents als números 1, 2 i 3, respectivament— de la col·lecció «Quaderns d'Art, Història i Vida de Poblet».

² En efecte, Jesús M. Oliver (1982: 6–7) explica en la seva guia que les obres del palau de Poblet, que començà a edificar el rei Martí l'Humà el 1397, van ser encarregades al mestre Arnau Bargués, del qual és també la façana de l'antiga Casa de la Ciutat de Barcelona. Bargués va disposar de l'ajuda de l'artista, escultor picapedrer, Francesc Salau, d'origen francès.

³ Il·lustrada amb vistes del palau, de les sales del museu i d'alguns dels seus tresors artístics, la guia del monjo Oliver inclou, tal com indica minuciosament Espriu, les reproduccions dels quadres vuitcentistes *Poblet destruït*, de Marià Fortuny, *Ruïnes de l'antiga hostatgeria*, d'Aquil·les Battistuzzi, i *Vista general de Poblet*, de Ramon Martí Alsina.

lustres, començant pel de Sant Marc de Venècia.⁴ — Quant a l'abat Dom Maur Esteva, coneix la vida religiosa-monacal, el castellà i el català: molt piadós, intel·ligent i hàbil el “Rèquiem i al·leluia per la mort de Josep Pla” i molt delicades les paraules sobre Pau VI i sobre Joan Pau I, amb l'oportuna evocació, respecte al segon, del també fugacíssim papa Marcel, immortalitzat per Palestrina.⁵

Sempre és poc el que es digui de vós, però el senyor Masoliver, dintre aquesta poquedat, Déu n'hi do.⁶ — El vostre Arxiu, amb les importants

⁴ A més d'analitzar-ne l'estil, l'arquitectura, l'evolució i les obres de restauració, Bassegoda (1982: 6–7) compara el cimbori de Poblet, una de les peces més destacades del conjunt monumental del monestir, amb tot un ventall de construccions similars, com ara la que esmenta Espriu: el campanar de l'església de Sant Marc de Venècia.

⁵ Recopilació dels sermons pronunciats davant de la comunitat pobletana a la Sala Capitular del Monestir i d'altres parlaments ocasionals des del 1970, Espriu destaca de *Poblet, escola de servei el Rèquiem i al·leluia per la mort de Josep Pla* (ESTEVA 1982: 69–75), el text de l'homilia pronunciada el 24 d'abril de 1981, a l'església de Sant Martí de Palafrugell, en què l'abat Maur Esteva no s'estava d'afirmar: «La seva vida, la coneix tothom que la vol conèixer a través dels seus escrits, però tenim el perill de fer un judici errat, perquè els milers de pàgines ens ofereixen molts aspectes que es contradiuen. El judici sobre les seves vivències i sobre les seves idees, cal deixar-lo a Aquell que coneix l'íntim dels nostres cors» (p. 71); i, en contrapartida, exposava els «deures» que calia contraure envers l'escriptor finat: «a) *Uns deures de caritat* que ens empenyen a reconèixer el bé que d'alguna manera o altra ell ha fet, que és molt i amagat, més que no pas perdre el temps en comentaris estèrils sobre els seus defectes —més vistos en ell perquè era tan conegut—, els seus errors i, sobretot les coses que no ha fet o ha deixat d'escriure... o bé que ha escrit i no hauria d'haver escrit en una època determinada. L'obra d'un artista, l'hem de valorar prescindint de la seva ideologia política i social, penso. Caritat que ens empeny a apreciar tot el que ell ha fet per nosaltres i concretament per la nostra cultura. Caritat que es concreta principalment en el sufragi cristià. / b) *Deures de reconeixement* per tots els béns rebuts d'ell, cosa que no tots, i sempre, hem sabut fer. *Dons* que han contribuït i contribuiran a formar la nostra intel·ligència i el nostre coneixement de la llengua i la cultura catalanes, sense que ell s'hagi endut el nostre homenatge, que d'altra banda no necessita, perquè la seva obra —monument a la nostra llengua— depassa fugisseres lloances i s'aguanta sòlidament sense cap recolzament, que hauria d'ésser de proporcions molt grans perquè es veiés. En tot cas, l'homenatge —obligat— dels catalans serà que, en el futur, mirarem el Mas Pla com els anglesos veuen Stratford-on-Avon o els alemanys la Goethehaus, i els qui rebien el premi de les lletres catalanes hauran après d'escriure el català llegint l'Obra Completa de Josep Pla» (p. 74). Així mateix, Espriu remarca els textos «En la defunció del papa Pau VI», homilia en la celebració de l'Eucaristia el dia de la seva mort, el 6 d'agost de 1978, i *A l'Il·lustríssim senyor papa Joan Pau I*, homilia de la missa exequial d'aquest *Summe Pontifex* tan efímer, el 30 de setembre de 1978 (ESTEVA 1982: 65–69). Com subratlla Espriu, l'abat Maur compara la mort de Joan Pau I, successor de Pau VI, amb el pontificat del papa Marcel II, que durà vint dies de la primavera de 1555 i que fou immortalitzat en la missa que li dedica Pier Luigi da Palestrina.

⁶ El llibret *L'arxiu President Tarradellas, a Poblet* s'estructura en tres parts: en la primera, s'hi fa una breu semblança de la trajectòria política de Tarradellas; en la segona, s'hi expli-

biblioteca i hemeroteca complementàries, és on ha de ser, i veig tot ple-gat resolt en —o dintre— una instal·lació adequada: us en felicito, i tots ens n'hem de felicitar. — Els lectors es trobaran còmodes a la idònia “sala”.⁷ — Participo de la vostra illusió. És magnífic que hàgiu col·laborat i que col·laboreu d'una manera tan decisiva al ressorgiment de Poblet.⁸

La meua salut, mediocre, com sempre. Escric —faig el que puc. — Ahir em varen oferir cortesíssimament la “Gran Cruz de Alfonso X el Sabio”, a lliurar ara, el dia de l'onomàstica reial i cortesíssimament la vaig refusar.⁹ Però “l'ambaixador” em va haver de sentir i no li va quedar altre remei que donar-me, no la creu, però sí la raó.

Bon estiu. Molts records a la vostra senyora i a tothom. Petons a la Montserrat. — Amb una forta abraçada, maneü sempre el vostre agrait i devot afm.

Salvador Espriu.

ca el conjunt i la restauració de les Torres de les Armes i de Sant Esteve on és instal·lat l'arxiu, i en la darrera, s'hi descriu el valuós patrimoni documental que conté.

⁷ Espriu es fixà en la fotografia de la p. 60 del llibre de Masoliver (1982) que oferia una vista de la «Sala de lectura per als estudiosos».

⁸ El president Tarradellas contribuí amb un ajut públic a la restauració del cimbori del monestir i cedí el seu arxiu personal, primer en dipòsit i, un cop fos mort, en donació a la comunitat de Poblet (MASOLIVER 1982: 11–15).

⁹ Espriu no va acceptar la Gran Cruz del Orden Civil de Alfonso X el Sabio, una condecoració honorífica espanyola regulada per Reial Decret que li va ser atorgada l'estiu de 1982. Segons Batista (1985: 61): «Tenia molt clar el metallenguatge simbòlic que comportava tot el que feia amb transcendència exterior i no veia clar ser condecorat per Madrid. Primer per telèfon i després personalment —un alt càrrec es desplaçà a Barcelona—, el poeta va fer entendre que estava agraïdíssim però que declinava l'honor. Remarcava que ho va fer amb molta cordialitat i educació.»

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, divuit de juny de mil nou-cents vuitanta-dos.

Molt Honorable Senyor
Josep Tarradellas.
Ciutat.

Molt respectat i estimat amic,

Com que sóc una estranya mena de “malalt professional honorari”, em faig un perfecte càrrec del que són els bàtecs de la salut. Ara, doncs, l’acompanyo molt de debò en aquest seu tràngol, amb l’absoluta seguretat que el seu potent vaixell arribarà de seguida a bon port.¹ En la tempesta i després, el que li cal és repòs, pau, tranquil·litat. Veig que ja en va gaudint, amb les visites que rep. No hi afegiré la meua, per allò de “totes les masses piquen”. Tanmateix, prou saben, la seva senyora i vostè, que poden disposar sempre del seu devot afm.

Salvador Espriu.

Passeig de Gràcia, 118, pral., 1a. – Barcelona – 8.

¹ L’expresident Tarradellas va ser sotmès, el 16 de juny de 1982, a la clínica Sant Josep de Barcelona, a una intervenció vessical i prostàtica, a cura dels doctors Josep M. Gil-Vernet i Josep Maria Ferrer Solervicens, de resultes de la qual hagué de fer una llarga estada hospitalària. D’altra banda, sobre l’experiència d’Espriu com a «malalt professional honorari», vegeu BATISTA 1985: 64–67.

[JOSEP TARRADELLAS]

Barcelona, 22 de juliol de 1982

Sr. Salvador Espriu
Passeig de Gràcia, 118, pral. 1a
Barcelona

Benvolgut amic,

Durant la meua recent intervenció, no m'han faltat les vostres paraules d'amable consol i, avui, encara convalescent i a punt d'anar-me'n un parell de setmanes al Montseny a reposar, us vull fer arribar el meu agraïment per totes les vostres atencions.¹

Malgrat que conec i respecto el vostre afany de tranquil·litat, voldria que sapiguéssiu com m'agradaria de veure-us per parlar una mica de tot "à battons rompus", que diuen els nostres veïns. Ho deixo a les vostres mans.

Rebeu de part de la Montserrat, l'Antònia i meua els nostres sentiments d'estima de sempre i afectuoses salutacions i una forta abraçada,

Vostre,

Josep Tarradellas

¹ El 12 de juliol de 1982, Tarradellas abandonà la clínica Sant Josep i passà uns dies al seu domicili particular de Barcelona. Després de recuperar-se unes setmanes a la finca d'El Vilar, a la Costa del Montseny, propietat de la Diputació de Barcelona, hagué de tonar a ingressar, del 15 al 26 d'agost, a la clínica Sant Josep, a causa d'un procés de bronquitis aguda.

[SALVADOR ESPRIU] = Passeig de Gràcia, 118, pral., 1a. – B. – 8.

Barcelona, trenta de juliol de mil nou-cents vuitanta-dos.

Molt Honorable Senyor
 Josep Tarradellas.
 Ciutat.

Molt respectat, admirat i estimat amic,

Celebro moltíssim el vostre restabliment i que no hàgiu pogut tenir ni la més lleu queixa —ans al contrari— de la nostra organització sanitària, que, segons la meva minuciosa informació, demanada de dia en dia amb un extrem interès, us va assistir amb la diligent i afinada cura que vós ens mereixeu d'una manera particular, però que és norma del nostre servei, que ens obliguem sempre a posar amb una rigorosa atenció, en utilitat de tots els nostres assegurats.¹ — Desitjo que la vostra convalescència al Montseny transcorri en absolut tranquil·la i beneficiosa i que vós i els vostres acabeu bé aquesta estació estiuenca, fins ara duríssima. — Per la

¹ Com és sabut, Espriu va treballar des del 1960 i fins a la jubilació a la mútua mèdica Assistència Sanitària Col·legial, fundada pel seu germà, el doctor Josep Espriu, on assumí «unes vagues funcions d'assessorament jurídic» (ESPRIU I MALAGELADA 1996: 63). Si bé legalment figurava com una societat anònima, Espriu aclarí que aquesta mútua era «una associació de bien comú, no un negoci» i que hi estava molt vinculat «en espíritu» (ESPRIU 1995b: 132). D'altra banda, a l'AMTM de Poblet es conserven una vintena de cartes i telegrames intercanviats entre el Dr. Josep Espriu i el president Tarradellas des del 26 de novembre de 1977 fins al 25 de maig de 1987. A més dels temes estrictament professionals (el germà del poeta presidia la institució mèdica Assistència Sanitària Col·legial, estructurada en forma cooperativista), hi ha diverses epístoles de la dècada dels vuitanta en què el doctor Espriu comunicava al seu corresponsal l'estat de salut delicat del germà o el mateix president Tarradellas expressava l'agraïment per les atencions dispensades per l'Assistència Sanitària Col·legial arran de les recaigudes de salut, o bé de la mort de la seva filla Montserrat: «Abans d'anar-me'n al Montseny a reposar per tal d'acabar-me de refer del tot, us vull manifestar el meu profund agraïment pel bon tracte que he rebut d'Assistència Sanitària durant el meu internament a la clínica Sant Josep. / Permeteu-me, doncs, que elogïi la vostra organització per l'eficàcia amb què ha resolt tots els problemes i per la discreció absoluta amb què tot s'ha portat a terme», li escrivia en una carta del 22 de juliol de 1982, i «Ja sabeu del meu profund agraïment per les atencions que a tothora vaig rebre d'Assistència Sanitària durant el període d'internament a la Clínica Sant Josep de la meua filla Montserrat», li feia saber el 9 d'agost de 1984.

meva banda, també espero que en alguna ocasió tal vegada ens serà possible de mantenir una conversa, però no “à bâtons rompus”, almenys no en l'accepció més acadèmica del modisme, com vós sabeu una mica divergent de la usual. Sense un encarcarat ordre o formalismes sí, però no “à diverses reprises”.

Les més cordials salutacions a la vostra senyora, a l'estimada Montserrat i a la resta de la vostra distingida família. I rebeu vós, senyor President, una forta abraçada del vostre devot afm.

Salvador Espriu.

[ARXIU
 Montserrat Tarradellas i Macià
 MONESTIR DE POBLET
 (Tarragona)]

Barcelona, 28 d'abril de 1983

Sr. Salvador Espriu Castelló
 Passeig de Gràcia, 118, pral. 1a.
 Barcelona.

Benvolgut amic,

Em plau adjuntar-vos el volum cinquè dels Quaderns d'Art, Història i Vida de Poblet, que es refereix a *Els reis catalans enterrats a Poblet* i ha estat escrit per l'historiador Jaume Sobrequés.¹

Sapigueu que el volum quart, *La vida privada de la comunitat de Poblet a l'Edat Mitjana* del monjo Agustí Altisent, us serà enviat segurament el proper mes.²

Aprofito aquesta avinentesa per a saludar-vos ben afectuosament.
 Us abraça,

[Signatura de Josep Tarradellas]

Josep Tarradellas
 President del Patronat

¹ Dedicada als sobirans catalanoaragonesos que van voler que les seves despulles romanguessin al monestir de Poblet (Alfons el Cast, Jaume I, Pere el Cerimoniós, Joan I, Martí I, Ferran I, Alfons el Magnànim i Joan II), *Els reis catalans enterrats a Poblet* (1983), de Jaume Sobrequés i Callicó, es publicà com a número 5 de l'esmentada col·lecció «Quaderns d'Art, Història i Vida de Poblet».

² Certament, *La vida privada de la comunitat de Poblet a l'Edat Mitjana*, d'Agustí Altisent i Altisent, era el títol que estava anunciat en la contracoberta dels llibres de la col·lecció «Quaderns d'Art, Història i Vida de Poblet» de les Publicacions de l'Abadia de Poblet. Malgrat això, tot i conservar la numeració dins de la sèrie, el volumet, amb el títol definitiu de *La vida privada de la comunitat de Poblet a l'Edat mitjana i moderna*, no es publicà fins al 1999 i anà signat per Gener Gonzalvo i Bou, sense que, en el llibre, s'expliqués res ni de l'ajornament ni del canvi d'autoria.

[JOSEP TARRADELLAS]

9 de juliol de 1983

Senyor

Salvador Espriu
Barcelona

Estimat amic,

És possible que llegiu amb retard aquesta carta, però, malgrat això, sapigueu que desitgem que, en el dia del vostre aniversari i sempre, tingueu tota mena de benaurances.¹ Al mateix temps, voldríem que, en tot moment, tinguéssiu bona salut, doncs us permetrà continuar la vostra valuosa tasca que mai no agraïrem prou i que molt us honora, com també a Catalunya!

Amb la nostra fidel admiració i estima, rebeu els nostres millors sentiments d'amistat i ben afectuoses salutacions de tots nosaltres.

Ben cordialment us abraça,

Josep Tarradellas

¹ Nascut el 10 de juliol de 1913, Espriu feia aleshores els setanta anys.

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, disset de juliol de mil nou-cents vuitanta-tres.

Molt Honorable Senyor
 Josep Tarradellas.
 Ciutat.

Molt respectat, admirat i estimat amic,

Us agraeixo molt sincerament i profundíssimament, més enllà de les paraules, la vostra tan amable i generosa carta del dia nou d'aquest mes (llegida avui, perquè m'he "amagat" al camp —amb no gaire fortuna—, des del dia primer del corrent, per fugir del traüt de l'aniversari, i acabo de tornar a Barcelona) i tot el que m'hi dieu. M'ha emocionat molt, a més, que fos manuscrita, la qual cosa representa una grossa fatiga i un enuig per a una persona ja una mica gran com sou vós i, alhora, una delicada, fina, alta consideració que jo no mereixo de cap manera: gràcies, moltes gràcies per tot plegat.

Em preocupa moltíssim el país i, des de la meva modèstia, comparteixo els vostres punts de vista, tan lúcids: un govern d'unió, seny, magnanimitat i un llarguíssim etcètera, però em temo que no us en faran prou cas.¹ "L'home és dolent, si la necessitat no l'obliga a ser bo." Terrible dita! — Quant als socialistes, si també guanyen a les Comunitats Autònomes (un truc i un engany onerosíssim, excepte al Principat, a Euskadi i, a mitges, a Galícia), tindran tant i tal poder, tan excessiu, que és perillós, perillósíssim, fins per a ells mateixos.² La gent honesta ha de desitjar, però, que ho encertin al màxim: Espanya no suportaria un fracàs.

¹ Públicament, en l'entrevista que li féu Xavier Bru de Sala el 1983, Espriu advocà per recuperar el sentit de la unitat de les forces polítiques catalanes respecte a les qüestions fonamentals, tot recordant que, «sota la presidència del senyor Tarradellas, hi va haver un Govern d'unitat, i després ja no n'hi ha hagut més» (ESPRIU 1995b: 216). Com indicà Josep M. Bricall (2003: 134), Tarradellas reiterà la necessitat d'un govern d'unitat «com a únic mètode per avançar» en el missatge que féu en l'acte de constitució del Parlament acabat d'escollir, la primavera de 1980, que posava fi al seu mandat presidencial.

² La seva opinió sobre el PSOE, l'expressà també en l'entrevista concedida a Bru de Sala el 1983 en què no amagà les seves reticències a les «promeses» socialistes: «L'Estat espanyol està ara governat a través de la legitimació de deu milions de vots, governat pels socialis-

Assumpte Poblet: us en dec una explicació. Vaig refusar categòricament però cortesament (tinc un testimoni d'excepció: l'octogenari Dr. Francesc Broggi i Guerra) cap —o tota— col·laboració literària sobre el gran Monestir, per manca absoluta de temps i, sobretot, per respecte a vós, a Dom Maur Esteva (no tinc ni el més mínim motiu per no creure que la poca veu que sentia al telèfon “no” fos la seva), pel país i per mi mateix: les raons són òbvies i, en conseqüència, us les estalvio.³ Si l'anomenat té el subtil talent de visitar-me, m'honorarà i serà tothora ben re-

tes —Felipe González, Alfonso Guerra, Ernest Lluch i Narcís Serra i altres senyors—, que han promès vuit-cents mil llocs de treball —potser hauríem de lligar el que diré amb el que deia fa un moment del *Príncep* de Maquiavel—, vuit-cents mil llocs de treball promesos, i sembla, en canvi, que només es parla d'augmentar l'atur, i en xifres altes: cinquanta mil per un cantó, setanta mil per un altre, etc. / A les dictadures hi ha poc atur, perquè les dictadures solen fer moltes obres públiques que donen feina a molta gent. És la imatge clàssica de la dictadura fent carreteres. En relació amb aquest punt, em sembla que el govern socialista, quan parla de donar feina, a través d'empreses de l'Estat, a cent mil persones, potser no fa altra cosa que seguir, amb la millor intenció del món, el sistema de les dictadures. Però d'una manera o una altra algú haurà de pagar aquestes despeses, tard o d'hora aquest tema haurà de sortir.» En virtut de la concepció pendular del món i de la política, Espriu advertia del perill que, «d'aquí a tres, o d'aquí a ics anys, el senyor Fraga Iribarne, o qui hi hagi aleshores, no socialista, passi a governar. Aleshores Espanya aniria d'una banda a l'altra d'aquest art polític “bipolar”» (ESPRIU 1995b: 212–213). Era també una posició crítica que el distanciava de les bones relacions que, en la seva batalla política particular, Tarradellas va mantenir, a partir de 1982, amb el president Felipe González (CONTE 2011: 240–243 i 248). Respecte al sistema autonòmic a què al·ludia Espriu, és conegut que Tarradellas, en les negociacions sobre el restabliment de la Generalitat de Catalunya el 1977, va haver d'acceptar, a més de la monarquia, la generalització de les autonomies, més enllà de la catalana, la basca i la gallega, i que, passat el 23-F, va rectificar cada vegada amb més claredat: «Las autonomías hay que hacerlas con rigor y serenidad [...]. Mis primeras discusiones con Suárez trataron de hacerle ver las peculiaridades para cada pueblo o región. Tras estas discusiones, llegamos a un acuerdo que no se ha podido cumplir, tendiéndose cada vez más a unificar el proceso autonómico, y esto es la muerte de las autonomías», afirmà en una conferència l'estiu de 1981; «diecisiete autonomías, diecisiete parlamentos, diecisiete policías... Esto es jauja, eso no puede funcionar muy bien», declarà en una entrevista el 1984 (CONTE 2011: 296).

³ L'abat de Poblet va trucar a Espriu per «demandar-li unes ratlles», però aquest s'hi va negar en rodó, oimés encara mentre s'hi hostatgés en Pla (cf. la nota 5 de la c. 6), «tot i que Josep Tarradellas, a qui respectava profundament —com respectava Jordi Pujol, “el doctor Pujol”, que deia—, li havia pregat que ho fes, atesos els vincles de Tarradellas amb el monestir, on es guarden els seus arxius. [...] En penjar el telèfon, digué: “La gent es pensa que jo de seguida ho tinc fet, i vostè sap que em penso cada paraula i que vaig molt a poc a poc, perdo molt de temps i no faig el realment important, que és dedicar-me a la meua obra» (BATISTA 1985: 47). Curiosament, l'abat Maur Esteva havia convidat també a Josep Pla a escriure sobre algun tema relacionat amb el monestir de Poblet per publicar-ho a «Quaderns d'Art, Història i Vida de Poblet» (MASOLIVER 1982: 7).

but. — Tanmateix, jo no aniré mai al gloriós cenobi: senzillament, no puc. En Pla, sí. Jo, un microbi, no.

I no us vull fatigar més. Molts records a l'admirable Sra. Tarradellas, a l'estimada Montserrat, a familiars i amics. — Bon estiu. — Per a vós, si m'ho permeteu, la més cordial abraçada del vostre agraït i devot afm.

Salvador Espriu.

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, trenta de desembre de mil nou-cents vuitanta-tres.

Molt Honorable Senyor
Josep Tarradellas.
Ciutat.

Molt respectat, admirat i estimat amic,

Moltes gràcies per les seves tan amables paraules. Jo també els desitjo, a la seva senyora, a vostè, als seus fills i a la resta de la família, però d'una manera molt especial a l'estimada Montserrat, un bon any 1984.

Quant al país, em penso que val més que calli.¹ Per tant, vulgui acceptar, molt honorable senyor i respectat amic, els millors records i una forta abraçada del seu devot i invariable afm.

Salvador Espriu.

Passeig de Gràcia, 118, pral., 1a. – Barcelona – 8.

¹ Val a dir que, també en l'entrevista que li va fer Bru de Sala el 1983, Espriu tornà a expressar-se en termes respectuosos envers el govern de Jordi Pujol, en contrast amb els atacs sistemàtics que li dedicà Tarradellas: «el president Pujol i el conseller senyor Max Cahner són dues persones de catalanitat i de bona fe provada, que han exercit i exerceixen molt honestament els seus respectius càrrecs, tan bé com han pogut o tan bé com han sabut. He de recordar també que, evidentment, hi ha un “desgast” de govern, tots els governs en tenen, i que no són prou honestes, potser, les veus que els són contràries i posen en dubte això que acabo de dir, del qual criteri estic convençut. / Si han estat més o menys afortunats, jo no ho acabo de saber. Crec sincerament que han fet tot el que han pogut, tot el que han sabut. Si no n'han sabut més o no han pogut més, ens ho aclarirà la història. Però ara, mentre encara estan actuant, ja se'ls censura, se'ls rebenta, se'ls tira a bala rasa, i jo crec que això no és gaire noble, no és jugar gaire net. Els hem de deixar acabar de fer. El judici sempre s'ha de formular acceptant una certa perspectiva de futur i ha de tenir en compte que el “partidisme” enfosqueix, fins i tot de bona fe, les consciències i, per tant, els jutjaments» (ESPRIU 1995b: 216).

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, sis d'abril de mil nou-cents vuitanta-quatre.

Srs. Antònia Macià i Josep Tarradellas
Ciutat

Molt estimats i respectats amics,

El retard de l'expressió del meu condol ha estat motivat per la meua pèssima salut, que vostès no ignoren.¹ I també per la clara consciència del nul valor d'acompanyament de les paraules, de les meves paraules. Què els he de dir? Sols espero que retrobaran per sempre més la seva filla, ja en la plenitud de la pau i de la llum.

Vulguin acceptar el modest però molt sentit i sincer poema que els envio. I alhora, amb la més cordial abraçada, tota la meua pena i la meua comprensió.

Salvador Espriu.

Passeig de Gràcia, 118, pral., 1a. – Barcelona – 8.

Montserrat Tarradellas i Macià²

Ambaixadora
de mons inconneguts,
més enllà de la saviesa humana,
va ser molt estimada.

¹ A diferència de les altres lletres d'Espriu, que són originals manuscrits, aquesta és una còpia mecanoscrita. Segons ens informa Montserrat Catalán, el poeta va dictar-la a la seva neboda Isabel Bonet, a causa de la malaltia que el tenia abatut. Com que Bonet era la cap de la secretaria personal del president Tarradellas, va poder-l'hi lliurar en mà.

² Espriu expressava el condol al matrimoni Tarradellas Macià per la mort de la seva filla Montserrat, el 19 de març de 1984.

³ El poema dedicat a la filla de Josep Tarradellas i Antonieta Macià clou el recull *Per a la bona gent* (1984), un «testament poètic» d'Espriu, en paraules de Maria Àngels Anglada

I nosaltres, els pares,
amb el més greu dolor
entenem i comprenem
la singular lliçó de la nostra filla,
d'aquesta única filla
que vàrem sempre vetllar i emparar:
la severa, alta lliçó d'una innocència
i una bondat perfectes.

Salvador Espriu.

(1985: 5), i duu per títol el ben eloqüent *En la mort de Montserrat Tarradellas i Macià* (ESPRIU 1987: 282). El mateix Tarradellas recordava, en l'evocació que féu per a *Memòria de Salvador Espriu* (1988), que l'amistat entre la seva filla Montserrat i el poeta es gestà en la primera trobada del 1976 a Canet de Rosselló: «Després de dinar passejàrem arran de mar embolcallats pel sol ponent. Aleshores es produí el naixement d'uns llaços d'amistat i de vertader afecte entre la meua filla Montserrat i el solitari poeta. / Per a Montserrat, Salvador Espriu passà a ser "el seu poeta". Tenia un llibre seu dedicat entre els seus tresors més estimats i ell corresponia a aquest afecte amb paraules especialment dedicades a ella en totes les cartes i targetes que a partir d'aquell moment anàrem intercanviant. / Finalment, quan la meua filla, després d'una llarga malaltia seguida dia a dia per Salvador Espriu, ens deixà, rebérem juntament amb el seu condol la poesia que li havia dedicat. Realment crec que, a més de ser per a nosaltres un consol inestimable, és una de les seves millors poesies perquè denota com cap altra l'extrema sensibilitat del poeta envers el sofriment dels altres» (TARRADELLAS 1988: 186).

[JOSEP TARRADELLAS]

Barcelona, 7 de desembre de 1984

Sr. Salvador Espriu
Passeig de Gràcia, 118
Barcelona.

Estimat amic,

Malgrat que tinc un deute pendent amb vós, perquè no sé com agrair-lo de l'emoció que encara avui sento,¹ goso adreçar-me a vós per manifestar-vos, com ja devien fer els vostres familiars, el greu que em sapigué no poder assistir ahir al vespre a l'acte del vostre ingrés com a membre de l'Acadèmia de Bones Lletres.²

Us demano que em vulgueu excusar del primer i també de no haver-vos acompanyat ahir, com era el meu desig, però els anys em comencen a pesar i moltes vegades no puc fer tot el que voldria.

Estar al vostre costat hauria estat per a mi un honor i una íntima satisfacció poder-vos dir una vegada més la meva profunda admiració i l'estima que sento per tot el que heu fet i representeu per a Catalunya.

És clar que amb el que acabo de manifestar-vos no us dic res de nou, car ja us vaig expressar aquests meus sentiments fa anys, durant la mai oblidada, interessant i per a mi emotiva conversa durant la nostra trobada al Rosselló.³

Avui, en dir-vos-ho de nou, em plau constatar que la vostra obra té, cada dia que passa, més ressonància en la vida de Catalunya i espero que serà sempre així.

Penseu, doncs, com em va doldre ahir no poder-vos dir de nou personalment que us desitjo tota mena de benaurances per tal que pugueu continuar la vostra obra, que tant em va acompanyar en les hores tristes de l'exili, donant-me fe i coratge en el compliment dels meus deures.

¹ Es refereix al poema que Espriu dedicà a la seva filla Montserrat (cf. la c. 36).

² Tarradellas felicita a Espriu arran del seu ingrés a l'Acadèmia de les Bones Lletres, el 6 de desembre de 1984, el darrer acte públic del poeta.

³ Tal com hem apuntat en la presentació, Tarradellas evoca la trobada que va tenir amb Espriu «un dia de tardor del 1976, a la platja de Canet, al Rosselló» (TARRADELLAS 1988: 185).

Us desitjo, per tant, molts anys de vida i sapigheu que, tant la meva esposa com jo mateix, us estimem i admirem profundament tot el que heu fet per tots nosaltres.

Aprofito aquesta avinentesa per a saludar-vos amb l'afecte de sempre.

Us abraça el vostre amic,

[Signatura de Josep Tarradellas]

Josep Tarradellas

ALTRES DOCUMENTS

1. *Carta de Salvador Espriu a Maria-Lluïsa Espriu sobre Raimon (29 d'agost de 1963)*: Espriu va escriure a la seva germana Maria Lluïsa el 29 d'agost de 1963, dos dies després de rebre la visita de Raimon a casa seva, una carta —signada jocosament amb un pseudònim—, en què no amagava la magnífica impressió que li causà el jove cantant valencià i l'admiració que li tenia. Contrastant amb la percepció d'Espriu, s'escau de recordar el testimoni de Raimon sobre aquesta primera visita que féu al poeta i que ence-tà una col·laboració fructífera entre tots dos:

Vaig entrar a la casa on vivia abans, que ara és l'ENHER, a les vuit del vespre, aproximadament; ell no sopava i jo no vaig sopar, i vam estar fins a les tres o les quatre del matí xerrant de poesia, sobretot. Vam coincidir en molts judicis sobre Eliot, Pound, Cernuda, Guillén... També vam parlar del país, del País Valencià, de la situació, de nosaltres. Jo em vaig beure una ampolla de conyac i ell no va beure res. Em vaig fumar vora dos paquets de tabac i ell només un o dos cigarrets. Li vaig cantar la «Cançó del capvespre», que era la que havia acabat de musicar. Aquest va ser el meu primer contacte amb Salvador Espriu. També li vaig dir que tenia la intenció de musicar tot el cicle de les «Cançons de la roda del temps», que no sabia si hi arribaria però que ho intentava. (BATISTA 1985: 81–82)¹

2. *Recurs de súplica adreçat al Ministre de la Governació de Madrid (14 d'abril de 1966)*: es tracta d'una còpia del «recurs de súplica» que el poeta va adreçar al Ministre de la Governació, el 14 d'abril de 1966, perquè li fos condonada la sanció imposada per haver participat en «la caputxinada» del març de 1966.² Era un dels pocs actes públics en què Espriu s'havia significat a

¹ Espriu reiterà la seva admiració i estima per Raimon i en la intervistua que li féu Antoni Batista (1985: 44). Recordem, d'altra banda, que el cantautor de Xàtiva li dedicà el poema *La mar respira calma*, publicat en el volum *Memòria de Salvador Espriu* (1988).

² La detenció d'Espriu s'afegia al precedent d'haver signat, la tardor de 1962, el document de protesta contra les tortures infligides als miners d'Astúries detinguts el maig d'aquell any i contra els maltractaments que van patir les seves famílies. Espriu va haver de desplaçar-se a Madrid a fi de testificar davant del jutge i reconèixer la seva signatura (val a dir que no en va ser exculpat fins a la Llei 46/1977, del 15 d'octubre, dita «de amnistia»). De tota manera, la policia començà a vigilar Espriu almenys des del 1961, segons la fitxa policíaca d'antecedents politicosocials (BATISTA 1985: 113–115). Com altres escriptors catalans, Espriu s'adherí, sense fer-ne escarafalls, a alguns dels documents més compromesos contra la política repressiva del règim franquista: *Contra la censura* (1960), *Carta de 168 intel·lectuals catalans al rector de la Universitat de Barcelona* (1965), *Missatge dels intel·lectuals de*

consciència: els altres foren el festival de poesia al Price, el 1970, i el recital de Raimon al Palau dels Esports, el 1975 (BATISTA 1985: 61). Com és sabut, Espriu era un dels noms destacats de la trentena de convidats —Jordi Rubió i Balaguer, Joan Oliver, Antoni Tàpies, entre d'altres— que participà en l'assemblea constituent del Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona, que tingué lloc al convent dels caputxins de Sarrià el 9 de març de 1966 (CREXELL 1987: 15). Amb Jordi Rubió, Joan Oliver, Manuel Sacristán, Agustín García Calvo i els membres de la junta de delegats dels estudiants, Espriu presidí l'assemblea i també formà part de la comissió de notables que intentà parlamentar amb la policia que encerclà l'edifici dels caputxins de Sarrià, atès que no podia accedir-hi sense el permís corresponent, en virtut del Concordat amb la Santa Seu. Obligat a acollir-se al dret d'asil del convent davant del setge policial, Espriu fou acomodat a la cella del frare Jem Cabanes per fer-li més confortable l'estada, tenint en compte el seu delicat estat de salut. Quan la policia va irrompre dins del convent, sense cap mena de manament judicial ni autorització episcopal o civil, el dia 11 de març, s'endugué Espriu, malalt, embolicat amb una manta cap a Prefectura, on a la tarda va ser alliberat per motius de salut, juntament amb Jordi Rubió, en aquest cas per raons d'edat.³

A pesar de l'impecable «recurs de súplica» que allegava punt per punt totes les acusacions i fins es permetia amonestacions a les autoritats com-

Barcelona al Sindicat Democràtic dels Estudiants (1968), *Carta oberta a dom Cassià M. Just, abat de Montserrat* (1968) i *1.500 intel·lectuals denuncien les tortures* (1968) (BATISTA 1985: 105–112).

³ «Salvador Espriu, amb l'abrigall d'una manta, fou dels darrers a pujar al cotxe cellular per anar, com tots els altres, als calabossos de la comissaria de la Via Laietana. Hi estigué poc temps, però. Martí de Riquer havia fet avinent a les autoritats la ignomínia que suposava per al país aquella situació escandalosa i, aquesta vegada, el detonant funcionà en part. «Que saquen al poeta y al viejo», ordenà el governador civil. Aquella nit, Salvador Espriu i Jordi Rubió i Balaguer pogueren dormir a casa» (BOTAM 1988: 59). En una targeta datada el 15 de març de 1966, Espriu agraià a Martí de Riquer la seva decisiva mediació per tal que les autoritats signessin les ordres de llibertat d'ell i de Rubió: «Moltes i moltes gràcies, estimat Martí, pel teu eficacíssim interès, i perdona'm les molèsties que sense voler t'he causat. Ja saps que, també per a mi, l'amistat compta molt més que les idees, en el supòsit que aquestes a vegades no coincideixin (les de qui amb les de qui?)» (GATELL & SOLER 2010b: 128–134). Tot seguit, el 17 de març, Espriu agraià també l'exquísida hospitalitat dels monjos en una carta adreçada a Salvador de les Borges, pare provincial dels caputxins del convent de Sarrià (BOTAM 1988: 62–63 i CREXELL 1987: 138). Recordem que el seu poema *Inici de càntic en el temple de Les cançons d'Ariadna* (ESPRIU 1985: 146) era dedicat implícitament a la capuxinada. Raimon el va interpretar a l'Olympia de París el 1966, indicant que es tractava «d'un hommage aux capucins du couvent de Sarrià» (CREXELL 1987: 223). Sobre la Caputxinada, vegeu també COLOMER 1978: 229–246 i COLOMINES 1999: 306–307.

petents, la sala quarta del Tribunal Suprem va imposar a Espriu la multa de cent mil pessetes per haver participat en la reunió del convent dels pares Caputxins de Sarrià i, doncs, va desestimar-ne les alegacions argüint els mateixos raonaments del Consell de Ministres, segons els quals «la sanción es ajustada a Derecho por haber cometido el sancionado una grave infracción contra la Ley de Orden Público» (MARTÍN 1971). La resolució esdevé una prova més, si en calia, de l'arbitrarietat en la interpretació de la legislació vigent amb què actuaven els aparells repressius del règim franquista.⁴ Al capdavall, amb el recurs d'alçada, Espriu feia efectiu allò que apunta el poema v de *Setmana Santa* (1971):

el lliure dret d'examinar
lleis, fonaments, límits, raons,
rengles d'enigmes sense fons
amb lúcid, fred, subtil rigor. (ESPRIU 1987: 133)⁵

3. *Dedicatòries de llibres*: Espriu va dedicar almenys tres llibres seus al president, entre els que figuren a la biblioteca Tarradellas del Monestir de Poblet (cf. la nota 3 de la c. 1). La primera dedicatòria, del 24 d'agost de 1967, és anotada en un exemplar de *Ronda de Mort a Sinera* (1966): hi manifestava, abans d'escriure-li la primera carta, la seva adhesió institucional i, amb tota la intenció, li copiava íntegrament el poema *Assaig de càntic en el temple d'El caminant i el mur* (1954). La segona, del 13 de desembre de 1973,

⁴ La resta d'intellectuals i professors convidats a la Caputxinada hagueren de fer front a una multa considerable i veieren també com el seus «recursos de súplica» eren desestimats sense gaires miraments. Espriu no fou el que va rebre més, del conjunt de trenta-tres afectats: Jordi Rubió i Antoni Tàpies van ser multats amb dues-centes mil pessetes i Joan Oliver, amb cent-cinquanta mil (CREXELL 1987: 122).

⁵ Anys a venir, relativitzaria l'episodi i també la seva implicació política: «A això que se'n diu la caputxinada m'ho vaig passar molt bé, perquè em vaig distreure molt, vaig tenir moltes coneixences, vaig fer moltes coneixences amb gent molt jove, la qual cosa sempre em plau. Aquest fet concret, però, no va tenir massa ressonància en la meua obra; ara, jo constantment era visitat per gent que em venia a portar tota mena de manifestos i cartes, i jo els firmava sense llegir-los, com l'hauria firmat, si me l'haguessin duta, la meua sentència de mort [...]. / A les coses que s'han fet subterràniament, no hi he pres mai part. De tota l'acció clandestina, jo n'he quedat marginat. No és que m'hagin marginat. S'ha cregut, i ho agraeixo, que no era un home polític, sinó un literat que ha estat al servei del país. He tingut converses. He firmat tots els papers, moltes vegades sense llegir-los. Hi ha hagut una pila d'activitats estrictament polítiques de les quals no sé res. Sóc un home solitari. Sóc un home aïllat. Per raons de salut i també per temperament. He estat des del primer moment al costat de les reivindicacions de Catalunya. Sobretot la llengua; la meua preocupació fonamental ha estat la salvació de la llengua» (BATISTA 1985: 23).

era per al primer volum de la segona edició de *Poesia* (1973): també hi homenatjava, en uns termes molt similars a l'anterior, el president a l'exili (vegeu la c. 12). Molt més extensa, la darrera dedicatòria, del 15 de maig de 1983, escrita en l'exemplar número 27 de *Sobre Xavier Nogués i la seva circumstància* (1982), és un agraïment per la tramesa del llibre *Els reis catalans enterrats a Poblet* (1983), de Jaume Sobrequés i Callicó, publicat dins de la col·lecció «Quaderns d'Art, Història i Vida de Poblet» (cf. la c. 32). Espriu hi feia un dels seus elogis ditiràmics, com si emulés un cronista medieval, al president Tarradellas, en la línia dels que hem vist en les cartes dels darrers anys.

4. *Text per al programa de la XXV Fira del llibre d'ocasió antic i modern* (20 de setembre de 1976): publicat en forma d'opuscle amb motiu del vint-i-cinquè aniversari de la Fira del llibre d'ocasió antic i modern de Barcelona, reproduïa en facsímil el text manuscrit del poeta. Datada el vint de setembre de 1976, la contribució d'Espriu, un autèntic al·legat a favor dels llibres, s'enceta amb una al·lusió al cèlebre episodi de *Don Quijote de la Mancha* (capítol LXII de la segona part), en què l'heroi de la novella cervantina visita una impremta de la ciutat de Barcelona, i continua amb una visió panoràmica de les lletres catalanes des dels «pioners» fins al segle XIX, en què es posa èmfasi sobretot en l'esplendorosa literatura medieval. En plena coherència amb el que hem apuntat en la presentació d'aquest joc epistolar sobre la concepció espriuana del marc de referència cultural, l'elogi que fa del món del llibre té present «l'àmbit català», «els països catalans, en la seva múltiple i intocable singularitat, en la seva essencial unitat».

5. *Manifest pel restabliment de la Generalitat i el retorn immediat del seu president, Honorable Josep Tarradellas* (29 de gener de 1977): Espriu signà amb Montserrat Dalí el document d'adhesió al *Manifest pel restabliment de la Generalitat i el retorn immediat del seu president, Honorable Josep Tarradellas* cap a final de gener, atès que el text del manifest a favor de la tornada del president exiliat duia la data del 29 de gener de 1977 i es va publicar l'endemà a «la premsa dominical catalana» (BRICALL 2003: 101). *L'Avui*, per exemple, el reproduí íntegrament en l'edició del diumenge 30 de gener de 1977 («Per la Generalitat i el retorn de Tarradellas», p. 5; cf. l'epígraf 5.2), amb la llista de les primeres 407 persones que s'hi havien adherit, entre les quals, a més d'Espriu, figuraven els noms de destacades personalitats del món de les lletres, de l'art, de la cultura i de la política: Victòria dels Àngels, An-

toni Maria Badia i Margarit, Josep Maria Bricall, Joan Brossa, Enric Casassas, Josep Maria Castellet, Narcís Comadira, Josep Dalmau, Pau Garsaball, Josep Maria Huertas Claveria, Oriol Martorell, Josep Maria Mestres Quadreny, Joan Miró, Xavier Montsalvatge, Jordi Nadal, Jaume Perich, Marta Pessarrodona, Albert Ràfols Casamada, Frederic Rahola, Oriol Regàs, Rosa Regàs, Antoni Ros-Marbà, Joan de Sagarra, Josep-Lluís Sert, Francesc Vicens i Lluís Maria Xirinacs.

No deixa de sorprendre que la signatura del poeta aparegui de costat de la de la cosina del celebèrrim pintor de Cadaquès, a la qual Espriu dedicà el poema *Llunyà record d'una màgica*, datat el 5-6 de juny de 1976 i inclòs dins de *Les cançons d'Ariadna* (ESPRIU 1985: 44).⁶ Val a dir, d'altra banda, que Espriu no únicament va signar aquest manifest, sinó que, durant les negociacions per al restabliment de la Generalitat de la primeria de setembre de 1977, s'interessà per l'evolució de les converses i, fins i tot, fou un dels qui, mentre Tarradellas les ultimava de l'hotel Sheraton de París estant, li trucà per saber com anava tot (CONTE 2011: 204-205).

6. *Cartes entre el Dr. Josep Espriu i el president Tarradellas (14 de gener – 8 de febrer de 1985)*: a causa de la greu malaltia de Salvador Espriu, que el duria a la mort, el seu germà Josep es féu càrrec de la correspondència del poeta durant els darrers mesos i va intercanviar amb l'expresident Tarradellas les cartes que reproduïm en aquest apartat.⁷

7. *Cartes entre l'abat Cassià Maria Just i Maria Lluïsa Espriu (13-19 d'agost de 1985)*: l'intercanvi de lletres mecanoscrites entre la germana d'Espriu i l'abat de Montserrat Cassià M. Just, al cap de gairebé sis mesos de la mort del poeta —esdevinguda, recordem-ho, el 22 de febrer de 1985— revela no-

⁶ Com apunta Àngels Solà (2006: 398), «Montserrat Dalí, prima del famoso pintor del mismo apellido, hija de médico [Rafael Dalí Cusí] y casada desde 1931 con un ingeniero químico [Camil Bas Masana]; siguió cursos de Historia del Arte e Historia, durante la guerra trabajó en la sección de vivienda de la administración local republicana y en 1948 abrió un negocio propio como empresaria estampadora». Per a la vinculació familiar de Montserrat Dalí amb el seu cosí pintor, vegeu GIBSON 1998, i BAS DALÍ 2004: 81-103.

⁷ Totes les cartes originals entre el Dr. Espriu i el president Tarradellas es troben dipositades a l'AMTM de Poblet (fons Josep Espriu i Castelló), llevat de la del 30 de gener de 1985, que n'és una còpia. Al Centre de Documentació i Estudi Salvador Espriu, pot trobar-s'hi justament el mecanoscrit original d'aquesta darrera carta, a més de les còpies mecanoscrites en paper carbó de les lletres enviades pel Dr. Espriu el 14 de gener i el 8 de febrer de 1985. Agraïm cordialment a Montserrat Caba, directora de l'esmentat centre, que ens n'hagi facilitat la consulta.

ves dades sobre la vivència de la fe religiosa de l'autor de *Cementiri de Sinerà*.⁸ Cal portar a col·lació, en aquest sentit, que Maur M. Boix (1985b: 37) va escriure a *Serra d'Or*, el maig de 1985: «Salvador Espriu, abocat al pensament de la mort al llarg de tota la vida, no volia, ni ha volgut morir sol.»

⁸ Segons Agustí Espriu i Malagelada (1996: 94), «Dom Cassià Just, llavors abat de Montserrat, explica que va confessar Espriu en una visita que li féu a la clínica. L'escriptor va refusar, però, rebre la comunió, alegant que no n'era digne».

*Carta de Salvador Espriu a Maria-Lluïsa Espriu sobre Raimon
(29 d'agost de 1963)*

[SALVADOR ESPRIU]

Barcelona, 29 d'agost del 1.963.

Sra.

Maria-Lluïsa Espriu de Bonet.
Arenys de Mar.

Estimada Maria-Lluïsa,

Potser us interessarà de saber que abans d'ahir, dimarts, dia vint-i-set, va ser a casa "Raimon", Ramon Pelegero, de dos quarts de nou del vespre fins a un quart de dues de la matinada: va beure força conyac i es veu que s'hi trobà bé. Va cantar-me per dues vegades la cançó que ha compost amb el meu poema "Cançó de capvespre", del conjunt de "La roda del temps". És molt i molt bonica. Em va cantar també les altres dues cançons del seu repertori actual, encara no gravades, i "El vent". Tot plegat em va agradar molt. És un entusiasta de la meva poesia i em tracta com si jo fos el "sursum corda". Per a ell, en Fuster i jo som, els dos homes, etc. No és gens improbable que posi música i canti altres poemes meus i tot això pari en un disc. Em sembla que farà altres visites "ad limina". Conservo encara, pel que es veu, una certa traça en el tracte i un cert interès intel·lectual per als joves. Veurem el que durarà.

"Raimon" és un home molt jove —vint-i-dos anys—, però de cap manera un primari. És llicenciat en Història per la Universitat de València, en la qual disciplina hi ha homes com en Terradell i en Reglà, catalans del Principat i bons amics meus. S'ha passat sis mesos a Anglaterra i ha rodat per França. Sap, per tant, l'anglès i el francès i és un devot de T. H. Elliot. No és cap fanàtic de la poesia social i té idees molt àmplies i encertades sobre la lírica i sobre moltes altres coses. És un nacionalista convençut i creu que en Fuster és un intel·lectual, un crític i potser un poeta, però no un polític. És prim i d'estatura mitjana, tirant a baix. Té uns ulls i una rialla clars i oberts i, per ara, és un noi honest, gens malejat. Ha refusat algun possible contracte de molts diners (ell no té un cèntim), perquè les condicions

implicaven la vulneració dels seus principis i la prostitució del seu art. És fill d'un artesà de la fusta, ja fa anys difunt, vell afiliat a la C.N.T., i d'una bona dona analfabeta que el va tenir als quaranta-set anys. Té quatre o cinc germans molt més grans que ell, obrers o gent del camp, tots casats i de condició molt modesta. Un d'ells li va regalar la guitarra amb la qual s'acompanya. Viu amb la seva mare a Xàtiva, però va tot sovint a València. El llinatge matern és de tradició socialista —potser de la U. G. T.—, però “observador de la Quaresma”, amb paraules del noi. El seu segon cognom és “Sanchis”, vulgaríssim al País Valencià. Diu que “Pelegero” és d'origen italià, passat per Navarra. Potser sí, però a mi em put a mossàrab.

No té cap prejudici irreligiós, és a dir, no sap de bona tinta, pel camí de la dialèctica històrica, que Déu no existeix. Voldria dedicar-se a l'estudi del segle XIX i creu irònicament en el dolor i en l'expressió patètica dels problemes i injustícies del món actual. Una jove personalitat molt decent i molt digna d'atenció i de respecte. El seu art és, com tots sabem, admirable. Sembla que aviat cantarà i parlarà en cercles lligats amb la Sorbona. Pot fer, i així ho desitjo, una carrera rutilant.

I això és, per ara, tot. El bolígraf em rutila millor, i em sembla que aquesta vegada trobareu la meua lletra prou llegible i entenedora. No cal en absolut que t'esforcis a contestar-me: sé per llarga experiència el molest que és escriure, fins i tot per als qui som, sense redempció possible, del maleït fascinant ofici.

Ponç Bernagosi i Tramulles.

*Recurs de súplica adreçat al Ministre de la Governació de Madrid
(14 d'abril de 1966)¹*

EXCMO. SEÑOR

=====

SALVADOR ESPRIU CASTELL[Ó], mayor de edad, soltero, escritor, con domicilio en esta capital P/ de Gracia n° 132, 4° 2ª y provisto de D.N.I. n° 37.082.348, expedido en Barcelona el 20 de Febrero de 1964, ante el Excmo. Sr. Ministro de la Gobernación comparece, y

EXPONE:

Que el día 4 de los corrientes, ha recibido una Notificación del Gobierno Civil de Barcelona, fechada el 31 de marzo de 1966, del Negociado de Multas Expte. n° 371/66, por la que se comunica al suscrito lo siguiente:

El Excmo. Sr. Ministro de la Gobernación me comunica que, vistas las diligencias instruidas por la Jefatura Superior de Policía de Barcelona, resulta probado que el día 9 del actual unos 400 estudiantes universitarios y otras varias personas no pertenecientes a la clase estudiantil, penetraron en la sala de actos propiedad de los PP. Franciscanos Capuchinos de Sarriá, para celebrar una asamblea en la que se pretendió constituir una asociación contraria a lo dispuesto en la legislación vigente, permaneciendo en dicho recinto hasta la mañana del día 11, por no haber consentido abandonarlo voluntariamente, mientras fuese exigida por los Agentes de la Autoridad su identificación personal. Y agrega que uno de los concurrentes no estudiantes, que participó de forma destacada fué, entre otros, Don Salvador Espriu Castell[Ó].

Sigue manifestando el Excmo. Sr. Ministro que, vista la Ley de reuniones públicas de 15 de junio de 1.880, la Orden del Ministerio de la Gobernación de 20 de julio de 1.939 y los artículos 2º, apartados e), h) e i), 14, 18, 19 y 20 de la Ley de Orden Público de 30 de julio de 1.959, se

¹ N'hem regularitzat l'accentuació per facilitar-ne la lectura.

infere que en los hechos expuestos existe una manifiesta infracción del citado artículo 2º y sus aludidos apartados, por cuanto significan la celebración de una reunión pública al margen de las condiciones establecidas en la vigente legislación y que además se desobedecieron las disposiciones de la Autoridad para restablecer el orden de tal forma perturbado y se alteró con ello la convivencia social.

Consecuentemente, el Excmo. Sr. Ministro ha resuelto imponer a V. la multa de CIEN MIL pesetas, que deberá hacer efectiva en el término de diez días hábiles contados a partir del siguiente al de esta notificación.

Que el que suscribe debe manifestar que, a su entender, en el origen de tal notificación y del acuerdo que se comunica existen diversos errores de información y, además, que en su tramitación y resolución se han producido diversas infracciones legales, por lo que, en uso de su derecho, formula el presente RECURSO DE SÚPLICA ante el Excmo. Sr. Ministro de la Gobernación y a título subsidiario ante el Excmo Sr. Presidente del Consejo de Ministros, el RECURSO DE ALZADA.

Funda el presente recurso en las siguientes

CONSIDERACIONES Y ALEGACIONES

– I –

SOBRE LOS HECHOS QUE CONSTAN COMO FUNDAMENTO DEL ACUERDO.

No es exacta la versión de los hechos que consta en la Notificación y que, al parecer, han sido fundamento del acuerdo que se recurre.

La realidad de lo acontecido durante los pasados días 9 al 11 de marzo en el Convento de los PP. Capuchinos de Sarriá y la participación que tuvo en ello el suscrito es muy distinta de la que refleja la denuncia formulada por la Jefatura Superior de Policía de Barcelona. Esta relación es parcial, incompleta y presenta en forma tendenciosa la actuación del suscrito, mientras silencia actos de algunos agentes de la autoridad que, al entender del recurrente, fueron realizados con infracción de las leyes vigentes, y provocaron, sin necesidad, una situación que no derivó a grave,

gracias precisamente a la sensatez y serenidad de los estudiantes y de sus invitados.

A) Error en calificar de destacada la participación del recurrente.

En la relación de hechos que consta en la Notificación recibida del Gobierno Civil de Barcelona, se acusa al recurrente de haber tomado parte “de forma destacada” en la citada reunión celebrada en el Convento de Sarriá. O sea, se califica un comportamiento sin que se exprese concretamente en qué consistió tal actuación destacada. Y ciertamente es más fácil calificar que concretar hechos.

La realidad de lo acontecido es la siguiente: El suscrito fué invitado por unos estudiantes a asistir, como espectador, a una reunión a celebrar en la Sala de Actos del Convento de Capuchinos de Sarriá.

Aceptar una invitación a asistir a una reunión de centenares de estudiantes a celebrar en la Sala de un Convento no es, ni puede ser en modo alguno, en principio, un acto sancionable. En todo estado de derecho, en toda sociedad no sometida a un régimen totalitario, rige el principio de la buena fe, y, por tanto, cuando una persona es invitada a asistir, como espectador, a un espectáculo, a una reunión, a una asamblea o conferencia, organizada por terceras personas en una sala pública o de una entidad civil o religiosa, es natural que acuda a la misma, sin preocuparse previamente de investigar si el espectáculo, la conferencia, la reunión o asamblea ha conseguido los diversos permisos administrativos que precisa el acto para poder celebrarse legalmente, porque la obtención de los mismos corre a cargo, como es evidente, de sus organizadores o de los propietarios o arrendatarios del local.

Siendo así, la obligación del mero asistente espectador es simplemente de no pretender que el acto continúe celebrándose en el caso de que los agentes de la autoridad, por considerarlo ilegal, lo suspendan, en uso de sus atribuciones reconocidas en el art. 2º de la Ley de 15 de Junio de 1880 y en el art. 14, 1º, de la vigente Ley de Orden Público.

Aplicando estos principios y preceptos legales a la citada reunión, resulta:

a) Que el suscrito asistió como espectador invitado a un acto que se celebraba en una Sala de Actos de un local tan poco sospechoso de subversivo como es un Convento de Capuchinos.

b) Que es natural que el suscrito no se ocupara de investigar si los PP. Capuchinos, propietarios de la Sala, o los estudiantes organizadores de la

reunión estaban en posesión de todos los permisos oficiales necesarios para celebrar la reunión. Por otra parte, es evidente que cuando los PP. Capuchinos cedieron el uso de la Sala de Actos del Convento a los estudiantes lo hicieron porque estimaron, en conciencia, que los estudiantes tenían derecho a celebrar la reunión.

c) El suscrito, como mero invitado que era, y espectador, no participó en modo alguno en los debates de la reunión, limitándose, como era su deber, a su papel de observador, como los periodistas que asistieron a la reunión se limitaron al mismo.

d) El hecho de no ser estudiante, no obsta para que al suscrito, como a todo ciudadano conciente y como escritor, le interese y preocupe profundamente la grave situación en que se halla la Universidad en estos momentos, y que vea con toda simpatía los esfuerzos que hacen los estudiantes para lograr que mejoren, se modernicen y democratizen las anacrónicas estructuras actuales.

Finalmente, la reunión, como pudo observar el suscrito, y pueden atestiguar los periodistas que asistieron a la misma, fué celebrada pacíficamente por los estudiantes, con un orden perfecto, con una gran seriedad, siendo todo ello una demostración de la madurez y competencia de las actuales generaciones de estudiantes barceloneses que debería complacer y deberían aplaudir todos los ciudadanos que se preocupan del futuro del país, de este futuro que en definitiva pertenece ya a los jóvenes.

Por otra parte, es evidente que cuando se prohíbe a los estudiantes que se reúnan en los locales universitarios para examinar y tratar de los graves problemas de la vida universitaria, se les fuerza a buscar locales de reunión fuera del recinto universitario. Igual sucede en el campo obrero cuando no se permite a los trabajadores que se reúnan en los locales de la C. N. S. que les pertenecen, para tratar de sus problemas. Ante tal situación, se comprende que algunas parroquias y congregaciones religiosas barcelonesas, fieles a las enseñanzas de la encíclica *Pacem in terris* y del Concilio Vaticano II cedan sus locales, como lo han hecho, según noticias, los PP. Jesuitas y varias Parroquias para que pudieran reunirse los obreros, sin que tal hecho hubiera provocado desorden alguno, ni imposición de sanciones, hasta que llegó el caso del Convento de Sarriá.

La responsabilidad, por tanto, de todo lo que pueda suceder en materia de reuniones y asociaciones, recae, en definitiva, en la no adaptación aún de algunas leyes españolas a las enseñanzas de la Iglesia y a la Declaración de Derechos Humanos sobre el derecho de reunión y asociación.

B) Error en afirmar que el suscrito se negó a dejarse identificar por los funcionarios de policía.

Es inexacto que el suscrito se negara a salir del Convento, después de haber sido suspendida la reunión, porque los agentes de policía que se encontraban a la puerta exigieran su identificación. Además de ser inexacta tal afirmación es absurda, porque el suscrito en ningún momento disimuló su personalidad ante los centenares de estudiantes que se encontraban en la Sala, ni ante los representantes de la prensa. Tanto es así que posteriormente se ha enterado que, momentos después de haber sido suspendido el acto, un corresponsal de la agencia EFE en Barcelona mandó una información, que fué difundida en los medios oficiales de Madrid, en la que constaba como asistente a la reunión el que suscribe. Por otra parte, el que suscribe cuando asiste a una reunión pública, como la que se celebraba, tiene la costumbre de responder de sus actos.

A lo que se negó rotundamente, el que suscribe, es a que los funcionarios de policía, cuando él iba a salir del convento, se apoderaran —tal como pretendían— de su Documento Nacional de Identidad, ordenando al suscrito que pasara a recogerlo por las oficinas de la Brigada Social de la Jefatura Superior de Policía, unos días después, sin que dichos funcionarios por tal retención, le librasen recibo alguno.

El que suscribe entendió que dichos funcionarios pueden exigir legalmente que cualquier ciudadano les exhiba su D. N. I., a fin de identificarle (art. 5º del D. de 22 de Febrero de 1962), pero, en cambio, no pueden legalmente apoderarse, ni retener dicho Documento, sobre todo sin librar recibo del mismo, dejando así indocumentado un ciudadano, colocándole en una situación de ilegalidad, y provocando que pueda sufrir graves perjuicios, mientras dure tal situación, porque le colocan en la imposibilidad de cumplir todo lo dispuesto en los artículos 4º y 5º del mencionado Decreto. El hecho que desde un tiempo a esta parte algunos funcionarios de policía de la Provincia de Barcelona se hayan habituado a retener en su poder tales Documentos, y a dejar indocumentados a numerosas personas durante varios días, no convierte en legal un comportamiento ilegal.

Por tanto, haberse expuesto a una pretensión antijurídica de unos funcionarios no puede ser considerado, en modo alguno, como desobediencia a las disposiciones de la Autoridad, y sancionada tal actitud cívica con gravísima sanción económica.

C) La permanencia del suscrito en el interior del convento, después de suspendida la reunión, no es ilegal.

Haber permanecido en el interior del Convento, durante un par de días, no representa un acto contrario al orden público. Lo habría sido en el supuesto que dicha permanencia se hubiera mantenido contra el consentimiento de los moradores del Convento, los capuchinos o su Padre Superior. Pero tal cosa no sucedió, antes al contrario, el suscrito fué aceptado y tratado como huésped por la comunidad capuchina, que quiso compartir con él el pan y la sal, de acuerdo con la secular tradición de hospitalidad franciscana, y dando un magnífico ejemplo de convivencia social y de virtudes evangélicas.

Por otra parte, no estando suspendida la vigencia del Fuero de los Españoles, rige su artículo 13 que declara que “los españoles tienen derecho a fijar libremente su residencia dentro del territorio nacional”, y evidentemente a circular con toda libertad por el mismo. Nada excluye, por tanto, que el suscrito pueda permanecer dentro del recinto de un convento el tiempo y las horas que le permitan sus moradores. No puede, pues, calificarse de “ilegal actitud” su permanencia dentro del Convento, siempre que se mantenga un comportamiento correcto y no se actúe desde el interior del mismo contra el exterior.

Si los funcionarios de policía creían que la permanencia del suscrito en el interior del edificio religioso era ilegal o pretendían entrar en el mismo a fin de identificarle, medios legales suficientes ponía a su alcance la ley española para lograrlo. Y estos medios legales, evidentemente, no eran, por ejemplo, interrumpir totalmente las comunicaciones telefónicas del Convento con el exterior, ni mucho menos cortar el suministro de víveres, incluso de los destinados a la Comunidad capuchina. Nunca debieron quebrantar, los funcionarios de policía, tal como lo hicieron usando de la fuerza y de la violencia, la inviolabilidad del edificio, garantizada por las leyes civiles españolas, y, además, por ser edificio religioso, por el Concordato vigente entre el Estado Español y la Santa Sede.

Precisamente la Ley de Orden Público, en su artículo 11 establece que

La Autoridad gubernativa y sus Agentes no podrán entrar en el domicilio de una persona sin su consentimiento o mandamiento judicial, salvo en los casos siguientes:

Primero.— Cuando fueren agredidos desde él.

(Cosa que no sucedió en momento alguno).

Segundo.— En casos de flagrante delito, tanto para la persecución de los presuntos culpables, como para la ocupación de los presuntos culpables, como para la ocupación de los instrumentos y efectos del mismo y de cuanto pueda servir para su comprobación.

(Es evidente que no existió flagrante delito, porque cuando los agentes de policía penetraron violentamente en el Convento habían transcurrido casi 48 horas desde que había sido suspendida la reunión, y porque en caso de haberse cometido tal delito dichos agentes hubieran debido presentar al suscrito inmediatamente después de haber sido detenido a la autoridad judicial, cosa que no se hizo.)

Tercero. — Cuando en aquél se produjeran alteraciones que perturbaran el orden.

(Es evidente que en el interior del recinto del Convento reinó en todo momento el orden más perfecto, sin que desde su interior se hiciera gesto alguno que provocara desórdenes al exterior.)

Cuarto. — Cuando fuera necesario hacerlo para auxiliar a las personas o evitar daños inminentes y graves a las cosas.

(Cosa que no sucedía evidentemente en el Convento de los PP. Capuchinos.)

Los agentes de la autoridad, pues, penetraron en el convento, con violencia, sin exhibir mandamiento judicial alguno y sin el consentimiento del Padre Superior del mismo, sin que se diera ninguno de los supuestos que contempla la Ley de Orden Público.

Si se infringió así la ley general española, mucho más se infringió, con dicha entrada violenta, el Concordato establecido entre la Santa Sede y el Estado español, que en su artículo XXII garantiza la inviolabilidad de los edificios religiosos. Y, como es natural, dicha garantía no puede ser nunca inferior a la que se reconoce en la ley común. La excepción contempla

da en el apartado de dicho artículo no pudo evidentemente ser aplicada para quebrantar dicha inviolabilidad, ya que en ella se dice textualmente:

3º. —Salvo en caso de urgente necesidad, la fuerza pública no podrá entrar en los citados edificios, para el ejercicio de sus funciones, sin el consentimiento de la competente autoridad eclesiástica.

O sea, sin el consentimiento del Ordinario del lugar, que según el Derecho Canónico, en el caso que contemplamos era el Padre Superior del Convento.

Resulta evidente que en el quebrantamiento de la inviolabilidad del Convento de Sarriá no existió este caso de “urgente necesidad” a que se refiere el Concordato, pues como hemos probado anteriormente no existió ninguna de las cuatro únicas causas que según el mencionado art. de la Ley de Orden Público permiten la entrada de los agentes de la autoridad en el domicilio de cualquier español, sin su consentimiento, ni mandamiento judicial.

Siendo el régimen concordatario un régimen que atribuye unos privilegios a los locales de la Iglesia, es evidente que el trato que éstos reciban no puede ser nunca menos favorecido que el que legalmente deben recibir de acuerdo con la legislación común. En caso contrario, resultaría que el Concordato, en vez de haber otorgado privilegios, hubiera restado a la Iglesia derechos de los que el Estado español reconoce legalmente a los ciudadanos y entidades civiles.

Para evitar todas estas infracciones legales realizadas por los funcionarios de la administración, que otorgaron trascendencia al hecho, hubiera bastado que, simplemente, hubieran dado cumplimiento a las leyes. Si hubieran exhibido un mandamiento judicial, tal como ordena la Ley, el suscrito hubiera cumplido rigurosamente las órdenes del Juez. Y, durante los casi tres días que duraron los hechos, tiempo sobrado existió para solicitarlo y conseguirlo del Juzgado de Guardia, si el Juez de Guardia estimaba que correspondía librarlo.

Finalmente, debe expresar el que suscribe que los dichos funcionarios después de penetrar con violencia en el Convento procedieron a su detención, sin que tampoco en aquel momento exhibieran mandamiento judicial alguno. Con ello también infringieron varias disposiciones legales, entre ellas el art. 18 del Fuero de los Españoles, y el artículo 495 de la Ley de Enjuiciamiento Criminal, cuando dispone que “no se podrá detener

por simples faltas, a no ser que el presunto reo no tuviese domicilio fijo...” Y es evidente que, en todo caso, el que suscribe sólo había cometido una simple falta administrativa, ya que no fué entregado inmediatamente a la autoridad judicial.

– II –

INFRACCIÓN DEL N° 2 DEL ART. 20 DE LA LEY
DE ORDEN PÚBLICO.

El apartado segundo del art. 20 de la Ley de O. P. establece:

Si la Autoridad llamada en principio a sancionar juzgara que, por la gravedad o significación del hecho, debiera ser éste corregido con multa que exceda de sus atribuciones lo expondrá en comunicación fundada a la Autoridad superior para que la misma resuelva lo que estime pertinente.

Es evidente que, en principio, la Autoridad llamada a sancionar cualquier supuesto acto contra el orden público en la ciudad de Barcelona es el Gobernador Civil de esta provincia. Así lo dispone el D. de 10 de Octubre de 1958, que regula los deberes y atribuciones de los Gobernadores Civiles y el artículo 6° de la Ley de Orden Público. Y porque es así, dicha Autoridad provincial ha sancionado con multas de 25.000 pesetas a numerosos pintores, escritores y profesores que, como el que suscribe, se encontraban dentro del recinto del Convento de Sarriá.

Por tanto, si el Gobernador Civil de la Provincia de Barcelona juzgó que “por la gravedad o la significación del hecho”, debía ser éste corregido con multa que excedía a sus atribuciones, como es en el caso presente, debió exponerlo en comunicación fundada a la Autoridad superior, previo naturalmente dar cumplimiento al apartado primero de este artículo 20 de la Ley de O. P., que obliga a investigar previamente los antecedentes del infractor, su capacidad económica y cargas familiares. Esta Autoridad superior era el Excmo. Sr. Ministro de la Gobernación, el cual si al recibir aquella comunicación fundada del Gobernador Civil entendió que debía aumentar la cuantía de la sanción a una cifra hasta cien mil pesetas, podía hacerlo, y si entendía que debía aumentar la cuantía en cifra superior de-

bía dirigirse también en comunicación fundada a la Autoridad inmediatamente superior, o sea, el Consejo de Ministros.

Ahora bien: en la Notificación que el suscrito ha recibido del Gobierno Civil de la Provincia de Barcelona, parte de la cual ha sido transcrita al principio de este escrito, se inicia con estas palabras:

El Excmo. Sr. Ministro de la Gobernación me comunica que vistas las diligencias instruidas por la Jefatura Superior de Policía de Barcelona, resulta...

Es decir, que han sido vistas dichas diligencias policiales, pero no se dice que haya sido visto la comunicación fundada que exige el apartado dos del artículo 20 de la Ley de Orden Público.

– III –

INFRACCIÓN DEL ART. 79, APARTADO 2º DE LA LEY DE 17
DE JULIO DE 1958.

El apartado 2º de la Ley de 17 de Julio de 1958 reguladora del Procedimiento Administrativo establece que “toda notificación se practicará en el plazo máximo de diez días, a partir de la resolución o acto que se notifique, y deberá contener el texto íntegro del acto...”

Es evidente que en el caso presente se ha infringido dicho precepto ya que la Notificación recibida del Gobierno Civil no transcribe íntegramente la Resolución Ministerial, e incluso no transcribe la fecha de dicha Resolución.

– IV –

INFRACCIÓN DEL ARTÍCULO 20 DE LA LEY DE O. P.,
APARTADO 1º.

El apartado 1º del art. 20 de la Ley de O. P. establece concretamente que

Para la graduación de las multas se deberá tener en cuenta la gravedad y trascendencia del hecho realizado, los antecedentes del infractor, su capacidad económica y cargas familiares.

Resulta evidente, también, que este precepto legal ha sido infringido, en el supuesto, que niego, que corresponda imponer la sanción que se recurre.

a) Gravedad y trascendencia del acto realizado. Después de lo expresado en el curso de este escrito, es evidente que cualquier gravedad y trascendencia que haya podido tener el acto de asistir a la tan citada reunión, ha sido debida no a la actuación siempre correcta y legal del suscrito, sino al comportamiento de algunos funcionarios de policía. Por tanto, no es correcto que quien sea sancionado, con tanta severidad, sea precisamente el suscrito, que ya tuvo que sufrir casi 72 horas de detención preventiva.

b) Antecedentes del supuesto infractor. El suscrito carece totalmente de antecedentes penales.

c) Capacidad económica. —El suscrito carece totalmente de bienes propios y de renta, procediendo todos sus bienes de su trabajo personal.

Por todo lo expuesto a V. E. atentamente,

SUPLICA:

Que teniendo por sentado este escrito, se sirva tener por formulado RECURSO DE SÚPLICA y subsidiariamente RECURSO DE ALZADA contra la citada Resolución, y en méritos de lo expuesto y alegado quiera anularla y revocarla, dejando sin efecto la sanción impuesta.

Todo ello por ser justicia.

Barcelona para Madrid a catorce de Abril de mil novecientos sesenta y seis.

EXCMO. SR. MINISTRO DE LA GOBERNACIÓN. MADRID.

Dedicatòries de llibres

3.1

Ronda de Mort a Sinera, *adaptació teatral de Ricard Salvat sobre textos de Salvador Espriu, Barcelona, Barrigòtic, 1966.*

Per a l'Honorable Senyor
Josep Tarradellas,
President de la Generalitat de Catalunya.
Respectuós homenatge de
Salvador Espriu.

Barcelona, 24 d'agost de 1967.

“Oh, que cansat estic de la meva
covarda, vella, tan salvatge terra,
i com m'agradaria d'allunyar-me'n,
nord enllà,
on diuen que la gent és neta
i noble, culta, rica, lliure,
desvetllada i feliç!
Aleshores, a la congregació, els germans dirien
desaprovant: 'Com l'ocell que deixa el niu,
així l'home que se'n va del seu indret',
mentre jo, ja ben lluny, em riuria
de la llei i de l'antiga saviesa
d'aquest meu àrid poble.
Però no he de seguir mai el meu somni
i em quedaré aquí fins a la mort.
Car sóc també molt covard i salvatge
i estimo a més amb un
desesperat dolor

aquesta meva pobra,
bruta, trista, dissortada pàtria.”

(Per al molt respectat i estimat amic
Josep Tarradellas, amb una forta
abraçada. —S. E.)

3.2

Salvador Espriu, Poesia, vol. 1, Barcelona, Edicions 62, 1973 [1a ed. 1968].

Per a l'Honorable Senyor
Josep Tarradellas,
President de la Generalitat de Catalunya.
—Homenatge del seu devot afm.
Salvador Espriu.

Barcelona, tretze de desembre de 1973.

3.3

*Salvador Espriu, Sobre Xavier Nogués i la seva circumstància.
Amb un «Petit tractat de litografia»: trenta litografies i setze variants
de Xavier Nogués, Barcelona, Edicions 62, 1982. Exemplar núm. 27.*

Per al respectat, admirat i estimat amic, el Molt Honorable Senyor

Josep Tarradellas,

amb el meu profund agraïment per la tramesa de l'exemplar del molt interessant estudi de Jaume Sobrequés i Callicó sobre “Els reis catalans enterrats a Poblet” i, d’avançada, per la del treball “La vida privada de la comunitat de Poblet a l’Edat Mitjana”, del monjo Agustí Altisent —segons

la notícia que se'm dóna en un comunicat molt cordial.¹ I, no cal dir, amb la meva inalterable amistat i la meva completa adhesió al patrici President del Patronat del fabulós Monestir de l'orde del Cistell i a l'abnegat patriota i gran polític que ha fet possible el redreçament —per desgràcia, tan relatiu, però— de la nació catalana o, almenys, el desvetllament de la consciència de la seva alta dignitat. —Amb l'homenatge del seu devot afm.

Salvador Espriu.

Barcelona, quinze de maig de 1983.

¹ Vegeu les notes 1 i 2 de la c. 32.

*Text per al programa de la XXV Fira del llibre d'ocasió antic i modern
(20 de setembre de 1976)*

XXV FIRA DEL LLIBRE D'OCASIÓ ANTIC I MODERN

El més il·lustre personatge que al llarg de la història ha vingut a Barcelona —i que mai ningú no l'haurà de guanyar, ni en autèntica i profunda intel·ligència ni en comprensiva i radical bondat—, en un moment en què li ho permeten els seus burladors, en aparença discrets i cortesos, en el fons necis, cruels i grollers, se'n va amb el seu no menys famós company d'aventures i fatigues a donar a peu un tomb per la població i entra, durant el seu passeig, en una impremta, segons els erudits la de Sebastià de Cormelles, al carrer del Call. El deixarem allí, segurs de poder-lo sempre retrobar, enmig de llibres, el que ell i nosaltres estimem més.¹

Que antiga i arrelada la col·lectiva afecció catalana, i la dels coparticipants de la nostra parla, per aquest producte, potser el més noble de tots, de l'enginy i de l'esperit humà! Molt abans de la transcendental, decisiva invenció de Gutenberg, dits delicats i hàbils, a l'alba imprecisa però sense defallences de la nostra identitat nacional, que no ha d'esborrar-se més ni confondre's amb cap d'altra, escriuen, il·luminen i acaronen llibres, en els monestirs dels dos vessants dels Pirineus. Els qui Ferran Soldevila ha designat com a pioners de la nostra cultura, Gotmar, Miró Bonfill, Guari de Cuixà, Ató de Vic, es delectaven amb el seu tracte.² A la distant Auso-

¹ Espriu fa referència al cèlebre passatge del capítol LXII de la segona part del *Quijote*, en què l'heroi de la novella cervantina visita una impremta durant la seva estada a Barcelona: «Dióle gana a don Quijote de pasear la ciudad a la llana y a pie, temiendo que si iba a caballo le habían de perseguir los muchachos, y así, él y Sancho, con otros dos criados que don Antonio le dio, salieron a pasearse. / Sucedió, pues, que yendo por una calle, alzó los ojos don Quijote, y vio escrito sobre una puerta, con letras muy grandes: *Aquí se imprimen libros*, de lo que se contentó mucho, porque hasta entonces no había visto empremta alguna, y deseaba saber cómo fuese. Entró dentro, con todo su acompañamiento, y vio tirar en una parte, corregir en otra, componer en ésta, enmendar en aquélla, y, finalmente, toda aquella máquina que en las empremtas grandes se muestra. Llegábase don Quijote a un cajón y preguntaba qué era aquello que allí se hacía; dábanle cuenta los oficiales, admirábase, y pasaba adelante» (CERVANTES 1995: 502).

² Espriu manlleva l'anàlisi literalment de la *Història de Catalunya*, de Ferran Soldevila (1962: 110).

na s'encaminà, per aprendre, Gerbert d'Aurillac, després papa, enigmàtic, subtil, l'home més savi del seu temps. Sota l'incomparable magisteri del principesc abat i bisbe Oliba, Ripoll, el primer centre cultural d'aquella Catalunya primaverenca, compta amb una biblioteca, aleshores nodridíssima d'uns dos-cents volums, pels quals es coneixen Terenci, Ciceró, Cèsar, Virgili, Horaci, Juvenal, Boeci i molts d'altres autors, algun no llatí sinó grec —encara que a través del llatí—, i es poden estudiar les ciències del “quadrivium”. Els monjos Joan i Arnau, amb un altre, Oliba, homònim de l'egregi bisbe, viuen i treballen al cenobi de la vila dels dos rius i baixen tal vegada algun cop a Vic, a visitar l'eminent prelat i a ofrenar-li el goig únic dels llibres que elaboren al prestigiós “scriptorium” ripollenc. N'hi ha d'altres, però, a l'estudi del propi palau episcopal ausetà, a la Seu d'Urgell, a Sant Cugat del Vallès i a Barcelona, a l'escola de gramàtica, retòrica i jurisprudència que culmina en la figura de Ponç Bonfill March.

Tots, o gairebé tots, els nostres comtes-reis del Casal de Barcelona, i amb ells molts dels seus cortesans i consellers, cultiven les lletres i es deleixen pels llibres: el Cast, el Conqueridor, el Gran, el Just, el Benigne, el Cerimoniós, el Caçador, l'Humà. La joia més sumptuosa dels nostres llibres anteriors a l'art i a les tècniques de la impressió, el “Libre dels Feys” de Jaume I, l'alt monarca que porta el nostre idioma a Mallorca —establert una mica més tard a la resta de les Illes— i al País Valencià —en els seus dos terços més fèrtils—; es copia a Poblet, on hi ha, i és natural, una biblioteca riquíssima, molt més abundosa que la de Ripoll, el 1343, sota Pere III. I el successor del terrible sobirà i polític genial, Joan I, és, a l'igual del seu dolorós i patètic germà, un humanista i un lector insaciable: “Nós qui ens delitam molt en legir.”

I què diríem de Ramon Llull, de Bernat Metge i d'Ausias March, per exemple? Tots ells sabien molt bé —quan avui hi ha algú que ho ignora o amb ofensiu menyspreu fingeix ignorar-ho³ que en català es poden expressar les fineses i les agudeses més alambinades de la ciència, de l'estil i del pensament, i les seves respectives obres en són una mostra esplendorosíssima i una prova irrefutable. Retreurem, a títol d'anècdota, tanmateix prou coneguda, que Bernat Metge, en l'elegant ploma del qual extrema-

³ És molt probable que Espriu es faci ressò de les desafortunades declaracions d'Adolfo Suárez a la revista *Paris-Match* l'agost de 1976, en què afirmà —amb tot l'aplom— el següent: «Trouvez-moi d'abord des professeurs qui pourront enseigner la chimie nucléaire en basque, en catalan, etc. Restons sérieux» (GANIER-RAYMOND 1976: 51).

ment madura el català cancelleresc, el “català del Rei”, va néixer, si bé en un obrador d'apotecari, al carrer dels Especiers, que des de generacions i generacions ençà duu el nom, més apropiat a l'excel·lent escriptor i més significatiu per a nosaltres, de “carrer i baixada de la Llibreteria”, o sigui on amb preferència es venien i es compraven llibres. Perquè, al marge ja de tota anècdota, el llibre tothora ha estat, és i serà el vehicle més resistent i útil de la nostra més viva i selecta tradició, el pont del progrés que mena al futur, el nexa entre el nostre poble i la nostra terra.

Mai no trencat, ni en les hores més apagades de l'estranya Decadència: ens basta Roig i Talpí com a testimoni. Quan el setge de mil set-cents catòrics, catedràtics i escolars, notaris, escriptors i llibreters, allistats, amb patriotes procedents d'altres oficis i professions, en la Coronela, no escatimen perills ni accions arriscades. Després de l'esfondrament ve a poc a poc la recuperació, gràcies als magnets polígrafs del divuit i de la primera meitat del dinou i tant pels llibres que escriuen com pels que salven. En callem els rengles per no amoïnar i per no convertir la crida en un clam eixordador, que amenaçaria de desvirtuar al nostre propòsit. Identificats amb el diàleg, amb la democràcia civilitzadora i civilitzada, instal·lats mentalment en ella, detestem la demagògia, arma a penes disfressada de la reacció, sense excepcions cancaneta de les abominables tiranies de qualsevol tendència.

Llibres, llibres, llibres. Labor abnegada dels llibreters, disseminats per tot l'àmbit català, per tots els països catalans, en la seva múltiple i intocable singularitat, en la seva essencial unitat, des de Guardamar del Segura i el Palmerar del Camp d'Elx a Andorra i als Aiguamolls de Salses, des de l'Alguer i el divers món illenc a l'austeritat de la nostra faixa aragonesa. Feinejar sense treva d'editors, d'impressors, de relligadors, de correctors de proves i de llibreters, de nou i de vell. Potser avui a la nostra capital el mar no és alegre, ni la terra jocunda, ni l'aire clar, però hi subratllem i celebrem tanmateix el vint-i-cinquè aniversari de la reordenació del Gremi dels Llibreters de Vell, amb el centre a Barcelona però amb una munió dels seus components estesos arreu dels complexos i l'un amb l'altre inconfusibles territoris del nostre llenguatge. És d'una educació elemental de consignar amb deferència que assisteixen al nostre costat, a les festes i a la fira organitzades amb motiu d'aquesta data, col·legues d'altres indrets i d'altres expressions. Que no se sentin ni per un instant forasters entre nosaltres, perquè res de tan amistós com un bon llibre, res que ens uneixi més que l'amor comú, compartit, pel llibre. Si aquest és vell, hi afegeix

la fascinació de la seva raresa. Els anys, els segles, el miracle de la seva supervivència el dignifiquen. Esdevé un tresor, un tresor de tots, que administren unes mans que són de grat honestes, competents, responsables. Mans d'enamorats, de coneixedors, d'artesans, d'artistes. En contemplo algunes i n'endevino moltes en acomiadar-me amb una citació sense exactitud i amb una glossa prima de Lucreci. Com les abelles van xuclant la mel en els boscos florits, així vosaltres, llibreters —i ara m'adreço d'una manera particular als llibreters de vell—, i nosaltres, llegidors, en les pàgines dels llibres destriem amb un plaer lentíssim, en un aprenentatge perpetu, serenes, lluminoses, alliberadores paraules d'or.

Salvador Espriu

Barcelona, vint de setembre de mil nou-cents setanta-sis

Manifest pel restabliment de la Generalitat i el retorn immediat del seu president, Honorable Josep Tarradellas (29 de gener de 1977)

5.1

Adhesió d'Espriu al manifest

MANIFEST PEL RESTABLIMENT DE LA GENERALITAT
I EL RETORN IMMEDIAT DEL SEU PRESIDENT,
HONORABLE JOSEP TARRADELLAS

[Signatura de Salvador Espriu i de Montserrat Dalí]

5.2

Text íntegre del manifest

En el moment polític actual estem profundament preocupats, com la immensa majoria dels catalans, per l'immediat futur de Catalunya i per tot l'Estat espanyol. Estem profundament preocupats per la unitat de tots els catalans en ordre a aconseguir el reconeixement i l'exercici autèntic dels Drets de Catalunya. Catalunya necessita unes institucions de govern que formalitzin les seves relacions, els seus drets i els seus deures en el marc de l'Estat espanyol; que puguin servir per a impulsar el seu propi progrés i el de totes les regions i les nacionalitats de l'Estat i, molt especialment, d'aquelles que constitueixen els Països Catalans; i que puguin incidir en el sistema de les relacions socials. En els camins que la nostra història haurà de recórrer no caldrà inventar-ho tot de nou: tenim, per a emprendre la marxa, la Generalitat de Catalunya, aclamada i reclamada pel poble i pels partits.

Les institucions de la Generalitat de Catalunya són vives en la persona del seu president, Honorable Josep Tarradellas, i ell les representa i les ha representades en un llarg i dur exili que li ha exigit comportaments he-

roics. Ara, quan un gran nombre d'exiliats ha tornat sense haver d'abandonar llur ideologia ni llur activitat política, Josep Tarradellas renuncia a fer-ho a títol personal; el President exigeix, i està obligat a exigir, com a condició ineludible del seu retorn, el restabliment de la Generalitat i el reconeixement de l'Estatut d'Autonomia. El senyor Tarradellas pot tornar. El President, però, no pot fer-ho.

En el clam dels catalans pels nostres drets, el President ha tingut la veu més forta; la seva constant fidelitat a Catalunya i a les seves institucions és la millor garantia que sempre els defensarà. Tarradellas és el president de tots els catalans i ho és sense cap rancor ni esperit de revenja, perquè tots plegats puguem emprendre dignament els camins del futur.

Així,

perquè els catalans volem tornar a governar-nos;

perquè els catalans reclamem els instruments i les institucions de govern de la Generalitat;

perquè, en reclamar la Generalitat, l'honor de Catalunya ens exigeix que reclamem el retorn del President Josep Tarradellas, que la representa i la serveix;

perquè només així no estarem sempre començant de nou i només així arrelarem les institucions del futur en la nostra història;

perquè hem d'ensenyar que, siguin quins siguin en el futur els homes que representin fidelment les nostres institucions, hauran de ser respectats i seran respectats per tots els catalans;

perquè mai Catalunya no pugui ser venuda per trenta monedes;

nosaltres, uns catalans al costat d'altres catalans, per damunt de qualsevol posició o ideologia política, i amb una forta esperança en el futur de Catalunya:

Fem nostra la crida del President Tarradellas per la unitat de tots els catalans entorn seu, en ordre a obtenir els drets de Catalunya.

Exigim el reconeixement de l'Estatut d'Autonomia i el restabliment de la Generalitat, garantia pel retorn immediat del seu President, Josep Tarradellas.

Demaneu a tots els catalans que facin seva la responsabilitat d'aconseguir aquest retorn.

Catalunya, el 29 de gener de 1977

*Cartes entre el Dr. Josep Espriu i el president Tarradellas
(14 de gener – 8 de febrer de 1985)*

6.1

JOSEP ESPRIU I CASTELLÓ

METGE

Passeig de Gràcia, 118, pral. 1.^a

Telèfon 237 86 74

BARCELONA-8

Barcelona, 14 de gener de 1.985

Molt Honorable Senyor,

Josep Tarradellas

Via Augusta, 237–239

08021 BARCELONA

Molt Honorable Senyor,

El meu germà Salvador, que comença ara una llarga i força penosa convalescència, li agraeix profundament la seva tan amable carta del set del passat desembre i els desitja, a la seva senyora i a vostè, un bon any 1.985.

Atentament,

Josep Espriu

JOSEP ESPRIU I CASTELLÓ

Passeig de Gràcia, 118, pral. 1.^a

Telèfon 237 86 74

BARCELONA-8

METGE

Barcelona, 18 de gener de 1.985

Senyor,

Josep Tarradellas i senyora

Via Augusta, 237-239

08021 BARCELONA

Distingit amic,

Per motiu de les passades festes i degut a la gran malaltia del meu germà, actualment en fase de molt lenta recuperació, tant ell com jo hem rebut una allau de telegrams, cartes, postals, trucades telefòniques, visites, etc. que mai agraiem prou; que li he donat a conèixer al meu germà que com és de suposar no està en disposició de poder-les atendre. Per la meua part també em resulta impossible tenir cura de tan voluminoses mostres d'afecte, amistat i simpatia, i és per aquest motiu que he decidit enviar a tothom que jo recordi aquestes ratlles perquè sàpiguen que hem rebut les seves notícies; perquè els hi agraiem molt el seu record, els seus desigs i les seves felicitacions i per pregar-lis que si en la seva manifestació hi havia a més a més alguna motivació que no tingués res a veure amb les festes passades ni amb la malaltia del meu germà, tinguin la bondat de tornar a escriure.

Amb la reiteració de l'agraïment del meu germà, del meu i de tota la nostra família i amb el nostre desig d'un bon any 85, resto afectíssim amic.

Josep Espriu i Castelló

P.S.– Aprofito per assabentar-lo que la recuperació del meu germà segueix en bon camí que no hi haurà més remei que recórrer durant molts mesos.

[JOSEP TARRADELLAS]

Barcelona, 30 de gener de 1985

Dr. Josep Espriu
Passeig de Gràcia, 118
Barcelona

Benvolgut amic,

He rebut la vostra carta del 18 de gener, que molt agraeixo, i us prego que m'excuseu si fins avui no us responc. En realitat, he estat fortament refredat i no he pogut correspondre a les vostres amables paraules, com era el meu desig.

No cal dir-vos que tant l'Antonieta com jo desitgem sincerament, per al nostre germà Salvador i per a vós, molta salut i que pugueu veure realitzats els vostres anhels durant l'any que hem començat.

Aprofito l'avinentesa per manifestar-vos els nostres sentiments d'amistat i afectuoses salutacions.

Amb l'estima de sempre,¹

Josep Tarradellas

¹ Aquest comiat és escrit a mà.

JOSEP ESPRIU I CASTELLÓ

Passeig de Gràcia, 118, pral. 1.^a

METGE

Telèfon 237 86 74

BARCELONA-8

Barcelona, 8 de febrer de 1.985

Senyor,
Josep Tarradellas

JE/mar

Via Augusta, 237-239
08021 – BARCELONA

Benvolgut amic i respectat President,

Només dues ratlles per dir-li que hem rebut la seva carta del dia trenta del mes passat, que molt agraïm, i per desitjar-li que ja hagi superat el seu refredat.

El diumenge, dia tres, el meu germà va suportar un greu infart de miocardi, que per ara evoluciona favorablement.

Tots nosaltres li desitgem que junt amb tota la seva família visqui molts anys disfrutant de salut i benestar.

Disposi sempre del seu afectíssim amic,

Josep Espriu

En nom del meu germà Salvador,
moltes gràcies.

Afectuosament

JOSÉ ESPRIU CASTELLÓ
MÉDICO

[Signatura]

* Targeta de visita, sense datar, del doctor Espriu amb el nom i la professió impresos.

*Cartes entre l'abat Cassià Maria Just i Maria Lluïsa Espriu
(13–19 d'agost de 1985)*

[L'ABAT DE MONTSERRAT]

13 d'agost del 1985

Srs. Josep i Mª Lluïsa Espriu Castelló
Arenys de Mar

Benvolguts amics:

m'hauria agradat molt poder parlar amb vostès després de la mort del seu germà Salvador. He anat demorant aquesta carta perquè em pensava, a través d'algunes expressions de la senyora Mercè Ribera de Vallvè,¹ que vostès estaven ben assabentats de la conversa que vaig tenir amb el seu germà una setmana abans de la seva mort. Però tal volta no coneixen alguns detalls i m'he decidit finalment a escriure'ls perquè estic segur que els serà d'un gran confort.

La visita que li vaig fer aquell dijous de la setmana anterior a la seva mort fou impensada. Jo no m'atrevia a demanar per visitar-lo i fou la Sra. Mercè Ribera —que feia companyia al seu marit, a la mateixa planta de la Clínica Quiron— qui m'ho suggerí i ella mateixa anà a parlar amb un metge. Aquest doctor entrà a l'habitació d'en Salvador i li anuncià la meva presència, i ell digué que estava molt content de rebre'm. Vaig estar quasi mitja hora amb ell i en guardaré un record molt gran tota la vida.

Jo ja havia anat a visitar-lo algunes vegades al seu despatx i havíem tingut converses molt llargues i m'havia demostrat una gran confiança. A mi m'admirava molt el seu profund coneixement de la Bíblia. Tenia una particular afecció envers el Pentateuc. Una vegada li vaig preguntar per què

¹ Mercè Ribera i Rovira (†2003) era la dona de Joan Vallvè i Creus (Barcelona, 1910–1988), un dels membres fundadors d'Òmnium Cultural, entitat que presidí entre el 1978 i el 1984 (vegeu MANENT 1988).

no em parlava més del Nou Testament. Em digué que li costava comprendre com els sacerdots podíem llegir tan tranquil·lament l'Evangelí. Ell ho feia de tard en tard, perquè cada vegada el feia plorar. En una d'aquestes ocasions em va dir que volia morir en la fe de la seva mare i que, si havia de demanar algú, em cridaria a mi.

Doncs bé, en aquest darrer encontre a la Clínica, al cap d'uns moments de conversa, en la qual m'explicà que els metges li havien anunciat que probablement podria sortir de la clínica el dimarts següent, em digué: «amb tot, vull estar preparat, perquè es pot repetir un atac de cor i voldria morir en la fe de la meua mare.» Jo devia fer una cara de sorpresa, perquè em digué: «que és que necessita alguns ornaments sagrats?» Jo li vaig dir que no calia, i aleshores es va confessar i li vaig donar l'absolució. Després encara vam continuar parlant i li vaig oferir d'anar a buscar l'Eucaristia perquè pogués combregar. Ell em digué que això ja era massa, que no n'era digne i que, en tot cas, quan sortís de la clínica, ja hi aniria a la Parròquia, com un simple fidel. Em féu observar que no hi anava perquè, des que s'havia deixat el cant gregorià i la litúrgia en llatí encara li costava més prendre part a les celebracions litúrgiques. De tota la conversa en vaig treure la convicció que era un home humil, dintre de la seva personalitat forta, i que tenia un sentit profund de la grandesa de Déu i sabia confiar en la seva misericòrdia.

Quan vaig arribar a l'habitació on m'esperava la Sra. Mercè Ribera, amb la seva filla (el seu marit era encara a vigilància intensiva), van notar la meua emoció, però jo no els vaig dir res de moment. Tampoc no ho vaig dir als periodistes, perquè tenia por que se'n fes un ús poc delicat o que es fes una apologètica lleugera. Però quan el Sr. Rector d'Arenys em va preguntar si havia rebut els sagraments, li vaig dir la veritat. És per ell que ho va saber Mn. Busquets, que ho publicà al *Full Parroquial* del bisbat de Girona.² Ell, per delicadesa, em va preguntar, abans, si jo ho creia oportu-

² En efecte, amb el títol d'«Espriu o la humilitat de la fe», mossèn Joan Busquets Dalmau (1985) publicà al *Full Parroquial* de la Diòcesi de Girona, el 14 de juliol, aquest article:

«Sabem que, abans de morir, Espriu va voler confessar-se. Em sembla que no cal seguir la moda que silencia aquests tipus de testimoniatges. M'agradaria, això sí, trobar les paraules justes. Espriu seria igualment respectable encara que no s'hagués confessat. Però no ens és indiferent que un home tingui fe o no en tingui.

»A la seva darrera malaltia, Espriu es reconeix pecador i rep l'absolució. Pel que fa al combregar, respon al P. Abat: "No en sóc digne, això és massa gran per a mi". I afegeix que està content d'haver-se confessat, però que en tot cas ja combregarà a la parròquia com un fidel més.

tú, i li vaig dir que, si ho deia d'una manera delicada, creia que podia fer un bé aquest exemple d'una fe humil i sincera.

Tinc altres records de les converses tingudes amb en Salvador. Només em sap greu que no vaig prendre notes de tot, perquè després es fa més difícil recordar-ho amb precisió. El que els vull dir del fons del cor és que agraeixo molt a Déu el fet d'haver pogut conèixer el seu germà i que tinc la convicció que va poder complir el seu desig de morir en la fe de la seva mare.

Disposin sempre d'aquest seu amic.

Cassià M. Just

»És una resposta sorprenent, però molt d'acord amb el tarannà d'Espriu. I és profundament cristiana: fa seves les paraules del centurió de l'evangeli i dels fidels a la missa: "No en sóc digne". (I sovint nosaltres les diem tan rutinàriament, pensant que sí que en som dignes!)

»No sé res més d'aquest diàleg d'un home que havia fet el camí de la seva vida enmig de la incertesa i l'honestedat més escrupolosa pel que toca a la fe. No sé res més d'aquella acceptació i d'aquella renúncia en el llinard de la vida, a la frontera mateixa de la mort. La lliçó que acabem de rebre ens ha de fer discrets i acollidors. Una fe humil, com la d'aquell que no se sent segur de res i confia estar en mans de Déu sense veure-hi clar, no és la fe que demana l'Evangeli, lluny de tota arrogància i seguretat? És la fe del qui cerca "amb sinceritat de cor".

»Espriu s'havia declarat agnòstic, però "en el sentit exacte de la paraula: aquell *que no sap*, ni pot afirmar res d'una manera concreta, sobretot en aquestes qüestions". És l'obscuritat de la fe. Déu no és pas fàcil, no és pas clar. Però el poeta de Sinera es plantejava amb seriositat i exigència la fe. No esquivava els interrogants. "Per temperament, potser sóc religiós". Deia també que li agradaria morir en la fe de la seva mare i ser acollit per l'Església en una celebració litúrgica catòlica (com es va fer); amb Espinàs, a TV3, va fer una extraordinària valoració de Jesucrist; al rector d'Arenys li agraiïa les oracions "que prou que les necessito". I, finalment, es va confessar...

»És una lliçó d'honestedat i d'humilitat. Una interpellació per als no-creients, però, sobretot, per a nosaltres creients. La fe no és una seguretat per a tirar en cara als qui no la tenen. Espriu, al final de la vida, no ho va rebre tot; perquè no es tracta pas d'assegurar *el passaport* sigui com sigui. Una lliçó tant per als qui practiquen la religió amb arrogància, com per als qui en "passen" o fins i tot fan burla del problema religiós. Espriu és el signe d'una fe humil, com la del públic que no gosa, que no es considera digne de res més que de rebre el perdó. Potser alguns tindran una fe més serena i joiosa. La religiositat s'encarna en el tarannà de cadascú, i la fe d'Espriu porta la marca de la dificultat, però també de l'honradesa i la humilitat.» (Agraïm a Àngel Rodríguez Vilagran, periodista responsable del Departament d'Audiovisuals del bisbat de Girona, la deferència que va tenir de facilitar-nos-en una còpia.)

Arenys de Mar, 19 d'agost de 1.985

Reverend Pare Abat,

La seva carta m'ha deixat del tot desconcertada. He cregut i crec en algunes persones (poques) de tot cor i una d'elles era el meu germà Salvador. Creia que parlant amb mi era del tot sincer, i compartíem dubtes, esperances i conductes. Ara resulta que no em deia la veritat o no em tenia confiança en una cosa tan seriosa com enfrontar la mort. Quan alguna bona ànima em va dir molt cofoia: «quina sort, en Salvador es va confessar!», li vaig dir que no, que el meu germà no me n'havia dit res i que vostè tampoc ho havia dit als amics Vallvè (els quals, això sí, ens van dir que vostè havia quedat molt "edificat"). El meu germà estava molt content de l'estona que havien passat junts i en resposta a les meves preguntes no em va parlar pas de confessió. A mi això no em causà preocupació perquè no crec que la manera de morir arregli la vida, si aquesta no ha estat correcta i crec que la del meu germà va ésser exemplar. Ara, però, vostè em fa trontollar. Si el crec a vostè, no puc creure en Salvador, i això em dol molt.

Em perdonarà la meva sinceritat. Si el crec a vostè, penso i pensaré que en Salvador m'enganyava i que era un covard. No sé què li contestarà el meu germà Josep. Ell i joensem de manera diferent i potser a ell les paraules de vostè el confortaran. De tota manera, i amb respecte, li he de dir que són tardanes. Si calia confortar-nos, sis mesos en la tristor i el dubte, no són massa temps?

Atentament el saluda,

Mª Lluïsa Espriu de Bonet

BIBLIOGRAFIA

- ANGLADA, Maria Àngels (1985): «Hores serenes. Temes empordanesos de Salvador Espriu», *Punt Diari*, 5 de març, p. 5.
- (1995): *Entorn de sis cartes de Salvador Espriu*, dins DD. AA., *Salvador Espriu: algunes cartes i estudis sobre la seva obra. Edició en homenatge als 10 anys de la seva mort*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Serra d'Or» 151), p. 21–27.
- ARBÓS, Albert (1988): *Tarradellas: la consciència d'un poble*, Barcelona, Grijalbo.
- BALAGUER, Josep M. (2006): «Espriu, "homenot" de Josep Pla», *Indesinenter*, núm. 1, p. 25–45.
- BALCELLS, Albert (2008): *Llocs de memòria dels catalans*, Barcelona, Proa («Perfiles» 84).
- BALCELLS, Albert; IZQUIERDO, Santiago & PUJOL, Enric (2007): *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. Vol. II. De 1942 als temps recents*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans i Afers («Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica» LXXII).
- BAS DALÍ, Lali (2004): *Los Dalí. Historia de una familia*, Barcelona, Juventud.
- BASSEGODA I NONELL, Joan (1982): *El cimbori de Poblet*, Poblet, Publicacions de l'Abadia de Poblet («Quaderns d'Art, Història i Vida de Poblet» 2).
- BATISTA, Antoni (1985): *Salvador Espriu: itinerari personal*, Barcelona, Empúries («Tros de Paper» 8).
- BENET, Josep (1992): *El president Tarradellas en els seus textos (1954–1988)*, Barcelona, Empúries («Biblioteca Universal Empúries» 55).
- BOIX, Maur M. (1985a): «Salvador Espriu, l'amic agnòstic», *Serra d'Or*, núm. 308 (15 de maig), p. 37–40.
- (1985b): «Sol davant la mort», *Serra d'Or*, núm. 308 (15 de maig), p. 37.
- (1988): *Maur M. Boix*, dins DD. AA., *Memòria de Salvador Espriu*, Barcelona, Edicions 62, p. 49–52.
- BONAMUSA, Francesc (2003): *Josep Tarradellas i Joan*, dins Josep Maria SOLÉ I SABATÉ (dir.), *Història de la Generalitat de Catalunya i dels seus presidents. 1714–2003*, vol. III, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 183–219.
- BONET, Sebastià (2005): «Però hem viscut per salvar-nos els mots...», *Escola Catalana*, núm. 425 (desembre), p. 19–21.
- BOTAM, Joan (1988): *Joan Botam, caputxí*, dins DD. AA., *Memòria de Salvador Espriu*, Barcelona, Edicions 62, p. 53–64.
- BUSQUETS, Joan (1985): «Retalls de vida. Espriu o la humilitat de la fe», *Full Parroquial* [Diòcesi de Girona], núm. 3011 (14 de juliol), p. 3.

- BRICALL, Josep M. (2003): *Memòria d'un silenci. El govern Tarradellas (1977–1980): una certa manera de fer política*, Barcelona, Rosa dels Vents.
- CALDERS, Pere (1970): «Pas a desnivell. 1884», *Tele/Estel*, núm. 183 (24 d'abril), p. 3.
- CAMPS ARBÓS, Josep (2011): «Rafael Tasis, lector i corresponsal de Salvador Espriu», *Indesinenter*, núm. 6, p. 31–48.
- CAPMANY, Maria Aurèlia (1972): *Salvador Espriu*, Barcelona, Dopesa («Pinya de Rosa» 1).
- (1989): *Això era i no era*, Barcelona, Planeta («Ramon Llull, Sèrie Memòries» 2).
- CARNER, Josep (2002): *Epistolari*, vol. v, edició a cura de Jaume Subirana, Barcelona, Curial («Epistolaris de la Catalunya Contemporània» 7).
- CASTELLET, J. M. (1988): *Els escenaris de la memòria*, Barcelona, Edicions 62 («Biografies i Memòries» 9).
- CATALÁN I BENAVENT, Montserrat (2003): *L'arxiu Montserrat Tarradellas i Macià*, dins Jordi CASASSAS & Carles SANTACANA (coord.), *Josep Tarradellas o la reivindicació de la memòria (1899–1988)*, Lleida, Pagès («Guimet» 67), p. 217–243.
- CERVANTES, Miguel de (1995): *Don Quijote de la Mancha. Segunda parte*, edició de John Jay Allen, Madrid, Cátedra («Letras Hispánicas» 101).
- COLOMER I CALSINA, Josep M. (1978): *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, vol. I, Barcelona, Curial («Biblioteca de Cultura Catalana» 36).
- COLOMINES I PUIG, Joan (1981): «Des d'un escò. En defensa de Catalunya», *Avui*, 3 de desembre, p. 7.
- (1999): *El compromís de viure. Apunts de memòria*, Barcelona, Columna («Columna Assaig» 30).
- CONTE, Jesús (2011): *Tarradellas, testigo de España. El exilio y la Transición a través de los archivos privados de uno de los políticos mejores informados de su tiempo*, Barcelona, Destino («Imago Mundi» 188).
- CREXELL, Joan (1987): *La Caputxinada*, presentació del pare Salvador de les Borges i colofó de Maria Aurèlia Capmany, Barcelona, Edicions 62 («Llibres a l'Abast» 223).
- DELOR, Rosa (2006): «Salvador Espriu vist per Joan Fuster», *Indesinenter*, núm. 1, p. 47–84.
- EDO I JULIÀ, Miquel (2002): *Introducció*, dins Salvador ESPRIU, *Fedra. Una altra Fedra, si us plau*, Barcelona, Centre de Documentació i Estudi Salvador Espriu / Edicions 62 («Obres Completes – Edició Crítica» 7), p. I–CXIII.
- ESPRIU, Salvador (1957): *Evocació de Rosselló-Pòrcel i altres notes*, Barcelona, Joaquim Horta («Signe» 3).
- (1985): *Poesia, 1*, edició a cura de Francesc Vallverdú, Barcelona, Edicions 62 («Obres Completes» 1).
- (1987): *Poesia, 2*, edició a cura de Francesc Vallverdú, Barcelona, Edicions 62 («Obres Completes» 2).

- ESPRIU, Salvador (1990): *Teatre*, edició a cura de Francesc Vallverdú, Barcelona, Edicions 62 («Obres Completes» 5).
- (1995a): *Enquestes i entrevistes, I (1933–1973)*, edició de Francesc Reina, Barcelona, Edicions 62 («Obres Completes – Edició Crítica», Annex 1).
- (1995b): *Enquestes i entrevistes, II (1974–1985)*, edició de Francesc Reina, Barcelona, Edicions 62 («Obres Completes – Edició Crítica», Annex 2).
- (1995c): «Correspondència (1960–1972)», *Assaig de Teatre*, núm. 2–3 (juliol), p. 111–140.
- (2007): *Del seu afm. Espriu: correspondència de Salvador Espriu amb Antoni Comas*, a cura de Mercè Comas Lamarca, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Serra d'Or» 372).
- ESPRIU I MALAGELADA, Agustí (1996): *Salvador Espriu*, Barcelona, Columna («Gent Nostra» 115).
- ESTEVA, Maur (1982): *Poblet, escola de servei. Sermons capitulars*, Poblet, Publicacions de l'Abadia de Poblet («Quaderns d'Art, Història i Vida de Poblet» 3).
- FAULÍ, Josep (1970): «Carner, a casa», *Tele/Estel*, núm. 180 (3 d'abril), p. 30–31.
- (2005): *Els primers 40 anys d'Òmnium Cultural*, Barcelona, Proa («Perfiles» 57).
- FUSTER, Joan (1997): *Correspondència*, vol. I, edició a cura de Francesc Pérez i Moragón, València, Eliseu Climent.
- GANIER-RAYMOND, Philippe (1976): «Franco m'a dit avant de mourir: "Il faudra que vous rétablissiez la démocratie"», *Paris-Match*, núm. 1422 (28 d'agost), p. 41–43 i 51.
- GASSOL I BELLET, Olívia (2003a): *La pell de brau de Salvador Espriu o el mite de la salvació*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Serra d'Or» 304).
- (2003b): «*La pell de brau*. L'Espanya d'Espriu», *L'Avenç*, núm. 283 (setembre), p. 30–32.
- GATELL, Cristina & SOLER, Glòria (2010a): «Jaume Vicens i Josep Pla, homenots polítics», *L'Avenç*, núm. 358 (juny), p. 40–48.
- (2010b): «Salvador Espriu – Martí de Riquer, l'epistolari d'una vella amistat», *Indesinenter*, núm. 5, p. 107–148.
- GAVAGNIN, Gabriella (2008): «L'amistat epistolar entre Joan Oliver i Salvador Espriu», *Indesinenter*, núm. 3, p. 101–149.
- GIBSON, Ian (1998): *La vida excessiva de Salvador Dalí*, Barcelona, Empúries («Narrativa» 80).
- IBARZ, Joaquim (1977): «Salvador Espriu per l'Estatut i la unitat catalana. Converses amb el poeta», *Tele/Exprés*, 26 de gener, p. 13.
- JOULLA (pseudònim de Josep Faulí) (1970a): «Josep Carner retrobà Catalunya», *Tele/Estel*, núm. 181 (10 d'abril), p. 14–15.

- JOULLA (pseudònim de Josep Faulí) (1970b): «Joan Oliver, “Premi d’Honor”», *Tele/Estel*, núm. 183 (24 d’abril), p. 9.
- MADUELL, Àlvar (1995): *Espriu escriu sobre el premi d’Honor*, Teià, edició de l’autor («Maduixer» 2).
- MALLÓ VILAPLANA, Oriol (2003): *Tarradellas, un segle de catalanisme*, Barcelona, Planeta («Ramon Llull. Panorama» 61).
- MANENT, Albert (1988): «Joan Vallvè i Creus, científic, patriota i mecenes», *Serra d’Or*, núm. 348 (novembre), p. 17–19.
- MARTÍN MORALES, José (1971): «Tribunales. El Supremo confirma una multa impuesta a don Salvador Espriu», *La Vanguardia Española*, 14 de maig, p. 10.
- MARTÍNEZ-GIL, Víctor (2005): «Cartes de Salvador Espriu a Vilamala Devi i a Manuel Seabra», *Els Marges*, núm. 76 (primavera), p. 79–104.
- MASOLIVER, Alexandre (1982): *L’arxiu President Tarradellas, a Poblet*, Poblet, Publicacions de l’Abadia de Poblet («Quaderns d’Art, Història i Vida de Poblet» 1).
- MASSOT I MUNTANER, Josep (1970): «Col·loqui internacional sobre el català (Amsterdam, 16–19 març 1970)», *Serra d’Or*, núm. 127 (15 d’abril), p. 43–44.
- MESALLES, Helena (1999): *A propòsit de l’edició*, dins Pere QUART, *Obra poètica*, Barcelona, Proa («Obres Completes de Joan Oliver»), p. 935–942.
- OLIVER, Jesús M. (1982): *Guía del Museo de Poblet*, Poblet, Publicacions de l’Abadia de Poblet.
- ORTEGA Y GASSET, José (1984): *Meditaciones del Quijote*, edició de Julián Marías, Madrid, Càtedra («Letras Hispánicas» 206).
- PLA, Josep (1975): *Salvador Espriu, dins Homenots. Quarta sèrie*, Barcelona, Destino («Obra Completa» 29), p. 203–242.
- RIBAS, Antoni (1981): «Catalunya: traspassos i retallades», *Avui*, 19 de desembre, p. 13.
- RIERA, Ignasi (2000): *Joan Oliver/Pere Quart. L’inventor de jocs*, Barcelona, Proa («Proa Biografia» 11).
- SANTAMARIA, Núria (2011): «La conversa civilitzada: cartes de Salvador Espriu a Ricard Salvat (1959–1965)», *Indesinenter*, núm. 6, p. 49–151.
- SOLÀ, Àngels (2006): *Las mujeres y sus negocios en el medio urbano*, dins Isabel MORANT (dir.), *Historia de las mujeres en España y América Latina*, vol. III, Madrid, Càtedra («Historia/Serie Menor»), p. 381–403.
- SOLDEVILA, Ferran (1962): *Història de Catalunya*, vol. I, Barcelona, Alpha.
- SÒRIA, Josep M. (1970): «Josep Carner en Barcelona. Once catalanes le dan desde aquí su bienvenida», *Tele/Expres*, 3 d’abril, p. 7.
- SUBIRANA, Jaume (2000): *Josep Carner: l’exili del mite (1945–1970)*, Barcelona, Edicions 62 («Biografies i Memòries» 45).

- TARRADELLAS, Josep (1977): «“Catalunya reclama la restauració de la Generalitat”. Text íntegre del missatge del president adreçat als catalans en “moments difícils, però esperançadors”», *Avui*, 7 de gener, p. 5-7
- (1979): «Catalunya pot ser el més gran problema de l'Estat», *Avui*, 21 de desembre, p. 2.
- (1985): «La seva veu engendrava confiança», *Avui*, 23 de febrer, p. 13.
- (1986): «Mi vida política», *Tiempo*, núm. 233 (27 d'octubre – 2 de novembre), p. 1-50.
- (1988): *Josep Tarradellas*, dins DD. AA., *Memòria de Salvador Espriu*, Barcelona, Edicions 62, p. 185-186.
- (1989): *Ja sóc aquí. Record d'un retorn*, Barcelona, Planeta.
- UDINA, Ernest (1978): *Josep Tarradellas. L'aventura d'una fidelitat*, Barcelona, Edicions 62 («Biografies i Memòries» 2).